

KULTÚRA ÉS TUDOMÁNY

A KONTÁRSÁG KULTUSZA

ÍRTA:

FAGUET EMIL

FORDÍTOTTA:
DR. SZÁNTHÓ GYULA

BUDAPEST, 1919 FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA KIADÁSA
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMBA

A FORDÍTÓ ELŐSZAVA.

A «Les études contemporaines» sorozatában Parisban megjelent s a jelen korra vonatkozó kritikai és oknyomozó művek közt, úgy tárgyánál, valamint irányánál fogva egyik legbecsesebb kiadvány, a nagyhírű irodalomtörténész, aesthetikus, moralista és szociológus Faguet Emil «Le culte de l'incompétence» cím alatt közzétett kritikai, szociálpolitikai és erkölcs-bölcészeti könyve, melyet «A kontárság kultusza» cím alatt a tisztelt olvasóközönség számára az 1912. évben megjelent 17-ik kiadás után magyarra fordítottam és magyarázó jegyzetekkel elláttam.

Faguet becses művének lefordítása és közzététele által kettős cél lebegett szemem előtt; először az, hogy megismertessem a tisztelt olvasóközönséggel azon uralkodó eszméket, amelyek mai napság a nagy francia köztársaság politikai, társadalmi és tudós köreit mozgatják, áthatják és foglalkoztatják, másodsor, hogy a becses könyvben foglalt fejtegetések, következtetések és leszúrt igazságok ne csak Franciaország, de hazánk számára is – egyrésztől követendő például, másrésztől pedig elrettentő tanulságul szolgáljanak. A tudós szerző a modern demokrácia túlkapásait, gyöngéit és fogyatkozásait és a demagógia veszélyeit és államromboló ténykedéseit ostorozza, azzal az itt-ott maró, de mindig finom gúnnyal, tanulságos példákkal és meggyőző okoskodással, mely az ő külön sajátága s amelynek megkapó voltát még inkább fokozza a szerző hamisítatlan francia szellemtől és szellemességtől duzzadó, ragyogó stílusa, pompás előadása.

Midőn az antique-világ klasszikus írói tanításai- és előadásaival párhuzamba helyezi a modern politikai társadalombölcészeti és egyéb jeles írók munkáiból vett találó idézeteit, mintegy szemünk elé tárja s majdnem kétségbevonhatatlanul bizonyítja be a modern demokrácia túlkapásai által okozott rombolásokat, az «értelmi és erkölcsi hivatottság» kiküszöbölése és a «kontárság kultuszának» minden téren való elterjedése és alkalmazása folytán.

Kétségtelen, hogy szerző itt-ott nagyon élénk színekkel fest és néha fokozott mértékben suhogtatja meg a humor és gúny ostorát, ámde mindezt egyedül azért alkalmazza és használja, hogy annál inkább szembeszökővé tegye állításainak, fejtegetéseinek és elveinek igazságát és annál inkább kimutassa úgy nemzete, valamint mindnyájunk előtt a helytelenül alkalmazott demokrácia túlzásait és a demagógia veszélyeit és káros következményeit. Faguet tehát nem a demokráciának, de a demokrácia túlkapásainak és a demagógiának ellensége. Ezen állításunk megerősítésére szolgáljon szerzőnek műve XI. fejezetében foglalt azon kijelentése, mely szerint a demokratikus népelem «különös szükségét» hangsúly ózva, annak úgy a társadalmi, valamint az állami életben mindenirányú érvényesülését követeli.

Akadnak néhányan, – de csak a felületesen ítélkezők között – akik Faguet irányát és Javasatait a reakció vádjával illetik s megtagadva művétől minden belső értéket, annak egyedüli értelmét külső megjelenésében, fényes stílusában és a mindvégig lebilincselő, megkapó előadás varázsában, találják. Nagy tévedés! A mű bétartalmát képező összes tételek és az általa felölelt és fejtegetett mindazon kérdések, melyek a kormányformák alapelveire, a hivatásos törvényhozókra, a demokrácia törvényeire, a kormányzat, bíraskodás körében és egyebütt fennforgó kontárságra, a közerkölcsökre, a hivatásszerű szokásokra s a bajok ellen megkísérelt orvosszerekre vonatkoznak, úgy az állami, valamint a társadalmi élet körében oly nagy jelentőségűek és oly nagy értékkel bírók, hogy azoknak kritikai méltatása, bölcészeti és politikai szempontból való beható megvizsgálása s az ezekből eredő tanulságok megállapítása és levonása nemcsak mellőzhetetlenül szükséges, de amellet hasznos és háládatos feladatot képez s mindez a tudós szerzőnek – szerény ítéletem szerint – valóban elismerésre méltó módon sikerült.

A mű fordításánál arra törekedtem, hogy egyrésztől lehetőleg megőrizsem és megközelítsem a szerző jellegzetes stílusát s amennyire lehet visszaadjam és megérthetővé tegyem szellemes szójátékait, megjegyzéseit, hasonlatait és mondásait, másrésztől pedig,

hogy érthető magyar nyelven tüntessem fel és jelezzem a mű szellemét és irányát s hűségesen tolmácsoljam a szerző gondolatait és fejtegetéseit. Mennyiben sikerült ez, annak megítélését a tisztelt olvasóközönség ítéletére bízom:

Budapest, 1913 október hó.

Dr. Szánthó Gyula.

I.

A KORMÁNYFORMÁK ALAPELVEI.

Állandóan fennforgott az a kérdés, hogy mi a különböző kormányformák azon alapelve, amellyel mindeniknek bírnia, kéli, vagyis az a kérdés, hogy mi az általános érvényű, lelketadó alap gondolata minden politikai kormányformának?

Montesquieu¹ például bebizonyítja, hogy a monarchia alapelve a *becsület*, az önkényuralomé az *elrettentés*, a köztársaságé pedig az *erény*, vagyis a hazafiság és hozzáteszi még nagyigazán, hogy a különböző kormányzatok alapelvük érvényesítésének túlhajtása, vagy annak elejtése által hanyatlanak le, illetőleg enyésznek el.

S ez valóban így van, noha az állítás paradox. Első tekintetre ugyanis nem látjuk be, miért kell elenyészni az önkényuralomnak az elrettentés alkalmazása, tehát éppen azáltal, ami fennállását leginkább biztosítja; továbbá a mérsékelt monarchiának a nagyon kifejlesztett becsvágy által és a köztársaságnak azért, mert nagyon sok erény felett rendelkezik. S ez mégis így van.

Az elrettentéssel való visszaélés ugyanis elernyedést szül és méltán idézhetjük itt Quinet Edgárnak² következő kiváló mondását: «Midőn elrettentést alkalmazunk, biztosaknak kell lennünk abban, képesek vagyunk-e azt állandóan is alkalmazni.» A monarchia pedig nem rendelkezik elég sok kitüntetéssel, mert ha mindent csak a becsvágy kielégítésére alapít, akkor sokszorosítania kellene a méltóságokat, a külső kitüntetések, a katonai tollforgókat, vállrojtokat és a hivatalokat, minthogy pedig mindezeket nem sokszorosíthatja a végtelenségig, ellene lesznek úgy azok, akik ilyenek nélkül vannak, mint azok, akiknek van azokból részük, de nem elég.

És végül kétségtelen az, hogy az ember sohasem bírhat elegendő erénnyel s kiváltképpen elegendő hazafissággal s ekkor történik az, hogy a kormányzatok inkább elenyésznek azáltal, ha cserbenhagyják alapelvüket, mintha visszaélnék avval. Egyébként nem igaz-e, hogy az országtól túl sok áldozatkészséget követelve, kimerítjük a polgárok erőit és elernyesztjük az önmaguk által pazarul felajánlott erényeket?

Ez esett meg Napóleonnal is, aki talán nem szándékosan, túlságos sokat követelt Franciaországtól «a nagyobb Franciaország» felépítéséhez.

Ámde ez nem volt köztársaság! Az áldozatokat tekintve, amelyeket a polgároktól hazájukért követeltek, a római köztársasághoz és az 1792. évi francia köztársasághoz volt hasonló. Mindent a haza dicsőségéért és «még több hősiességet, mindig hősiességet». Ebből állott. A polgárok erényétől túlsókat követelve, kimerült az.

Nagyon igaz tehát, hogy a kormányzatok alapelvük túlzása által nem kevésbé teszik magukat tönkre, mint annak elhagyásával. Montesquieu ezt az általános érvényű gondolatot Aristoteles-ből³ merítette, aki nem minden humor nélkül mondja, a következőket: «Azok, akik azt képzelik magukról, hogy megtalálták valamely kormányformának alapelvét, ennek következményeit szélsőségekbe hajtják: nem veszik figyelembe, hogy ha az emberi orr eltér az egyenes, tehát a legszebb vonaltól és sasorrá vagy piszeorrá alakul át, szépségének egy részét még megtartja ugyan, ámde hogy ha ez az eltérés túlságba menne, akkor ennek a testrésznek éppen azon helyes mérete veszne el, amivel bírnia kell, nem is szólva arról, hogy beállhatna bizonyos esetben az az eredmény is, hogy orra, egyáltalában nem is volna az embernek.» Ez a hasonlat minden kormányformára egyaránt alkalmazható. Ezen alap gondolatból kiindulva gyakran felvettem azt a kérdést: hogy mi a demokraták elve kormányzatuk lényegét illetően és nem került nagy erőfeszitésembe annak megállapítása, hogy ez az elv a kontárság kultusza.

Tekintsünk meg egy jól berendezett és virágzó kereskedőházat vagy ipartelepét; mindenki azt a munkát végzi itt, amit elvégezni megtanult és amit jól elvégezni leginkább képes. Itt működik a munkás, a számvevő amott, a kezelő távolabb, a külső ügyek főnöke a maga

helyén. Senkinek sem jutna eszébe, hogy a számvevőt az utazó ügynök útjára küldje el és hogy őt ezalatt akár magával az utazó ügynökkel, akár az üzletvezetővel, akár a gépésszel helyettesítse.

Figyeljük meg az állatvilágot; minél magasabb fokon állanak az egyes állatok a szerves lények közt, annál nagyobb lesz az élettani működés megoszlása és annál határozottabb lesz az egyes szervek külön kialakulása. Egyik szerv gondolkozik, a másik cselekszik, ez a szerv az emésztést, amaz a lélekzést végzi stb. Varwoak-je oly állatok, melyeknek csak egy szervök van, vagy jobban mondva amelyek csak egy szervből állanak, amely lélekzik, érez, emészt és mindent egyszerre végez el? Bizonyára vannak. Mint ilyet az amoebát⁴ említik. Csakhogy az amoebát az állatvilág legalsóbb fokán van s még a növénynél is sokkal alsóbbrendű.

Éppen így kétségtelen, hogy az a jól szervezett emberi társadalom, amelyben minden szervnek megvan a maga határozottan kijelölt tevékenységi köre, vagyis amelyben azok igazgatnak, akik megtanulták az igazgatást, azok hoznak törvényeket vagy kijavítják a már meglevőket, akik törvényhozást tanultak; azok ítélik, akik jogtudományt tanultak és a falusi levélhordó munkáját nem bízzák béna emberre. . A társadalomnak a természettői kell eljárásában mintát venni. Már pedig a természet a jól megalkotott lényeknél akként jár el, hogy elkülöníti egymástól a szerveket; «a természet semmit sem alkot silányul – mondja Aristoteles – mint a delfoszi késműves, akinek kései többféle célra szolgálnak; a természet minden egyes darabot külön alkot meg és eszközei közül nem az a legtökéletesebb, amely többféle – de amely csupán egy munkára alkalmas.» «Karthágóban – mondja továbbá – nagy megtiszteltetés többféle hivatalnak egy kézben való összehalmozása; már pedig egyszerre az ember jól csak egyetlen dolgot végezhet el, a törvényhozónak tehát meg kell előznie ezt a helytelenséget és nem szabad megengednie ugyanannak az egyénnek, hogy cipőt is készítsen és hogy flótán is játszó.» Jól szervezett társadalom továbbá az, ahol nem bíznak mindenkire mindenféle tevékenységet, ahol nem mondják magának a tömegnek vagy az egész társadalmi testnek: «te kormányozz, te igazgass, te hozz törvényeket». Az a társadalom, melyben a dolgok így állanak, amoeba-társadalom lenne.

.Valamely társadalom annál előrehaladottabb az emberi társadalmak sorában, minél jobban fel van osztva benne a társadalmi munka, minél határozottabban vannak benne elkülönítve a szervek s minél pontosabban vannak a munkakörök a rátermettség szerint elosztva.

Ámde a demokráciáknak legalább is erős hajlandóságuk van arra, hogy ne legyenek ezen a nézetten, hanem éppen annak az ellenkezőjén. Volt Athénben egy főtörvényszék, amely a törvény ismeretére tanított bíróból állott, akik tehát törvénytudók voltak és a törvényeket pontosan alkalmazták. A nép azonban nem szívlelhette ezen bíróságot és minden erejével azon volt, hogy önmagával a néppel helyettesítse. A nép okoskodása a következő volt: «jól tudom alkalmazni a törvényeket, mert én hozom azokat». A következtetés (conclusio) helyes volt, amit meg lehet támadni, az a Syllogismus altétele (propositio minor). A nép okoskodására ezt lehetne felelni: «kétségtelenül alkalmazhatod a törvényeket, mert te hoztad azokat, de talán nincs igazság abban, hogy te hozod azokat.» Annyi bizonyos, hogy a nép belefogott a törvények alkalmazásába, sőt mi több, meg is fizettette magát érte s ennek az lett az eredménye, hogy éppen a legszegényebb polgárok ítélik, napközben, miután a többiek nem akarták elvesztegetni egész napjukat hat drachmáért. Ez a plebejus-törvényszék igen sokáig ítélt. Leghíresebb ítélete Socrates halálos ítélete volt. Lehet, hogy megbánták ezt az ítéletet, de hát meg volt mentve az elv: sértetlen a kontárság souverainitása.

Úgy látszik, a modern demokráciák is ugyanezen elvet vallják. Lényegükben amoebaszerűek. Egy hírneves demokráciának a fejlődése következő volt:

Ezzel az eszmével kezdte meg működését: legyen egy király és a nép, legyen demokratikus királyság és királyi demokrácia. A nép hozza a törvényt, a király végrehajtja és pedig bizonyos befolyással a törvény felett, amennyiben felfüggesztheti oly új törvény végrehajtását, mely ítélete szerint akadályozhatná a kormányzásban. Itt még mindig

fennmaradt tehát a hatáskörök elkülönítésének bizonyos foka. Nem azon egy személyiség – akár egyén, akár kollektív személy – hozta a törvényeket és végezte a kormányzást is.

Ez nem tartott sokáig. A királyságot megszüntették. Megmaradt a demokrácia. Fennmaradt mégis a hivatottságnak bizonyos fokú megbecsülése. A nép, a tömeg, a közönség nem tulajdonította magának azt a jogot, hogy közvetlenül maga kormányozzon, sem azt, hogy közvetlenül hozzon törvényt.

Sőt nem tulajdonította magának azt a jogot sem, hogy közvetlenül választhassa meg a törvényhozókat. A törvényhozókat két foka választás mellett rendelte ki: kiszemelte a választókat, akik megválasztották a törvényhozókat, vagyis ily módon maga fölébe kétféle arisztokráciát helyezett, t. i. a választók – és ezeken felül a választókon kívül – a választottak arisztokráciáját. Ugyancsak messze állott tehát az athéni demokráciától, amely pontosan mindent önmaga végzett el a Pnyxen.⁶

De azért még sem mondhatni, hogy a rátermettséggel túlságosan törődött volna. Mert a kiszemelt választókat semmiféle különös hivatottság nem képesítette arra, hogy törvényhozókat választhassanak, viszont a választók által kirendelt választottak sem bírtak semmiféle hivatottsággal arra, hogy törvényhozók lehessenek. Mindazonáltal mégis volt ez esetben két pseudo-hivatottság, legalább vélelmezett hivatottság. A tömeg, vagyis inkább az alkotmány azt vélelmezi, hogy a kirendeltjei által megválasztott törvényhozók sokkal hivatottabbak a törvények hozatalára, mint maga a tömeg.

Ezt a kissé bizarr hivatottságot nevezem én átruházás útján való hivatottságnak. Semmi sem jelzi, hogy ennek – vagy annak a polgárnak a legkisebb törvényhozói, azaz jogi hivatottsága is lenne, ámde megadom neki ezt a hivatottságot a benne helyezett bizalomból kifolyólag, aminek létezését bizonyítom be akkor, amidőn őt megválasztom, vagy pedig rábízom a választást azokra, akiket avégből rendelek ki, hogy törvényhozókat válasszanak s akik a választás megejtése által megadják a hivatottságot nekik.

Az átruházott hivatottság bizonyára nem felel meg a közönséges józan ész követelményeinek, de annak bizonyos látszata mégis mellette szól, sőt valamivel több is a látszatnál.

Nincs meg ugyan a közönséges értelme, minthogy a semmiből (ex nihilo) való teremtés, minthogy nem a hivatott kreálja a hivatottakat s a zérus eredményez egyet. Az átruházás eléggé jogosult, ha illetékes testülettől származik; ámbar alkalmazását sehol sem szeretem. A baccalaureatussal⁷ nem bíró tudóst valamely egyetem a baccalaureatus, licentiatus⁸ vagy tudorság fokozatával ruház fel, hogy kebelébe felvegye; az egyetem ezt teheti, mert képes megítélni, vajjon egyedül a körülmények okozták-e, hogy a tudós nem szerzett magának semmiféle hivatalos tudós-címet. De ha olyanok ruháznának fel valakit, tegyük fel a matematikai tudományok tudorságával – akik baccalaureatussal nem bírnak, ez már paradoxnak, de ezen kívül nagyon komikusnak is látszhatik. Az illetéktelenek által adott illetékesség semmiesetre sem egyezik a közönséges józan ésszel.

Ámde bizonyos látszat mégis mellette szól, sőt valami kevéssel több is a látszatnak. Vegyük csak figyelembe, hogy a szépirodalmi és drámaírói tudori fokozatot az illetéktelenek – azaz a közönség – szokta konferálni és megadni.

A közönségnek ugyan mondhatjuk: «hiszen te nem értesz az irodalmi dolgokhoz, sem a drámaíráshoz»; mire a közönség ezt feleli: «egyáltalában nem értek ezekhez, de meg vagyok hatva s aki engem meghat, annak megadom a tudori fokozatot». A népnek ebben teljesen igaza van, sőt a nép a politikai tudori fokozatot megadja azoknak, akik megindítják s kellő kifejezést adnak szenvedélyeinek. A nép által kreált doktorok szenvedélyes képviselői a nép szenvedélyeinek, azaz a legrosszabb törvényhozók, – körülbelül, csakugyan, de nem teljesen. Nagyon helyén van, ha a szociális élet csúcán, vagyis jobban mondva a szociális élet csúcsai körül helyet foglalnak a népies szenvedélyek képviselői, hogy megtudhassuk egyik vagy másik irányban veszély nélkül meddig mehetünk el, hogy továbbá megtudhassuk, nem amit a

néptömeg gondol – hiszen a tömeg nem gondolkodik – hanem hogy mit érez, nehogy túlságosan ellene szegüljünk – s még inkább nehogy túlságosan engedelmeskedjünk neki, egyszóval, hogy megtudhassuk, mire – és mivel kell hatnunk. A mérnökember azt mondaná: «ez az anyagok ellenállásának a tudománya».

Egy medium biztosít, hogy beszélgetett XIV. Lajossal, aki a következőket mondta neki: «Az általános szavazati jog kitűnő dolog a monarchiában; felvilágosít és tájékoztat. Jelzi azzal, amit rendel, *mit nem szabad cselekednünk*. Ha rendelkezésemre állott volna és ha tanácsot kérhettem volna tőle a nantesi edictum¹⁰ visszavonására nézve, bizonyára hatalmas többséggel tanácsolta volna nekem az edictum visszavonását és én tájékozva lettem volna, hogy mit kell cselekednem: nem vontam volna vissza az edictumot. Hogy elrendeltem az edictum visszavonását, azért történt, mert egynehány miniszterem, akiket politikai képességgel bírónak ítélttem, így tanácsolta. Sőt ezenfelül megismerve ily módon Franciaország közvéleményét, megtudtam volna, hogy emiatt már elég háborúja, elég hadihajófelszerelése s elég kiadása volt az országnak. Ez már nem is szenvedély, hanem szenvedés. Ami a szenvedélyeket illeti, egyenesen szembe kell szállni a nép közvéleményével, erre nézve az általános szavazati jog ujjmutatásul és nagyon is helyénvaló ujjmutatásul szolgál; ami pedig a fájdalomkitörést illeti, itt is számot kell vetni és pedig alaposan számot kell vetni az általános szavazati joggal; mert a fájdalomkitöréseket elnyomni nem szabad. A monarchiának az általános szavazati jogra a tájékozódás címén van szüksége.»

Amint nekem mondják, ekként gondolkozik mostanában XIV. Lajos.

Az átszármaztatott hivatottság tehát a törvényhozás terén: teljes képtelenség; elhivatottság lesz, ha a nép fiziológiai állapotáról akarunk értesülni; amiből következnek, hogy éppen oly rossz a köztársaságban, mint amilyen üdvös volna a monarchiában. Végre is tehát egészen rossznak nem mondható.

A szóban forgó demokrácia, miután tíz évig kormányozták delegáltjainak delegáltjai: tizenöt éven át egyetlen delegáltak veti magát alá s végeredményben nem igen lelte benne örömét.

Tehát harminc éven át hivatásszerű eljárásához folyamodott. Úgy gondolta, hogy azokat a választókat – akik a törvényhozók választásává vannak megbízva, ne neki magának kelljen kirendelnie, hanem társadalmi állásuk, azaz vagyonuk jelölje ki azokat. Azok lennének tehát a választók, akik bizonyos összeg drachmával¹¹ bírnak.

Miféle hivatottság ez? Ez is hivatottság ugyan, de nagyon szűkkörű. Ez is egyike a hivatottságnak, mert egyrésztől annak, akinek vagyona van, inkább érdekében fekszik, mint másoknak, hogy a közügyek helyesen végeztessenek, – az érdek pedig felnyitja az ember szemét és felvilágosít, másrésztől, mert akinek némi vagyona van és azt el nem veszti, sohasem lehet egészen ügyefogyott.

Csakhogy ez a hivatottság nagyon szűkkörű, mert egyedül azon körülmény, hogy valakinek bizonyos mennyiségű drachmája van, még nem elegendő ok arra, hogy a tudományok legnehezebbikét, a törvényhozást és a politikát ismerje, amely rendszer azon nagyon vitás axiómához vezetne, hogy «minden gazdag ember szociológus». Ez tehát a hivatottságnak ugyan egyik fajtája volt, azonban nagyon rosszul alkalmazott hivatottság és felette szűkkörű.

Ezen uralom letűnt és az a demokrácia, amelyről szó van – rövid interregnum után – tizennyolc éven át kormányoztatta magát, miként már egy ízben megtette – egyetlen delegált által s végeredményben ebben sem volt szerencsés. Ekkor elfogadta és gyakorlatilag alkalmazta, a majdnem tisztán demokratikus kormányzatot. Azért nevezem ezt majdnem tisztán demokratikus kormányzatnak, mert a tisztán demokratikus kormányzat abban áll, hogy a nemzet delegáltak nélkül, folytonos plebiscitum által közvetlenül kormányozza önmagát. A franciaországi demokrácia ezelőtt is alkalmazta és még mindig alkalmazza a majdnem tisztán demokratikus kormányzatot, jobban mondva a nemzetnek közvetlenül általa kirendelt

delegáltjai, még pedig szorosan és kizárólag ezen delegáltjai által ellátott uralmat, ami ez esetben a kontárságnak majdnem teljes uralomra jutását jelenti.

Ezen hivatottságot tetszés szerint átszarmaztatott hivatottságnak lehet nevezni. így tett az egyszerű püspök is, aki az özpecsenyét megkóstolván, ezt monda: «Én téged pontynak keresztellek.» A nép pedig ezt mondja választottainak: «Én téged jogtudósnak, – téged államférfinak, – téged szociológusnak keresztellek». Lentebb látni fogjuk, hogy a keresztelés még messzebbre is terjed, ha a nép képes lenne megítélni azoknak jogi vagy lélektani tudományát, akik szavazatát kérik, ez esetben az átszarmaztatás nem lenne hivatásellenes és elég jó eredményt szülne; ámde a nép először is nem képes erre, azután pedig, ha képes volna is, mitsem nyernénk vele.

Mitsem nyernénk vele, mert a nép úgy sem helyezkedik erre az álláspontra. A nép soha sem teszi ezt. Előtte nem a tudományos érték irányadó, hanem az erkölcsi érték. Mindenesetre ez is ér valamit, s a hivatottságnak egy neme ez is. Igaz ugyan, hogy a törvényhozók nem lesznek képesítve arra, hogy törvényeket hozzanak, ámde legalább becsületes emberek lesznek. Ez az erkölcsi hivatottság nekem eléggé tetszik.

Legyünk óvatosak! Először is nem a legbecsületesebb embernek kell adnunk a vasúti állomásfőnökséget, de olyan becsületes embernek, aki ezenfelül igen jól ismeri a vasutak ügykezelését; és nem elég a tisztességes szándék, mely a törvényhozót a törvények hozatalánál vezérli, de szükség van a jogi, politikai és szociológiai igazságok alkalmazására is.

És azután, ha a nép az erkölcsiség álláspontjára helyezkedve értékeli azokat, akik szavazatát kérik, ez különleges eljárás. A nép ugyanis azokat részesíti erkölcsi megbecsülésben, akik átérzik legfőbb szenvedélyeit és sokkal melegebben fejezik ki azokat, mint mások. Íme a nép becsületes emberei és nem mondom, hogy nem becsületesek, de állítom, hogy ezen kritérium nem elegendő még arra sem, hogy becsületességüket egész bizonyossággal megállapítsa.

Azonban legalább minden valószínűség szerint érdek nélkül valók lesznek, miután a nép legfőbb szenvedélyeit és nem a saját maguk különleges egyéni szenvedélyeit követik.

– A nép valóban ezt hiszi, mert nem gondol arra, hogy mi sem könnyebb, mint színlelni a nép főbb szenvedélyeit, hogy ezáltal megnyerje bizalmát és politikailag érvényesülhessen.

Ha a nép az érdeknélküliségre oly nagy súlyt helyez, akkor csak azokat volna szabad megválasztania, akik ellentétben állanak vele s ez által bebizonyítják, hogy egyáltalában nem helyeznek súlyt megválasztásukra. Sőt mi több, csak azokat kellene megválasztania, akik nem jelentkeztek szavazatáért, miután ez a nem jelentkezés legbiztosabb jele az érdeknélküliségnek. De hát a nép épen ezt sohasem teszi, sohasem teszi azt, amit mindig tennie kellene.

– Azok a testületek amelyek cooptatio¹² útján választják meg tagjaikat, mint az akadémiák s más ilyenek, hasonlóképen nem tesznek másként.

– És nekik ebben igazuk van, mert előttük nem az érdeknélküliség, hanem a tudományos érték szerepel. Nincs okuk arra, hogy előnyben részesítsék azokat, akik nem akarnak közzéjük jutni azok felett, akik égnak a vágytól, hogy részesüljenek ebben. Egészen más dolgot kell itt megfontolni. Ámde a népnek, amely azt hiszi, hogy erkölcsi alapon áll, határozottan ki kellene zárnia a hatalomból azokat, akik a hatalomra törekednek, nemkülönben mindazokat, akik vágy va-vágnak megszerezni azt.

És ez nyújt biztos tájékozást arra, hogy mit ért a tömeg erkölcsi érték alatt. Az ember erkölcsi értéke szerinte abban áll, hogy osztozik-e, vagy legalább látszólagosan osztozik-e azokban az érzelmekben, amelyeket ő maga érez; és ezért van az, hogy a sokaság választottjai kitűnő közegei az értesülés-szerzésnek és a tájékoztatásnak, gyűlöletesek vagy legalább is haszon-vehetetlenek, következképpen nagyon rossz törvényhozók lesznek.

Montesquieu, ki ritkán téved, véleményem szerint ugyancsak tévedett, midőn ezt mondja:

«A nép bámulatos módon választja meg magistratusait.» Ez onnan van, hogy nem élt demokráciában. Hogyan választaná meg a nép bámulatos módon magistratusait, kiváltképpen pedig törvényhozóit, midőn Montesquieu maga – és ez alkalommal teljes igazsággal – elvül állítja fel azon tételt, hogy az erkölcsöknek a környezetet kell megjavítaniuk, a törvényeknek pedig az erkölcsöket és midőn nem gondol a nép delegátusai megválasztásánál másokra, mint kizárólag olyan emberekre, akik a leghatározottabban osztoznak az ő gondolkozásmódjában? A nép bár tökéletlenül, de nem kis mértékben van hatással környezetére; de hogy a törvények megjavítsák az erkölcsöket, szükséges volna, hogy a nép olyan törvényhozókat válasszon, akik erkölcsökkel vele ellentétben állanak; ámde ez felette különös volna s éppen ez az, amit a nép sohasem tesz, sőt mindig az ellenkezőjét teszi. Tehát amit a nép választásainál ösztönszerűleg szem előtt tart: az az értelmi, sőt maga az erkölcsi hivatástalanság.

Sőt mi több – ha egyáltalában több lehetséges, a nép kedveli a hivatástalanságot, nemcsak azért, mert az értelmi hivatottságot elbírálni nem tudja, és mert az erkölcsi hivatottságot helytelen szempontból értékeli, de ezenfelül azért is, mert mindenekelőtt – ami nagyon természetes is – szereti azt, hogy választottai hozzá hasonlítsanak. Azt, hogy választottai hozzá hasonlítsanak, két okból szereti.

Először érzelmi okokból. Amint láttuk, ugyanis szereti azt, hogy választottai indulataiban és érzelmeiben osztozzanak. Választottai osztozhatnak érzelmeiben és indulataiban anélkül, hogy hasonlítanának hozzá erkölcsökben, szokásokban, modorban, külsőségeiben, stb.

De hát a nép természetesen csak akkor lehet bizonyos abban, hogy átérzi-e valaki az ő érzelmeit és indulatait és nem csupán csak tettet, mintha átérezné azokat, ha az illető vonásról vonásra hasonlít hozzá. Ez az ismertető jel és

biztosíték számára. A nép tehát ösztönszerűleg van indítva arra, hogy olyan embereket, válasszon, akiknek ugyanazon szokásaik s modoruk és tanultságuk van, mint neki, vagy olyanokat, akik kissé tanultabbak, hogy «szónokolni tudjanak». De hogy tanultság dolgában csak egy fél fokkal álljanak magasabban[^]

A népnek ezen az érzelmi indokon kívül van más rendkívül fontos oka is, amely a demokratikus szellemnek magát az alapját és magát a lényegét érinti. (Mit fog tenni a nép akkor, ha egyszer a demokrácia tarantella-pókja¹³ megcsípte? Először is azt fogja akarni, hogy minden ember legyen egyenlő, következésképpen az lesz az óhajtása, hogy tűnjenek el úgy a mesterséges, mint a természetes egyenlőtlenségek. A nép nem tűri a mesterségesen létrehozott egyenlőtlenségeket, amilyenek: a születés által szerzett nemesség, a király kegye és a születés által szerzett gazdagság, – tehát a nemesség, királyság és az örökösödés eltörlését kívánja. De nem kedveli a természetes egyenlőtlenségeket sem, vagyis, ha egyik ember értelmesebb, tevékenyebb, ügyesebb és tehetségesebb, mint a másik. Ezeket az egyenlőtlenségeket, – minthogy azok természetesek – a nép nem képes megszüntetni, de képes semlegesíteni oly módon, hogy tehetetlenségre kárhóztatja őket azzal, hogy távol tartja őket azon hivataloktól, amelyek felett rendelkezik. Egészen természetes módon s hogy úgy mondjuk, erőszakosan arra törekszik, hogy a hivatottakat – éppen azért, mert hivatottak – távoldartsa, vagy ha úgy akarjuk, amint ő mondaná: néni azért, mert hivatottak, hanem azért, mert egyenlőtlenek, vagy amint még 'mondaná, – ha mentegezni akarná magát, – nem azért, mert egyenlőtlenek, hanem azért, mert mint egyenlőtlenek gyanúsak abban, hogy egyenlőségellenesek, és ez teljesen egyre megy. Ez indította Aristotelest arra a mondásra, hogy ott van a demokrácia, ahol az érdemeket megvetik! Szó szerint ugyan nem így fejezi ki magát, de mégis ezt írja: «ahol az érdemet mindenekfelett meg nem becsülik, ott nem lehetséges szilárd arisztokratikus alkotmány» s ezzel azt fejezi ki, hogy ott, ahol az érdemet meg nem becsülik, bekövetkezik a demokratikus kormányzat, amely azután állandósul is.

A hivatottság tehát ebből a szempontból tekintve is, rossz lábon áll.

Végeredményben is a demokrácia *mindent egymaga akar elvégezni*, miként ez nagyon

természetes is; ellensége a hivataskörök elkülönítésének, kiváltképpen pedig egymaga szeretne kormányozni delegátusok és közvetítők nélkül; ideálja azon közvetlen kormányzás, ami Athénben létezett; ideálja a «demokrácia», hogy Rousseau¹⁴ kifejezését alkalmazzuk, aki ekként hívta a közvetlen kormányzást és egyedül ezt hívta így.

A történelmi események vagy talán a szükség által is kényszerítve, hogy delegátusok által végeztesse a kormányzást, mit tegyen, hogy közvetlenül kormányozhasson, vagy hogy bár delegátusai által, de mégis legalább megközelítőleg közvetlenül kormányozhasson?

Elsősorban is talán azt teheti, hogy delegátusainak utasításokat ad, akik ebben az esetben nem egyebek, mint a nép megbízottai, akik a nép akaratát, miként azt átvették, beviszik a törvényhozó testületbe, tényleg tehát a nép közvetlenül kormányoz.

Íme ilyen az utasítás.

A demokrácia nagyon sokszor gondolt erre, de kitartás nélkül s ezzel nagyon sok józanságról tesz tanúbizonyságot, mert jól sejtje, hogy az utasítás nem egyéb szemfényvesztésnél. Népképviselők gyűlnek egybe, vitatkoznak s a pártok érdeke kialakul; ettől fogva «alkalmazkodás» istennőjének – Καίριος-nak¹⁵ zsákmányául esnek. Azon nap, amelyen tényleg megszavazzák azt, amire utasítást kaptak, — a legkedvezőtlenebb lehet pártjuk érdekeire. Valósággal kényszerítve vannak arra, hogy hűségéből hűtlenné, engedetlenségéből odaadókká legyenek s elárulván ezen jó és dicséretes szándékából megbízatásukat mindig ez fog választóik előtt dicsőségükre, becsületükre, vagy mentségükre szolgálni és ez lesz az, amit igen nehéz volna kárhozatni. A képviselőnek adott utasítás tehát felette durva eszköz lesz nagyon kényes kívánalmak teljesítésére. A demokrácia ösztönszerűleg nagyon jól tudja ezt és végeredményben mindig nagyon közömbösen viselkedik. Mi marad meg neki tehát? Valami ami sokkal értékesebb, t. i. maga a zsákmány, annak pusztá árnyéka helyett. Olyan embereket választ meg, akik mindenben hasonlítanak hozzá, akik teljesen osztoznak minden érzelmeiben, akik egészen olyanok, mint ő maga annyira, hogy egész bizonyosan, ösztönszerűleg, szinte gépiesen teszik ugyanazt, amit maga is tenne akkor, hogyha egy óriási törvényhozó testületet alkotna; akik kétségtelenül az adott körülmények szerint szavaznak, épen úgy, mintha maga a nép szavazna közvetlenül. Ily módon lesz törvényhozóvá; ő hozza a törvényt és ez az egyetlen módja annak, hogy törvényt hozhasson.

A demokráciának tehát az a legnagyobb érdeke, hogy olyan képviselőket válasszon, akik őt igazán képviselik; akik egyrészt a lehető legtökéletesebben hasonlítanak hozzá, másrészt, akik nem bírnak egyéniséggel s akik végül – mivel teljesen vagyontalanok – egyáltalában nem bírnak függetlenséggel sem.

Sokan felpanaszolják, hogy a demokrácia alárendeli magát a politikusoknak; ámde ebben a demokráciának feltétlenül igaza van, tekintettel az általa elfoglalt álláspontra, amelyet ha el nem foglalna, az felette különös volna. Mi a politikus? Olyan ember, aki az egyéni eszméket illetőleg mit sem számít, aki közepes műveltséggel bír, minthogy a tömeg főbb szenvedélyeiben és érzelmeiben osztozik s akinek egyedüli hivatása, politikával való foglalkozás s aki, ha bezárul előtte a politikai pálya: éhen halna.

Terjes pontossággal véve: csak ennyire van szüksége.

A politikust soha sem fogja arra ösztönözni képzettsége, hogy önálló gondolatokat alkosson s nem lévén önálló gondolatai, nem kerülhetnek azok összeütközésbe szenvedélyeivel; szenvedélyei először kezdetlegesen, azután pedig saját érdekeinek hatása alatt azonosak lesznek a tömeg szenvedélyeivel; végül szegénysége s annak lehetetlensége, hogy más forrásból fedezze életszükségleteit, mint a politikából: azt fogják eredményezni, hogy sohase lépjen ki abból a szűk körből, amelybe megbízói zárták be, képviselői utasítása lesz azon anyagi kényszer, amelynek engedelmeskednie kell; képviselői utasítása – az ő nagy szegénysége.

Tehát a demokráciának szüksége van politikusokra, nincs is egyébre szüksége, mint

politikusokra és még arra, hogy a közügyeket ne intézzék mások, mint politikusok.

Az, aki akár vagyónánál, akár tehetségének vagy hírnevének varázsánál fogva meg tudja magát valahol választatni, az a demokráciának ellensége vagy többé-kevésbé olyan embere, aki iránt a demokrácia bizalmatlansággal viseltetik, mert ő fog kormányozni, nem pedig a demokrácia az ő nevében. Ez az ember nem függ a demokráciától. Tegyük fel, hogy valamely törvényhozó testület a maga egészében vagy többségében gazdag emberekből vagy olyan emberekből van megalkotva, akik értelmi tekintetben magasan állanak – és olyanokból, akiknek inkább érdekükben fekszik saját hivatásuk betöltése, mellyel sikereket érnek el, mint a politizálás: mind ezen emberek a maguk meggyőződése szerint fognak szavazni és törvényeket hozni, de ekkor mi fog történni? a demokrácia egyszerűen megszűnik. íme ez fog törvényeket hozni és kormányozni, de egy szorosabb értelemben vett, talán egy kevésbé ingadozó természetű, de mindenesetre olyan arisztokrácia, amely korlátozni fogja a népnek a közügyekre való befolyását.

Világosan látjuk tehát, hogy a demokráciának, *ha élni akar*, majdnem lehetetlenség tekintettel lenni a hivatottságra és majdnem a lehetetlenséggel határos, hogy ne mellőzze azt.

Ennélfogva a nép csak olyan képviselőket választ, akik vele teljesen azonosak és mindig tőle függenek.

II.

A MUNKAKÖRÖK ZÚRZAVARA.

Mindezek után mi fog történni? Az fog történni, ami nagyon logikus és nagyon igazságos lesz, ha demokratikus álláspontra helyezkedünk s amit a demokrácia is határozottan óhajt és egyebet nem is óhajthat, hogy a nemzeti képviselet kizárólag azt fogja cselekedni, amit maga a nép akarna tenni és amit tenne is, ha őt illetné meg a közvetlen kormányzás. *A demokrácia mindent önmaga akar elvégezni*, miként maga a nép akarna mindent elvégezni, ha a közvetlen kormányzás őt illetné, amint Önmaga végzett el mindent az athéni Pnyxen.

Montesquieu ezt minden vonatkozásban nagyon jól látta, kivéve azt, hogy miként végzik el mindezt, a képviseleti és a parlamentáris kormányzat mellett: de hát a dolgok alapjukban véve azonosak, amit másként nem is kell megmagyaráznunk, mint értelemáttétellel; Montesquieu t. i. ezt mondja: «a demokrácia alapelve megromlik, nemcsak akkor, midőn szem elől tévesztjük az egyenlőség szellemét, hanem még akkor is, *midőn az egyenlőség szellemét, túlságba hajtjuk és midőn mindenki egyenlő akar lenni azokkal, akiket azért választott meg, hogy őt kormányozzák*. Azonfelül nem lévén képes elismerni a nép azon hatalmat, amelyet ő ruházott másokra, *mindent önmaga akar elvégezni*; határozni akar a senátus helyett, a végrehajtó hatalmat ő akarja gyakorolni a hatóságok helyett és meg akar fosztani hivatalától minden bírót. A nép a hatóságok munkakörét akarja betölteni, amelyeket többé nem tartanak tiszteletben, A senátus határozatai előtte többé nem bírnak súllyal, tehát a szenátorokat sem veszik többé tekintetbe ...» Alkalmazzuk az elmondottakat a jelen állapotról. A demokratikus és parlamentáris kormányzás mellett a nép képviselete mindent önmaga akar elvégezni. Egyenlő akar lenni azokkal, akiket vezetőiül választott; nem bírja elviselni azok hatalmát sem, akiket ő ruházott fel hatalommal; kormányozni akar a kormány helyett s a végrehajtó hatalom hivatalnokai helyett ő akarja gyakorolni a végrehajtó hatalmat; az összes bíróságok hatalmát a magáéval akarja helyettesíteni: ő akarja elvégezni az összes hatóságok munkáját, nincs többé tekintet senkire és senki sem részesül többé tiszteletben.

Ez azon szellem, amely a népet áthatja, azon népet, amely mindent önmaga akar elvégezni, vagyis az iránta hűséges és neki engedelmes emberek által akar mindent elvégeztetni.

Ezentúl a hivatottságot mindenütt üldözik és mindenünnen eltávolítják az útból s miként a nép kiküszöbölte azt képviselői megválasztásánál, épen úgy távolítja el azt az útból a törvényhozó testület is, még pedig állandó kitartással és következetesen az egész társadalom minden tevékenységi köreiből, bármilyenek legyenek is azok.

A kormányt – hogy ezzel kezdjük, – a nemzeti képviseletnek kell ellenőriznie és tanácscsal ellátania; ámde a kormánynak függetlennek kell maradnia a nemzeti képviselettől és legalább is nem zavarandó össze vele, vagyis – más szavakkal – a nemzeti képviseletnek nem szabad kormányoznia. A demokratikus kormányrendszer mellett azonban épen ez az, amit tenni akar. A nemzeti képviselet választja meg a kormányt, amely szigorúan véve összhangban lehet vele, ámde «nem bírván túrni azt a hatalmat, amelynek ő adta a megbízást», attól az időtől kezdve, midőn a kormányt kirendelte, arra törekszik, hogy folytonosan helyette kormányozzon. A törvényhozó testület nem olyan testület, amely törvényeket hoz, hanem olyan, amely az interpellációk szakadatlan sorozata által előírja a kormánynak azt, amit annak tennie kell, vagyis – kormányoz.

Az országot tehát – a szó betű szerinti értelmében – a képviselőkamara kormányozza és *így is kell ennek lennie*, hogy a nép egyedül önmaga által kormányoztassák, miként ezt a kormányzat szelleme megkívánja; így kell ennek lennie, hogy a nép akaratán kívül ne legyen más akarat, amely tőle indul ki s amely hozzá tér vissza a végrehajtási cselekmények alakjában; így kell ennek lennie, *hogy semmi olyas* ne történhessék, habár a néptől eredt is az, amely a souverain nép felett népfenségi cselekményeket gyakorolhasson, még pedig sem ideiglenesen egy pillanatra sem, még a legszorosabban meg-, határozott korlátok közt sem.

Ámde a kormányzás művészet, amely tudományt tételez fel s íme a népet olyanok kormányozzák, akik sem tudománnyal, sem művészettel nem bírnak és akiket határozottan azért választottak meg, mert tudománnyal s művészettel nem rendelkeztek, megválasztották őket azon biztosíték mellett, hogy egyáltalában nem is bírnak ezen minősítéssel.

És ha az efajta demokráciában akár a hagyomány hatása folytán, akár a külviszonyokkal összefüggő valamely szükségességnél fogva, fennállana bizonyos számú éven át a törvényhozó testülettől független oly hatalom, amely nem tartozik neki számot adni s amelyet nem lehetne meginterpellálni, ez a hatalom oly annyira idegenszerű – hogy úgy mondjuk – szörnyű anomália lenne, amely nem merne működni, amely félne azon botrányoktól, melyeket működése által keltene fel s amely mintegy meg lenne bénítva a félelemtől, nehogy észrevegyék létezését.

És igaza is van ebben, mert ha folytatná működését, vagy ha csupán látszólagosan is folytatná azt, ez esetben olyan cselekményt vinne véghez, amely nem volna népszerű és ellentétben állna a kormányzat szellemével. Ezen kormányzatban az államfő nem egyéb, mint népszerű feje az államnak; a tőle származó akarat, a hatalommal való visszaélés lenne, valamely eszméje jogtalan beavatkozás, szózata a souverainitás megsértésének cselekménye lenne.

Még akkor is, ha az alkotmány neki formásán megadta volna a hatalmat, ezen pontot illetőleg saját kerületében s saját megyéjében s a saját járásában behozza a hivatalnokok választásánál a maga jelöltjeit s elfogadtatván azokat, valóságban ő választja meg a hivatalnokokat. Szükséges, hogy a nemzet akarata érvényesüljön ebben is és hogy a nép csak olyan hivatalnokok által engedje magát adminisztráltatni, akiket a maga szellemében választott meg s – amint Montesquieu mondja – «önmaga választja meg magisztrátusait».

És most gondoljuk meg – visszatérve a tárgyhoz – ha szükséges az, hogy ő válassza meg képviselőit, akik teljesen hasonlóak hozzá és az ő szelleme szerint, vannak mintegy lemintázva: minden rendbe jön.

Íme tehát a nép, amely tisztviselői megválasztásánál többé-kevésbé érezteti hatalmát. Tovább folytatja azt, hogy «mindent önmaga végezzen el». Gyakran panaszkodunk mai napság, hogy a politika belevegyül a közigazgatásba s végeredményben minden dologba, azon «politika» miatt panaszkodunk, amely mindenbe beleártja magát s amellyel mindenütt találkozunk. De hát alapjában véve mit jelent ez? Azt jelenti, hogy ez a nemzeti souverainitás alapelve, vagyis hogy «a politika», a politikai hatalom, a *nemzet többségének az akarata*. Nem illeti-e meg a nemzet többségét, hogy jogait gyakorolhassa, csudálkozhatunk-e azon, hogy a

nemzet többsége jogai gyakorlására törekszik épen úgy a közigazgatás felett, mint a közigazgatásban és mindenütt? Az a demokratikus ideál, hogy a nép önmaga válassza meg minden előjáróját, vagy ha ez nem is demokratikus ideál, akkor legalább is demokratikus gondolat. Épen ezt teszi a nép a parlamentáris demokráciában képviselőinek közvetítése mellett.

És ez jól van így, csak hogy a hivatottság kap még egy arculütést. Mert valamely közigazgatási hivatal jelöltje, akit a nép választ megbízottainak közbenjárása mellett, vajjon miáltal fogja megnyerni választóinak tetszését? talán érdemei által? főnökei és a vele hasonló sorsban lévők tudnának e felett helyesen ítélni, azonban a nép vagy képviselői egyáltalában nem, vagy sokkal kevésbé képesek erre.

«A nép bámulatos módon meg tudja választani azokat, akikre rá kell bízni hatalmának egynemely részét» mondja Montesquieu. És ez az alkalmas pillanat arra, hogy ezen állítást kissé közelebbről megvizsgáljuk. Melyek a bölcs Montesquieu érvei? «A nép csupán azon dolgok tekintetbe vétele mellett határozza el magát valamire – mondja Montesquieu – amelyeket figyelmen kívül hagyni nem képes és amelyek – hogy így fejezzük ki magunkat – érzékei alá esnek. Nagyon jól tudja, hogy azon ember, aki gyakran volt háborúban és aki ott annyi – amennyi eredményt ért el nagyon alkalmas arra, hogy hadvezérré válassza; nagyon jól tudja, hogy ha a bíró szorgalmas és ha ítélőszékétől vele meglehetősen távoznak el sokan és ha megvesztegetéssel, nem lehetett félrevezetni, mindez elég ahhoz, hogy praetornak válassza meg; meglepi valamely polgártársának pompaszeretete vagy gazdagsága, ez elegendő neki, hogy aedilissé válassza meg. Mindezek olyan tények, amelyekről inkább szerezhetünk tudomást a köztéren, mint a monarcha saját palotájában.»

Az idézet nem látszik előttem szerencsésnek. Vajjon a monarcha miért ne ismerné fel palotájában valamely pénzember gazdagságát, valamely bíró érintetlenségének jó hírnevét, valamely ezredesnek sikereit épen oly jól, miként a nép a köztéren? Ezek nem nagyon nehezen megérthető dolgok. A nép tudja, hogy ez mindig jó bíró volt és hogy az mindig kitűnő katonatiszt volt, tehát megteheti őket praetornak, illetőleg hadvezérnek. Ám legyen; azonban akkor, ha egy fiatal bírót vagy egy kezdő katonatisztet kell megválasztania, ez esetben hogyan fog a nép magának tájékozódást szerezni? Ezen kérdést kellőképpen tisztázni képes nem vagyok. Montesquieu éppen ezen érvelésével jelöli ki a nép képességének azon korlátait, hogy t. i. az csak a főtisztviselők, igen magas rangú hivatalnokok választására hivatott s hogy következőképpen mindenkinek csakis akkor jelölhet ki életpályát, amikor az azt már befutotta. De hogy ezt tehesse, milyen értesítésekből szerez, vagy képes szerezni tájékozódást? Montesquieu nagyon képesnek tartja a népet a már igazolt hivatottság felismerésére, de éppen nem tartja képesnek a keletkezőben lévő képességek felismerésére. Montesquieu indokolása ez esetben kevésbé bír bizonyító erővel.

Ami őt idáig vezette, az a szónak logikai értelmében vett antithesis volt. Amit bizonyítani akart, kevésbé volt itt az általa előtérbe állított tételnek igazsága, mint inkább egy másik tétel helytelensége. Azon kérdés, amely elméjében kialakult, a következő volt: alkalmas-e a nép az állam kormányzására s a bel- és külügyek ellátására és megoldására? felelet: nem alkalmas. Alkalmas-e a hatóságok megválasztására? felelet: erre már inkább. Elragadtatva ezen antithesis által odáig megy, hogy ezt mondja: semmi esetre sem alkalmas a kormányzásra, de csodálatosképpen alkalmas hatóságai megválasztására. Az idézett szakaszok magyarázata végeredményben a következő: «ezek olyan dolgok, amelyek felől a nép jobban tájékozódhat a köztéren, mint a monarcha palotájában»; de vajjon képes lesz-e arra, hogy valamely ügyet vezessen, felismerje a helyzetet, az okokat és mozzanatokot, hogy sikert érjen el? felelet: nem, erre nem lesz képes.

Az igazság az, hogy a nép inkább képes arra, hogy megválassza hatóságait, mint arra, hogy fokozatosan megalázzon valamely uralkodóházat, de semmivel sem többre, mert majdnem egyenlő nehézséggel járna az, megalázni valamely uralkodóházat, mint kiválasztani azon

embert, aki azt meg fogja cselekedni.

Arra pedig egyáltalában nem képes, hogy az érdemes pályakezdő ifjaknak életpályát biztosítson s az elsőfokú előléptetésekből részesítse azokat, akik arra érdemeket szereztek valamely életpályán; már pedig a demokratikus államokban épen ezt teszi a nép.

De hát azon hivatalnokjelölt, aki megnyerte a nép tetszését, vajjon mivel nyerte meg azt? érdemeivel bizonyára nem, miután a nép és képviselői nagyon rossz ítélőbírák szoktak lenni; de hát akkor mivel nyerte meg azt? azzal, hogy alkalmazkodik a közvéleményhez, vagyis a nép politikai hitvallásához. A hivatalnokjelölt politikai hitvallása lesz az egyedüli tényező, amely őt a népnek megválasztásra ajánlja, minthogy ez az egyetlen dolog, amelyben a nép jó ítélőbíró. Ámde kapcsolatban állhat a nép közvéleményéhez való alkalmazkodás a jelölt valódi érdemével? – Kétségtelenül megtörténhetik, ámde ez csakis véletlenség lesz. A nép tehát – legalább ez esetben – nem ellensége a hivatottságnak, de azzal szemben közömbösen, vagyis inkább idegenszerűen viselkedik.

A hivatottság nem valami nagyon kérkedhetik ezzel a helyzettel, annál is inkább, mert kikerülhetetlenül következő' lesz a helyzet: azon hivatalnok-jelölt u. i., aki nem érez magában semmi érdemet, minden nagyobb nehézség nélkül meg fog győződni arról, hogy amit elért, az csupán politikai hitvallása miatt történt; ellenben azon hivatalnokjelölt, aki magában érdemet érez, jól tudja azt, hogy miként viselkedik az érdem nélkül való jelölt s nem akarván azt, hogy azok által legyőzessék, hasonlóképpen átengedi magát a hasznot hajtó közvéleménynek. «Ez a rosszban való solidaritás», amelyről Renouvier¹⁸ a *Science de la Morale*-ban olyan találólag beszél. Következőleg a nép képviselői által választott legtöbb hivatalnokjelölt nem bír képességgel, a megválasztottak egy némely része pedig – akik ámbár érdemesek – jellemileg lesznek középszerűek « tehát az életpályák legnagyobb részében, sőt majdnem mindenikében a jellem is egy részét képezi a hivatottságnak.

Felmarad még egy kis része az érdemes embereknek, akik semmi hasznot hajtó nézethez nem csatlakoznak s akik – hála a politikusok pár pillanatig tartó figyelmetlenségének –, az adminisztráció valamely hivatalos állásába becsúsztak. Ezen betolakodók erőfeszítésük folytán néha elég magasra emelkednek, anélkül azonban, hogy bejuthatnának elsőrendű állásokba, amelyek mindig fentartatnak – miként az törvényszerű is – azok számára, akik iránt a nép bizalommal viseltetik. Ekként adminisztrál a nép képviselőitől a közvetítés által épen úgy, mint ahogy kormányoz a képviselőitől a közvetítés által akkor, amidőn a minisztereknek előírja az egyes kormányzati cselekményeket.

Azt azonban nem látom be, hogy a nép végezné az állami igazgatást, úgyde elismerem azt, hogy a nép választja meg a közigazgatási tisztviselőket.

Először is ezen tisztviselők megválasztása óriási feladatot képez, mert ez teszi lehetővé, hogy az állami közigazgatási testületbe minden más szellem kizárásával egyedül a nép szelleme vonulhasson be s ez akadályozza meg azt, hogy az adminisztráció arisztokráciává ne változzék át, amelyre mindig igen nagy hajlandósággal bír. Sőt mi több, a nép nem elégszik meg egyedül azzal, hogy közigazgatási tisztviselőit képviselőinek közvetítése mellett válassza meg, hanem ezen felül még ellenőrzi őket, örökös felettük, figyel rajok s pórázon tartja őket s miként a népképviselő elölírja a miniszternek az egyes kormányzati cselekményeket, akként írja elő még ezenfelül a közigazgatási tisztviselőknél is adminisztratív cselekményeiket.

A préfet, az államügyész, a műszaki főnök a demokratikus uralom alatt, nagyon alárendelt helyzetben van, csupán egymaga áll szemben miniszterével és kerületének képviselőivel. Engedelmeskednie kell miniszterének, nemkülönben az általa adminisztrált országrész képviselőinek is; és itt felette különös dolgokat tapasztalunk és nagyon bonyolult helyzettel állunk szemben. Minthogy ugyanis a préfet engedelmeskedni tartozik a képviselőknél és ezenfelül saját miniszterének is, a miniszter pedig a képviselőknél engedelmeskedik: tehát úgy látszik, hogy azon akarat, amelynek a préfet engedelmeskedik, azonos azzal az akarral, amelynek a miniszter engedelmeskedik. Ámde a népképviselő közakarata az, amelynek a

miniszter engedelmeskedik és így ez azon közakarát, melyet a miniszter préfet-jére átszármasztat, másrészt pedig a préfet szemben találja magát az általa adminisztrált ország rész képviselőinek különleges akaratával. Mindezekből pedig az engedelmességnek bizonyos összeütközései támadnak, amelyek a pszichológust igen érdekelhetik, de kevésbé lesz kellemes a préfet, a műszaki főnök, vagy az államügyész számára.

Jegyezzük meg másrészt, miként működik közre minden arra nézve, hogy a nemzet akaratának képviselőjét éppen olyan mértékben tegye hivatás nélkül valóvá, mint amilyen teljhatalmú. Hogy hivatás nélkül való: az kétségtelen – miként ezt már láttuk – eredeténél fogva, de ha *nem is volna ilyen, azzá válnék* azon foglalkozás által, amit végeztetnek vele; ilyenné válik a vele végeztetett sokoldalú és mesterségszerű foglalkozás által.

Hogy valakit hivatástalanná tegyünk, arra az lesz a legjobb eszköz, hogy az illetőt mindenféle dologgal foglalkoztatjuk. Már pedig a népakarat és a népszellem képviselője, törvényhozói tevékenységén kívül el van foglalva a miniszterek interpellálásával és avval, hogy előírja nekik kormányzási cselekményeiket, vagyis el van foglalva a képviselő a bel- és külügyek vezetésével, el van foglalva közigazgatással, minthogy ő választja meg a közigazgatási hivatalnokokat, örökös felettük, ellenőrzi és befolyásolja őket cselekményeik keresztülvitelében; nem is szólva azon külön kis szolgálatokról, amelyeket, hogy választóinak megtegyen, saját érdekében fekszik s amelynek teljesítésére minden tartózkodás nélkül szokták felkérni; mert hát őt mindenre fel lehet használni, olyasvalami ő, mint amilyen az általános ügyvivő. Egyébiránt ez a minden hangszeren játszó ember annyira el van foglalva, hogy tulajdonképpen semmivel sem foglalkozhatik, semmit sem képes tanulmányozni, semmiről sem képes elmélkedni, semmibe sem képes belemélyedni s hogy így szóljunk s hogy végül határozottan beszéljünk: semmit sem képes tudni.

Ha némely dologban jártas volt is, abban a pillanatban, midőn munkakörébe belépett, munkásságának néhány éve után – csodálatosképen minden dologban járatlan lesz. Ettől fogva – hogy így fejezzük ki magunkat – személyiségétől megfosztva, nem egyéb mint közszereplő ember, vagyis olyan ember, aki a népakaratot képviseli, nem gondolván s nem is tudván gondolni egyébre, mint annak érvényre juttatására.

Még egy sérelmet kell szükségképen elszenvednie a hivatottságnak; mert vajjon létezik-e a népakaratnak olyan képviselője, aki eléggé megőrizvén hivatottságát a pénzügyi vagy az igazságügyi igazgatás ügyeiben, képes lesz előnyt adni több jelölt közül annak, aki ugyan nem bír a legjobb politikai véleménnyel, de bír érdemmel, tudással vagy hivatottsággal és hogy méltányolni tudjon valamely közigazgatási tisztviselőt nem politikai irányú cselekményei, hanem igazságos – és az állam érdekeivel megegyező cselekményei szerint? Az erre képes ember ebben az esetben nagyon gyűlölt szolgálja lenne a demokráciának.

Jól ismertem az illetőt, nem szűkölködött értelmiségben, sem szellemben és becsületesebb ember volt; mint harmadrendű ügyvéd természetesen járatos volt a politikában. Helyi okok miatt nem sikerült neki megválasztatni magát sem képviselőnek, sem szenátornak; belefáradva a küzdelembe, politikai barátainak közbenjárására bírói állást szerzett. Midőn törvényszéki elnökké lett, be kellett folynia egy olyan perbe, amelyben, ámbár a vádlott nem volt nagyon ajánlható egyéniség, – de vétsége világosan nem esett alá a törvénykönyv egyetlen szakaszának sem. Ezt a vádlottat azonban, – aki egy mai napság gyűlöletes kormány volt egykori préfet je s aki mint reakcionárius és arisztokrata volt ismeretes – a város és a vidék egész demokrata népessége elkeseredetten vette üldözőbe. A törvényszék elnöke az ellenséges lármában – melytől az egész törvényszéki palota visszhangzott – teljesen felmentette a vádlottat. Az nap este, eléggé élcesen ezt mondta: «íme ez meg fogja őket leckéztetni, amiért nem választottak meg engem szenátornak», vagyis: «ha politikust csináltak volna belőlem, megfosztottak volna minden hivatottságomtól, vagy ellensúlyozták volna összes hivatottságomat, úgyde nem akarták ezt tenni, tehát olyan ember maradtam, aki ismeri a törvényt és alkalmazza is azt. Annál rosszabb ez nekik!»

«Ha Zeus rabszolgává tesz valamely embert, elveszi lelkének felét», mondta Homer,¹⁹ politikussá téve az embert, Demos²⁰ elveszi annak egész lelkét, ha pedig valamely embert nem tesz politikussá, akkor azt a hibát követi el, hogy egészen meghagyja azt neki.

Íme ez okozza, miért gyűlöli Demos az elmozdíthatatlan tisztviselőket. Az elmozdíthatatlan bírót, az elmozdíthatatlan tisztviselőt, akit az alkotmány kivesz a nép hatásköréből. Az elmozdíthatatlan tisztviselő, az elmozdíthatatlan hivatalnok: felszabadított ember, Demos nem szereti a felszabadítottakat.

Ezért van az, hogy azon nemzeteknél, amelyeknél a hivatalnokok elmozdíthatatlansága uralkodik, koronként felfüggesztik az elmozdíthatatlanságot, ez mindenekelőtt arra szolgál, hogy «megrostálja» a hivatalok személyzetét, mindenekfelett pedig arra való, hogy azon hivatalnokokat, akiket mellőzni akar, meggyőzze arról, hogy elmozdíthatatlanságuk nagyon is viszonylagos biztosíték s hogy úgy nekik, valamint a többieknek is számolniuk kell a népfenséggel, amely ellenük fordulhat, mihelyt függetleneknek jelentik ki magukat s ha túllépik az engedelmesség korlátait.

Franciaországban az 1873. évi alkotmány szerint elmozdíthatatlan senátorok²¹ voltak. Az ügyek helyes adminisztrálása szempontjából ezt talán elég szívesen fogadták. Az elmozdíthatatlan senátoroknak az alkotmány alap gondolata szerint a politika és a közigazgatás veteránjainak kellett lenniök, hogy tisztársaiknak használjanak világos felfogásuk, hivatottságuk és tapasztalatuk által. És ez jó is lett volna, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy az elmozdíthatatlan senátorok többé ne saját tisztársaik által választassanak, hanem jog szerint legyenek senátorokká s így elmozdíthatatlan senátorrá legyen minden volt köztársasági elnök, minden volt semmítőszéki elnök, minden volt felebbviteli törvényszéki elnök, minden tengernagy, minden érsek, stb. Ámde demokratikus szempontból tekintve szörnyűség lenne az, hogy egy a népet képviselő embernek ne kelljen semmiféleképpen számot adni a népnek, ne kelljen félnie az újráválasztás semmiféle eshetőségétől, sem pedig az újra meg nem választás bármely veszélyétől és hogy végül ezen ember az ő feltételezett hivatottságánál fogva helyez¹ (tett oda s ne képviselje egyáltalában a népet, hanem csak önmagát. Az elmozdíthatatlan senátorságot eltörölték. Egészen bizonyos, hogy a senátorok politikai arisztokráciát alkotnak, mely a teljesített szolgálatok állítólagos fontosságára volt alapítva; az is bizonyos, hogy maga a senátus, amely tagjait megválasztotta, az arisztokrácia vádjára alá esik és az napon, amidőn megválasztotta őket, arisztokratikus színezetet öltött, minthogy ettől a naptól kezdve önkiegészítés (cooptatio) által megújuló testületté vált. Ezen állapot egyáltalán nem volt tartható.

III.

A HIVATOTTSÁG MENEDÉKE.

A nemzet összes nyilvános munkaköreiből eltávolítottván ily módon a hivatottság, talál-e valahol menedékre? nagyon is talál, t. i. a magánfoglalkozások és azon foglalkozások körében, melyeket a társulatok díjaznak. Az ügyvédet, az ügyvivőt (avoué), az orvost, az iparost, a kereskedőt, az írókat nem fizeti az állam; a mérnököt, a gépészt, a vasúti társaságok forgalmi személyzetét sem fizeti az állam és úgy az egyik, mint a másik távol áll attól, hogy hivatottságuk akadályul szolgálna, vagy akadályul szolgálhatna nekik, egyedül hivatottságukra támaszkodhatnak. Nagyon is világos, hogy nem a politikai körülmény állásponjtára fog helyezkedni a peres fél, midőn ügyét tárgyalatja, sem pedig a beteg, midőn gyógyíttatja magát; nagyon világos az is, hogy valamely vasúti társaság akkor, midőn mérnököt alkalmaz, egyáltalában nem törődik azzal, hogy annak felfogása megegyezik-e a nép gondolkozásával, hanem egyedül értelmiségére és tudására lesz tekintettel.

Ezért van az, vagy legalább is részben azért van így, hogy a demokrácia arra törekszik, miszerint államosítsa az összes munkaköröket s végre általában mindent. Arra törekszik, hogy minden hivatáskört államosítsa. Például államosítani fogja részben az orvosi

kart azáltal, hogy kórházi orvosi, iskolaorvosi, lyceumi orvosi stb. állásokat létesít. Államosítani fogja részben az ügyvédeket, mint az állam által fizetett jogtanárokat stb.

Különben máris kezében tartja mindezeket azáltal, hogy egy sincs közöttük, akinek hivatalnok rokona ne volna és aki nehogy ezeknek ártson, ne lenne arra kötelezve, hogy ne tanúsítson ellenséges magatartást polgártársai többségének véleményével szemben; sőt még jobban igyekszik kezében tartani őket azáltal, hogy sokszorosítja azon alkalmakat és eszközöket, melyek által őket államosíthatja és szocializálhatja

Végül arra törekszik, hogy megszüntesse a nagy társulatokat és azok munkásságának eredményét felszívja. Megvásárolja valamely nagy társaság vasútait, mindenekelőtt azért, hogy kihasználja azokat s abban a reményben, hogy az állam ebből nyereségre fog szert tenni. Mindenekfelett pedig azért, hogy ezen társaság összes alkalmazottainak és hivatalnokainak személyzetét eltávolítsa, akik nem törekedtek az állam, a kormány, a polgárok többsége tetszésének megnyerésére és akiknek nem volt egyéb gondjuk és egyéb kötelességük, mint hogy jó alkalmazottak legyenek és végül arra törekszik, hogy helyettesítse azokat, – bár az egyének ugyanazok maradnak, – az állami alkalmazottak olyan személyzete által, akiket mindenekelőtt alkalmazkodóknak és jóérlműeknek tart.

Ezen uralomnak legszélsőbb és tökéletes állapotában, vagyis a szocialista kormányrendszerben, csak hivatalnokok lennének.

– Következésképen – mondják az említett szocialisták – a jelzett összes állítólagos hátrányokat ki fogjuk kerülni. Az állam, a demokrácia, az uralkodó-párt, bármiként nevezzük is azt, tényleg nem fog abba a helyzetbe jutni, hogy hivatalnokait – mikén.) az előbb mondottak feltüntetik. – alkalmazkodásuk és hozzá nem értésük alapján válassza meg, minthogy az összes polgárok hivatalnokok lennének. Eltűnnék tehát ilymódon azon társadalmi dualizmus, amely abban áll, hogy a népesség egy része az államból él, egy másik része pedig önmagát tartja fenn és azzal kérkedik, hogy magasabbrendű amannál jellemében, értelmiségben és *hivatottságban* az megadott indokoknál fogva. Ebben rejlik a megoldás.

– Kétkedem, hogy az legyen a megoldás, minthogy a szocialista uralomban fennmarad a választási rendszer, következésképen fennmaradnak a pártok. A polgárok megválasztják a törvényhozókat, a törvényhozók a kormányt, a kormány pedig megválasztja a munkakörök főnökeit és a javak szétosztóit. A pártok, vagyis az érdekcsoportok fennállnak, minden csoport magának akarja megszerezni a törvényhozókat és a kormányt, hogy a maga számára nyerje meg ezektől ezen uralom arisztokratáit, t. i. a munkakörök főnökeit és a javak szétosztóit, hogy a nevezettek ezen csoport tagjai részére a munkát sokkal enyhébbé s a jövedelmet sokkal dúsabbá tegyék.

Kivéve azt, hogy a gazdagság és ami még a szabadságból megmaradt eltöröltetett: semmi sem változott meg s mindazon hátrányok, melyeket fenntebb felsoroltam továbbra is fennmaradnak. A megoldás nem következett be.

Hogy meg legyen a megoldás, szükséges volna, hogy a szocialista kormányzatnak ne választás legyen az alapja; szükséges volna, hogy isteni jogon alapuljon, mint a jezsuiták uralma Paraguay-ban;²² szükséges volna, hogy zsarnoki legyen nem csupán cselekedeteiben, hanem eredetére nézve is; szükséges volna, hogy királyság legyen. Az okos királynak nincs semmi érdeke abban, hogy hivatalnokait a hivatás nélkül valók közül válassza, sőt inkább az az érdeke, hogy határozottan éppen az ellenkezőt cselekedje. Erre azt felelhetik nekem, hogy rendkívül ritka eset és rendellenes dolog az, hogy a király intelligens legyen; nem óhajtom, hogy ezt elismerjék. A királynak – kevés kivétel mellett és amit a történet csudálkozva jegyez föl – határozottan ugyanazon indokokból vannak kegyencei, miként a népnek, akik őt nem homályosítják el és nem szállnak szembe vele, következésképen akik nem értékesebbek, mint a többi polgár, sem értelmiség, sem jellem tekintetében. A választáson alapuló szocialista uralom és a diktátori szocialista uralom tehát ugyanazon hátrányokat tünteti föl. mint aminőket a demokráciánál ismerünk.

Egyébiránt alapjában véve a demokráciának a szocializmus felé való csúszás-mászása – ha szabad magunkat ekként kifejeznünk – nem egyéb, mint visszatérés a zsarnoksághoz. Ha a szocialista uralom megalakulna, elsősorban is választási uralom lenne; minthogy pedig minden választáson alapuló uralom feltételezi, megengedi és szükségeli a pártokat, az uralkodó párt lenne az, amely megválasztaná a törvényhozókat s amely ennek következtében megalakítaná a kormányt és amely ezen kormánytól nyerné el az összes kegyeket, miután azokat a maga számára kieroszakolná. Az elv tehát az volna, hogy az országot a többség kizsákmányolja, amint az meg is van minden olyan országban, ahol a kormányzat választáson nyugszik.

De a szocialista kormányzat mindenkifelett a munkakörök főnökeinek és a javak kiosztóinak olygarchiája és még hozzá nagyon merev olygarchiája lévén, uralma alatt csakis védelem nélkül való lények állanak, akik egyenlők a szegénységben és egyenlökké tettettek a nyomorúságban; ezen olygarchia egyébaránt nagyon nehezen pótolható, ameddig a rendkívüli módon bonyolult közigazgatás – amelyet kezeiben tart – azt követeli, hogy minden hirtelen változás nélkül, minden a maga helyén maradjon, mint elmozdíthatatlan olygarchia tehát csakhamar egy vezér körül összpontosulna és elnyomná, vagy a második helyre és a második rangsorozatba szorítaná a nemzeti képviselőket választóival együtt.

Ez hasonló volna némileg ahhoz, ami Franciaországban az első császárság alatt történt. Az első császárság alatt a harcosok osztálya van túlsúlyban és az uralkodik, háttérbe szoríthat és eltíporhat mindent, miután reá állandóan szükség van s amely ha elenyészett: újra születik és amely egy vezér körül csoportosul, aki neki egységet ad és biztosítja számára az egység erejét.

A szocialista uralom mellett – igaz, hogy sokkal lassabban egy emberöltő után a munkavezetők és a javak kiosztói, ezen békés janicsárok – egy nagyon zárt, összetartó s szűkkörű kasztot alkotnának, amelyet nem lehetne nélkülözni, ellenben a törvényhozók nélkülözhetőek, minthogy helyettük elegendő az államtanács;²³ majd egy vezér körül csoportosulnának, aki nekik az egységet s az egység erejét adná meg.; Midőn még a szocializmust nem ismerték, állandóan azt mondták, hogy a demokrácia természeténél fogva a zsarnokság felé hajlik. Ez mintha megváltozott volna és úgy tetszett, hogy a demokrácia a szocializmus felé hajlik. Ámde semmi sem változott meg, mert midőn a demokrácia a szocializmus felé hajlik, a zsarnokság felé törekszik. Ezt azonban öntudatlanul cselekszi, mert tudatosan az egyenlőség felé törekszik; az egyenlőség állapotából pedig mindig zsarnokság fejlődik ki. j

Ez a jövőt illetőleg egy kissé eltérő elmélkedés volt. Térjünk vissza tárgyunkhoz.

IV.

A HIVATÁSOS TÖRVÉNYHOZÓ.

A demokrácia – amint az mai napság fennáll, – megtámadja a végrehajtó hatalmat, meghódítja és magába olvasztja azt; támadást intéz a közigazgatási hatalom ellen, meghódítja és magába olvasztja azt és mindezt a törvényhozóknak – az ő képviselőinek közvetítésével teszi, akiket a maga képére választ meg, vagyis akiket azért választ meg, mert hivatástalanok és szenvedélyesek, minthogy «a nép sohasem cselekszik más indokból, mint szenvedélyből» miként Montesquieu – magának kissé ellentmondva állítja.

De hát milyenek legyenek a törvényhozók? Úgy tetszik nekem, hogy éppen ellenkezőnek kellene lenniök, mint amilyenek a demokrácia által választott törvényhozók. Az eszményi törvényhozónak nagyon tájékozottnak és a szenvedélyektől minden tekintetben mentesnek kell lennie.

Nagyon tájékozottnak kell lennie, nem annyira a könyvekben foglalt dolgokban, – ámbár eléggé kiterjedt jogi ismeretekkel kell bírnia, nehogy ami minden pillanatban megtörténik, határozottan az ellenkezőjét tegye annak, amit tenni akarna – mint inkább tisztában kell

lennie azon népnek, melynek számára törvényeket hoz vérmérsékletével és közszellemével is.

Mert nem szabad a népnek más rendeleteket és szabályokat adni, mint amelyeneket elviselni képes; és csodálatosan beválik itt Solon²⁴ ezen mondása: «azon legjobb törvényeket adtam nekik, melyeket képesek voltak elviselni». Nemkülönb tiszteletreméltó a zsidók istenének ezen mondása: «olyan parancsolatokat adtam nektek, amelyek nem jók», vagyis csak annyiban jók, amennyit a ti gonoszságtok megengedhet; «ez törli el mindazon nehézségeket, amelyeket a mózesi törvények ellen lehet emelni» – mondja Montesquieu.

A törvényhozónak tehát ismernie kell azon népnek, melynek számára törvényeket hoz, véralkatát és szellemét; járatosnak kell lennie – miként a németek mondják – a népek pszichológiájában és jegyezzük meg, hogy ismernie kell népének véralkatát, jellemét és közszellemét, anélkül, hogy maga is bírna ezen véralkattal, jellemmel és szellemmel; mert a szenvedélyek, hajlamok és törekvések körében az átérzés még nem megismerés, sőt ellenkezőleg átérezni annyi, mint nem ismerni a dolog lényegét: a megismerés feltétele éppen ezen érzelmek hiánya.

Az eszményi, vagy legalább is a megfelelő törvényhozónak ismernie kell népének általános hajlamait és szükséges, hogy ezen hajlamok fölé emelkedjék és uralkodjék azok felett, minthogy az a hivatása: részben eleget tenni azoknak, részben pedig leküzdeni azokat.

Részben tehát eleget kell tenni azoknak, vagy legalább is kímélnie kell azokat, minthogy az olyan törvény, amely teljes mértékben ellentétben állana a nép vérmérsékletével; olyan lenne mint a Roland kancalova,²⁵ amely a világon minden jó tulajdonsággal bírna egyetlen hiba mellett, hogy halott, sőt halva született. Adjatok a rómaiaknak a népek jogából eredő olyan törvényt, amely kíméletet rendel el a legyőzött népekkel szemben, ezt a törvényt sohasem fogják végrehajtani, sőt bizonyos mértelyezés folytán hozzá fognak szokni ahhoz, hogy más törvényeket se hajtsanak végre. Adjatok a franciáknak olyan szabadelvű törvényt, amely az ember és polgár egyéni jogainak tiszteletben tartását rendel el, minthogy a szabadság a franciáknál abban áll, – miként Joannes báró mondja, – hogy: «joga legyen mindenkinek azt tenni, amit akar s megakadályozni másokat abban, hogy azt tegyék, amit akarnak», ily módon ez a törvény mindig csak közepesen és kínosan lesz végrehajtva és szokássá teszi, hogy a többi törvények se hajtassanak végre.

A törvényhozónak tehát ismernie kell népének hajlamait, hogy megszabhassa magának azon határokat, amelyek között meg kell állapodnia vele szemben.

Tehát részben legyőzni azokat; mert a törvénynek azon népnél, mely azt csak rendészeti szabálynak tekinti, olyannak kell lennie, amilyen az egyén erkölcsi törvénye, az üdvös eredmények szempontjából bírjon az állandósított kényszer jellegével s kell, hogy a romboló szenvedélyek, az ártalmas hangulatok s a veszedelmes szeszélyek féke legyen; le kell küzdenie az ént, vagy jobban mondva olyan észszerű ént kell lennie, ami leküzdi a szenvedélyes ént. Ez az, amit Montesquieu meg akar értetni akkor, midőn mondja, hogy «a szokásoknak le kell küzdeniök a körülményeket, a törvényeknek pedig a szokásokat».

A törvénynek tehát bizonyos mértékben le kell küzdenie a nép általános hajlamait. Szükséges, hogy a törvény a nemzet vezérfonala legyen, melyet egy kevéssé szeressenek, mivel jónak találják, kissé féljenek attól, mivel szigorúnak találják, kissé gyűlöljék, mivel viszonylag ellenségesnek találják, végül tiszteljék, mivel szükségesnek tartják.

Ilyen törvényt kell hoznia a törvényhozónak; következésképpen rendkívüli finomsággal kell ismernie azon népnek, amelynek számára törvényeket hoz, egész lelkiületét, valamint ismernie kell a népléleknek azon árnyalatait is, amelyek ellenszegülnének éppen úgy, mint annak azon árnyalatait, amelyek azt elfogadni hajlandók, nemkülönb ismernie kell azokat is, akikkel minden ellenállás nélkül képes elfogadtatni a törvényt s azokat is, akikkel szemben nem teheti ki magát azon veszélynek, hogy erőtlennek láttassék.

Íme ez a legjobb s leglényegesebb hivatottság, amivel a törvényhozónak bírnia kell.

Másrésről szenvedély nélkül valónak kell lennie. «A mérséklet» azon erénye, amelyet

Cicero²⁶ annyira dicsőít és amely tényleg nagy ritkaság, ha ezt a szónak valódi értelmében vesszük s ha ez alatt a *léleknek és elmének* egyensúlyát értjük – legyen azon alap, amelyre a törvényhozónak helyezkednie kell. «Azt mondom és úgy tetszik nekem, hogy ezen művet²⁷ nem egyébért írtam, mint annak *bebizonyítására*, hogy a törvényhozónak a mérséklet szellemével kell bírnia s úgy a politikai értékek, valamint az erkölcsi értékek mindig két határvonal között mozognak» – mondja Montesquieu.

Semmi sem nehezebb az embernek, mint magát a szenvedélyek ellen megvédelmezni, következésképpen a törvényhozónak is az a legnehezebb azon nép szenvedélyei ellen védekezni, amelyből maga is származik, nem számítva a saját magáéit: «Aristoteles ki akarta elégíteni részint Platon²⁸ elleni féltékenységét, részint Nagy Sándor iránt való szenvedélyét; Platon az athéni nép zsarnoksága miatt méltatlankodott; Machiavelli²⁹ el volt telve bálványával, Valentinois³⁰ hercegével. Moore Tamás,³¹ ki inkább arról beszélt, amit olvasott, mint ami felett gondolkozott, minden államot egy görög város egyszerű mintája szerint akart kormányozni. Harrington³² nem látott mást, mint az angol köztársaságot, míg az írók tömege mindenütt rendetlenséget talált, ahol nem látott koronát. «A törvények mindig *összeütkeznek* a törvényhozó szenvedélyeivel és előítéleteivel (részint saját szenvedélyeivel, részint azokkal, amelyek vele és népével közösek). Néha *görbe utakon haladnak* és ettől nyerik színezetüket, néha ott rekednek és beolvadnak» – mondja Montesquieu.

Erre pedig egyáltalában nem volna szükség. A törvényhozónak ugyanazt a helyet kell betöltenie a nép életében, mint az öntudatnak az ember lelkében, t. i. ismernie kell a nép minden szenvedélyét, azoknak egész terjedelmét, horderejét, nem hagyván magát megcsaltni azok tekintélye, álszenteskedése és titkolódzása által; majd szembeszállván azokkal, majd legyőzvéen egyiket a másik által, majd kedvezve némileg egyiknek, egy sokkal félelmesebb másik szenvedély kárára, majd elhagyva a küzdteret, majd visszafoglalva azt; legyen mindig ügyes, mindig alkalmas, mindig mérsékelt; de ne hagyja magát sem megközelíteni, sem megfélemlíteni, sem gyönyörködtetni, sem körülhálózni, sem vezetni természetes ellenségei által.

Sőt sokkal öntudatosabb legyen – hogy így mondjuk – mint maga az öntudat, mert nem szabad elfelejtenie, hogy az általa mások számára hozott törvényt egyszersmind a maga számára is hozta és amit ma elhatározott, annak holnap is tartozik engedelmeskedni – semel jussit semper paruit – tehát határozottan és a szó betűszerinti értelmében – érdek nélkül valónak kell lennie, ami neki sokkal nehezebb, mint az öntudatnak, amelynek semmi fáradságába sem kerül, hogy közömbös legyen.

Nemcsak szenvedélyek nélkül valónak kell lennie, hanem még saját szenvedélyeitől is mentesítenie kell magát: ami sokkal nehezebb. Olyan szenvedélyre van szükség – képzeljük el – (hogy hypothezis által tegyük szemlélhetővé), ami öntudattá változhatik; miként ezt Jean Jaques Rousseau következőleg mondja:

«Hogy feltárhassuk a társadalom lehető legjobb szabályait, melyek a nemzetek szükségleteinek megfelelnek, magasabbrendű intelligenciára volna szükségünk, amely látná ugyan az emberek minden szenvedélyét, de azok közül egyet sem érezne; semmi összeköttetése sem volna természetünkkel, de ismerné azt alapjában, boldogulása független volna tőlünk s mégis törődne velünk s amely végül időjárával kiérdemelvén egy messzefekvő dicsőséget, dolgozhatnék az egyik században és gyönyörködhetnék egy másikban.»

Ez azért van így – miként a találékony Graecia feltételezte – hogy némely törvényhozó miután elfogadtatta népével törvényeit s megeskette polgártársait, hogy addig, *míg* vissza nem tér, meg fogják tartani azokat: száműzte magát és elvonult messzire ismeretlen tartózkodási helyre. Ezt talán azért tették, hogy lekössék polgártársaikat az ily módon kivett eskü által; de vájjon nem azért tették-e, hogy ne kelljen engedelmeskedniük a maguk által hozott törvényeknek s ezen törvények meghozatalánál vájjon nem jártak-e el túlszigorúan abban

bizakodva, hogy elmenekülésükkel szükség esetén ki fogják alóla vonni magukat? Proudhon⁸³ monda: «Olyan szabadelvű köztársaságról álmodom, amelyben engem mint reakcionáriust kivégeztek volna.» Lycurgus³⁴ talán úgy tett, mint Proudhon. de aki oly szigorú törvényekkel bíró köztársaságot alapított, aminőt csak tudott és aki azon erős elhatározásban élt, hogy elhagyja a köztársaságot azon a napon, amelyen megalkotta. Solon és Sulla⁸⁵ bent maradtak azon államban, melynek törvényeket adtak. Őket tehát Lycurgus fölébe kell helyoznunk, aki elhagyta övéit. Lycurgus-nak egyébiránt az a mentsége, hogy minden valószínűség szerint nem is létezett.

A fennmaradt legenda bizonyítja, hogy a törvényhozónak épen úgy kell uralkodnia saját, mint népének szenvedélyein, mint törvényhozónak pedig olyan törvényeket kell hoznia, amelyek előtt mint embernek egy vagy más módon magának is remegnie kell.

A szónak általunk adott értelmében vett mérséklet egyébiránt némelykor azon gondolatot kelti fel a törvényhozóban – miként már jeleztük – .hogy inkább rábeszéléssel, mint erőszakkal fogadtassa el a törvényt, ami ugyan nem mindig lehetséges, de gyakran megtörténik. Szent Lajos³⁶ királyról a következőket mondja el Montesquieu: «Látván a király korának a jogtudománnyal való visszaéléseit, cil 1 cL. törekedett, hogy a nép megundorodjék attól, ez okból tehát több rendszabályt készített birodalma és hűbéresei (bároi), törvényszékei számára és oly nagy eredményt ért el, hogy kevéssel halála után az ő bíraskodási módszere szerint járt el a hűbérúri udvarok legnagyobb része. Ekként oldotta meg ezen fejedelem feladatát, habár rendszabályai nem azért készültek, hogy a királyság általános érvényű törvényeivé legyenek, de azért, hogy példaképpül szolgáljanak s mindenki saját érdekében követi hesse azokat. Azzal távolította el a rosszat, hogy rámutatott a jobbra. Midőn a király törvényszékeinél és némely hűbérúri bíróságnál az illetékes körök látták a sokkal természetesebb, sokkal észszerűbb, az erkölccsel, a vallással s közbékével, a személy és javak biztonságával és a közbátorsággal sokkal inkább megegyező törvénykezési módot, elfogadták ezt és elhagyták a régit, amely csak árnyéka volt a helyes eljárásnak. *A törvényhozó legnagyobb ügyessége: a rábeszélés, midőn nem szabad ellenállnia és az irányítás, midőn nem szabad parancsolnia.*

Ehhez Montesquieu bizonyára némi optimizmussal, de ez végre is kecsegtető – a következőket fűzi: «az észnek megvan a természetes hatásköre, az ember ellenáll neki, azonban ezen ellenállás felett az ész mindig győzedelmeskedik, mivel kevés idő múltán kényszerítve leszünk hozzá újból visszatérni».

A példa igen messzefekvő és alig alkalmazható napjainkban bármire is. Vegyük ezért elő a vasárnapi munkaszünetre vonatkozó megújított egyházjogi törvényt: ennek a törvénykönyvbe való felvétele hiba volt, mert ellenkezett a francia szokások igen nagy részével, sőt bizonyos tekintetben magával a nemzet komplexumával; a törvényhozók tehát annak tették ki magukat, ami bekövetkezett, t. i. a törvény alig és csak végtelen nehézségek mellett volt végrehajtható. El lehetett volna ezt érni a törvénykönyvbe való beiktatás nélkül is; adja meg u. i. az állam a vasárnapi munkaszünetet minden alkalmazottja, minden hivatalnok, minden munkása számára az igazságügyi miniszter egyszerű körrendeletébe foglalt azon rendelkezés által, hogy a munkásoknak a munkabérszerződés ellen elkövetett azon szerződésszegései, miszerint vasárnap nem állanak munkába, büntetés alá nem esnek: ily módon a heti munkaszünet törvénye kihirdetés nélkül is fennáll, létezik befolyásolás és meggyőzés folytán és hatályát veszti ott, ahol a vasárnapi munka teljesítésének szüksége annyira nyilvánvaló úgy a munkások, valamint a munkaadók előtt, hogy mindkét fél aláveti magát a körülmények kényszerítő erejének, sőt ezenfelül elég ereje lesz a nemzet évszázados szabályai módosítására, anélkül, hogy lerontsa azokat.

Lássunk még egy olyan esetet is, midőn magára a törvénykönyvbe beiktatott törvényre nézve a törvényhozó befolyásolás vagy ajánlás által jár el. A XIX. század kezdetével a törvényhozó úgy gondolkozott, hogy a tisztesség követeli a férjtől, ha tettenéri feleségét a

házasságtörésen, hogy megölje bűntársával együtt. Ezen nézet felett lehet vitatkozni, de ez mégis csak a törvényhozó nézete volt. Dehát tett-e erre vonatkozó törvényes intézkedést? Nem tett. A törvényhozó ez irányban a befolyásolás, bizalmas ajánlás és szenvelgő felbátorítás mellett járt el, ezen szavakat foglalván törvénybe: «tettenérés esetén a gyilkos férj felmentendő».³⁷ Nem ezen szöveget helyeslem, hanem azon eljárást tartom lehetségesnek, mely szerint rámutatunk a törvényre anélkül, hogy azt kötelező erővel ruháznánk fel; azon módot, mely szerint véleményt mondunk a helyes gyakorlatról, anélkül, hogy rendelkezni, mert vannak ilyen esetek és viszont vannak más ettől eltérő esetek, ahol ez fényesen beválnék.

Végül a törvényhozó legfontosabb képességeinek egyike a fennálló törvények megváltoztatásának tudománya; ez azon nagy bölcsesség, amely legtöbbet követel tőle, azt t. i., hogy mentes legyen a szenvedélyektől és uralkodjék saját j szenvedélyei felett. A törvénynek csak akkor van igazi tekintélye, midőn régóta fennáll; j vagyis inkább itt két eset lehetséges: vagy nem egyéb a törvény, mint törvénybe foglalt szokás, tehát igen nagy tekintélye lesz már keletkezésénél fogva, minthogy értékét emeli a szokásnak – amelyből eredt – régisége; vagy pedig a törvény nem a törvénybe átment szokás, sőt épen ellenkezőleg ellentétben áll azzal, ez esetben tehát, hogy hatályt nyerjen, arra lesz szükség, hogy a hosszantartó időmúlás folytán maga is szokássá váljék.

Miként mindkét esetben látjuk, valóban a törvény régisége biztosítja az emberek felett tekintélyének erejét. Olyan a törvény, mint a növény, kezdetben csak gyöngye fűcska, majd kifejlődik, kérge megkeményedik és gyökerei mélyen behatolnak a földbe és belekapaszkodnak a sziklákba.

Rendkívüli körülmények szükségesek tehát ahhoz, hogy a régi fatörzs fiatal fűcskával helyettesíthessék. «A törvényhozók legnagyobb része – mondja Usbek à Rhédi³⁸ – korlátolt emberekből állót; akiket a véletlen helyezett a többiek fölé, akik csakis saját előítéleteiktől és képzeletüktől kértek tanácsot ... Gyakran minden szükség nélkül eltörölték a már megalkotott törvényeket, vagyis beletaszították a népeket a változtatásoktól elválaszthatatlan rendetlenségbe. Igaz ugyan, hogy néha meg kell változtatni bizonyos törvényeket azon különös oknál fogva, amely inkább a természetből, mint az ember lelkületéből ered; de ezen eset felette ritka és ha előfordul, csak nagy óvatossággal szabad a törvényt megbotlygatni s annyi ünnepélyességet kell alkalmazni, hogy a nép ebből természetszerűleg azt következtesse, miszerint a törvények valóban szentek, mert azok megszüntetéséhez oly sok alakszerűség szükséges.» – Montesquieu ebben az esetben – miként gyakran – egészen Aristoteles felfogását követi. Aristoteles u. i. ezt írta:

«Nyilvánvaló, hogy némely törvényt, bizonyos időközökben, meg kell változtatni, de ez sok körülményt követel, mert ha a megváltoztatás alig jár előnnyel – *s mert veszedelmes a törvények könnyű megváltoztatásához hozzá szoktatni a polgárokat* – inkább el kell tűrni a törvényhozás és a bíróságok egynémely tévedését. Kevesebb előny származik a törvények megváltoztatásából, mint amily nagy azon kár, amelyet azon szokás keletkezése okoz, hogy nem kell engedelmeskedni a bíróságnak.» (Tekintettel kell lennünk arra is, hogy a bíróságok által alkalmazott törvény gyorsan eltűnő, mulandó jellegű és mindig közel van a megváltoztatáshoz.)

A szerepvivő népek törvényeinek ismerete, mélyreható ismerete azon nép vérmérsékletének, jellemének, érzelmeinek, szenvedélyeinek, hajlamainak, nézeteinek, előítéleteinek és szokásainak, amelyhez a törvényhozó tartozik, a lélek és szív mérséklése, szenvedélymentesség, érdeknélküliség, hidegvér, sőt a teljes önuralom: ezek az eszményi törvényhozó tulajdonságai, sőt – hogy többet mondjunk – ezek azon minősítések, amelyek a jó törvény hozatalához szükségesek; valóban körülbelül ezek a törvényhozó elemi tulajdonságai.

Jól megfigyelhettük, hogy mindez majdnem éppen az ellenkezője azon tulajdonságoknak,

amilyeneket a demokrácia törvényhozóiban kedvel, sőt – hogy így mondjuk, – követel tőlök. A demokrácia majdnem mindig hivatás nélkül való és tudatlan embereket választ meg, – kifejtettem, miért és kétszeresen hivatás nélkül valókat, vagyis olyan embereket, akiknél a szenvedély ellensúlyozza a hivatottságot, ha ugyan bírnak hivatottsággal.

De még egy különös ténytet kell itt megfigyelnünk. A demokrácia annyira szenvedélyük okából és nem szenvedélyük dacára és annyira szenvedélyességük okából és nem azért, mert bár szenvedélyesek választja meg megbízottait s annyira azon okokból, amelyek miatt mellőznie kellene azokat, hogy azon ember, aki mérsékletre és józan gondolkodásra, a lehetséges és való dolgok tiszta megfigyelésére képes, realitással és gyakorlati szellemmel bír, hogy magát megválasztassa s elérje összes erényeinek gyakorolhatását: kezdi gondosan eltitkolni erényeit s lármásan hirdetni az erényeivel ellenkező összes hibákat. A polgári háború jelszavait használja, hogy megválasztathassa magát azon állásra, amelyen arra számít, hogy jól megvédelmezheti és biztosíthatja a békét s hogy békeszerzővé válhassék, azzal kell kezdenie, hogy a lázító alakját öltse magára.

A nép minden kedvence keresztülmegy e kettős folyamaton és ezen két álláspontot tünteti fel; szükségképen el kell foglalnia az elsőt, hogy belekezdhesen a másodikba. «Vajjon nem volna jobb inkább a konzervatívsággal kezdeni, mint azzal végezni?» – Egyáltalában nem volna jobb, mert az ember csak akkor lehet valóban erősen konzervatív és csak akkor gyakorolhatja a konzervatív hatalmat, ha mint anarchista kezdte meg pályafutását.

A nép annyira hozzá van szokva ezen átalakulásokhoz, hogy nem tehet egyebet, mint mosolyog azokon. Azon hátrány azonban mindig fennforog, hogy azon konzervatív ember, akinek forradalmi múltja van, mindig csupán zavaros és kétségbevont tekintéllyel fog bírni s életének egy részét azzal fogja eltölteni, hogy megmagyarázza azon óriási kerülő utat, amelyet megfutott s amely számára nyűg és akadály.

Mindig az történik, hogy a nép vagy igazán szenvedélyes – vagy álszenvedélyes embereket választ meg, akik vagy mindig megmaradnak szenvedélyeseknek – és ezek képezik a törvényhozók legnagyobb részét – vagy pedig mérsékeltté válnak, helytelen irányba terelvén őket új szerepük. És ezek a szenvedélyesek – hogy a nagy, a túlnagy többségről szóljunk, – gyalázó szavakban törnek ki a törvényhozásban, ahelyett, hogy ott tudománnyal, hidegvérrel és bölcseséggel dolgoznának. Az imént megjelölt szabályok tehát nagyon határozottan megdőlték. A törvények nem a nép szenvedélyeit nyomják el vagy fékezik meg, hanem éppen a nép szenvedélyeinek tulajdonképeni kifejezői. A törvények indítványozása a hadüzenetet – a megszavazott törvények pedig a győzelmet jelentik; íme meg annyi definíció a törvényhozók elítélésére és a rendszer megvadásására.

V.

TÖRVÉNYEK A DEMOKRÁCIÁBAN.

A demokráciában hozott összes törvények ismertető jele, hogy azok alkalmi törvények, amilyeneknek soha sem szabad volna lenniök. A demokrácia nagyon is távol áll attól, hogy – miként ezt Montesquieu akarta – mindenesetben félne megbolygatni a régi törvényeket, hogy megváltoztassa azokat; lebontja a házat, hogy sátozt üssön helyette, az új törvények napról-napra megsokszorozódnak, amint a szél fú a politika mindennapi eseményei szerint. Hasonló ez Demosthenes³⁹ barbár harcosához, aki ott védekezik, ahol éppen kapta a csapást, vállon ütve – paizsát vállára emeli, majdha lábaszárát éri az ütés, gyorsan odakapja azt az uralkodó párt is csupán azért hozza a törvényeket, hogy védekezzék valódi – vagy vélt ellensége ellen, vagy pedig nem hoz rögtönzött, siettetett reformokat csupán valamely botrány vagy valamely kitörni készülő állítólagos botrány hatása alatt.

Egy «zsarnokságra törekvő egyént» – miként Athénben mondták – nagyon sok kerületben képviselőnek választottak; gyorsan törvényt a többszörös jelöltség megtiltására. Ugyanazon okokból s ugyanazon ember iránti félelemből gyorsan törvényt, mely a lajstromos

szavazást⁴⁰ az arrondissement szerint való szavazással⁴¹ helyettesítse.

Egy vádlottnőt – mondjuk – nagyon meggyötörték a büntető vizsgálat alatt, túlgyorsan alávetették az elnöki kihallgatásnak a törvényszéki tárgyaláson s ügyetlenül vádolta a közvádoló is, gyorsan elő az egész bűnvádi peres eljárásra vonatkozó gyökeres reformmal.

Így járnak el mindenben. A törvények kohója nem egyéb, mint újdonságok raktára, vagy még inkább olyan, mint a hírlap, amelyben naponként egyszer «interpellálnak», ez a vezércikk, majd a miniszterekhez napjában többször «kérdést» intéznek azon kis események felől, melyeket imitt-amott jeleztek, ez a regénytárca vagy az elbeszélés; majd törvényt szerkesztenek arra, ami egy nappal előbb történt: ez a tudományos értekezés; végül ökölcsepásokat osztogatnak egymásnak: ez a vegyes rovat.

Nincs az országnak ennél tökéletesebb képviselője, hűséges képe ez annak; mindaz, amivel reggel foglalkozik, tárgyalás alá kerül itt este, éppen úgy, mint a Casteltartarin kereskedelmi kávéházban; a fecsegő ország nagyító-tükre ez. Tehát a törvényhozó kamara ne legyen az ország képe, hanem legyen az ország lelke – az ország agyveleje; úgyde tekintetbe véve mindazon indokokat, amelyeket már elmondottunk, a nemzeti képviselő csupán az ország szenvedélyeit képviselve, nem lehet egyéb, mint az ami; vagyis más szavakkal a modern demokráciát nem *törvények, hanem dekrétumok által kormányozzák*, minthogy az alkalmi törvények nem igazi törvények, hanem csupán dekrétumok. A törvény a hosszú időn át tartó gyakorlat által szentesített régi szabály, amelynek a polgárok engedelmeskednek anélkül, hogy tudnák, vajjon törvény vagy szokás-e $\epsilon \zeta$ s amely a mélyen átgondolt, összetartozó, logikus és egymással összhangban levő szabályok egy része. – A körülmények által sugalt törvény nem egyéb, mint dekrétum. Ez egyike azon dolgoknak, amelyet Aristoteles igen jól látott és százszorosan világította meg ezen lényeges és alapvető különbséget, melyet ha félreismerünk, vagy nem ismerünk fel jól, – igen hátrányos lehet.

Idézem azon tételét, amely e tekintetben a leghatározottabb és legerőteljesebb: «Végül van a demokráciának egy ötödik fajtája, ahol a *souverainitás a törvényről a sokaságra van átruházva*. Ez akkor következik be, *midőn a dekrétumok csökkentik a törvény abszolút tekintélyét*. Ez a demagógokba vetett bizalom eredménye. Azon demokratikus kormányzatban, ahol a *törvény* uralkodik, nincsenek demagógok; a legérdemesebb polgárok bírnak elsőbbséggel; de mihelyt a *törvény* elvesztette fenségét, felemelkedik a demagógok tömege. Ettől fogva a nép olyan, mint a százfejű monarcha; *souverain* nem egyénileg, hanem testületileg ... Az ilyen nép igazi monarcha, – úgy akar uralkodni, mint a monarcha; felmenti magát a *törvény* járma alól és zsarnokká válik; ez okozza, hogy a hízelgők itt becsületben állnak. Ezen demokrácia az a maga nemében, ami a zsarnokság a monarchiában. Itt is, ott is elnyomják a vagyonos embereket: a monarchiában az önkényes rendeletek, a demokráciában pedig az önkényes dekrétumok. A demagógok és hízelgők egy úton haladnak, van köztük valami hasonlóság, ami őket összezavarja s egyenlő befolyással bírnak a hízelgő a zsarnokokra, a demagóg a népre, amely a zsarnokság állapotára süllyedt. A demagógok okai annak, hogy a *souverainitás* tekintélye a *dekrétumokban van és nem a törvényben*, azáltal, hogy mindent a népre vezetnek vissza; ebből következik, hogy hatalmasokká válnak, minthogy a nép úr mindenekben, ők maguk pedig urai a népnek ... Tehát joggal mondhatjuk, hogy az ilyen uralom *demokrácia és nem köztársaság*; mert *ott ahol a törvények nem uralkodnak, nincs köztársaság*. Valóban, a *törvény* tekintélyének minden dologra ki kell terjednie ... Következésképp, – ha a demokráciát a kormányformák közzé lehet számítani – világos, hogy az olyan uralom, amelyben minden dekrétumok által szabályoztatik – *még nem is demokrácia*, mert a dekrétum sohasem bírhat általános jelleggel, mint a törvény.»

A régi és modern szociológusok közti összes különbség – helyesen felfogva – abban áll, ami az évszázados törvény, vagyis a tulajdonképeni törvény és az alkalmi törvény, vagyis a dekrétum közt van; továbbá abban, ami egy koordinált törvényhozás részét képező törvény, vagyis az igazi törvény és azon alkalmi törvény közt van, amely nem egyéb, mint dekrétum,

végül abban, ami a mindenkorra hozott – vagyis az igazi törvény és azon alkalmi törvény közt van, amely analog a zsarnok velleitásaival és mindenben hasonlatos ahhoz. Midőn a régi és modern szociológusok törvényről beszélnek, *nem beszélnek egy és ugyanazon dolgról*, s ez okoz annyi ellenkező' felfogást. Midőn a modern szociológus törvényről beszél ez alatt a közakaratnak ilyen és" ilyen kelet alatti, pl. 1910. évi kifejezését érti. A régi szociológus előtt a közakaratnak ilyen kelettel való kifejezése például: II. évi 73-ik Olympiad⁴² nem törvény, hanem dekrétum. A törvény náluk: Solon, Lycurgus vagy Charondas⁴³ törvényének egyik szakasza. Valahányszor egy görög vagy római politikus ezen szavakat mondja: törvények által kormányozott állam, ne fordítsuk le ezt másképen, ne magyarázzuk másképen: ez alatt egy nagyon régi törvényhozás által kormányozott államot akar érteni, amely nem változtatja meg ezen törvényhozó hatalmat. Ez adja meg valódi értelmét a törvények híres személyesítésének a *Phedonhan*,⁴⁴ amely együgyűség volna, ha a görögök a «törvények» alatt azt értették volna, amit mi értünk ezen szó alatt. Kifejezése a törvény a nép közakarátának? Ha igen, miért tisztelné azt Socrates, aki utálja a népet, ő aki egész életén át – még büntető pörében is gúnyolja a népet. Ez képtelenség volna. Ámde a törvények nem dekrétumok, amelyeket a nép Socrates életében hoz, hanem törvények, melyek az államot oltalmazzák mióta létezik, olyan törvények ezek, amelyek ősrégi bálványai az államnak.

Ezen törvények tévedhetnek, bizonyoság erre az, hogy ezek alapján Socratest halálra ítélték; de mégis tekintélyben állottak, tiszteletben tartották és sérthetetlenek voltak, minthogy oltalmazói voltak az államnak évszázadok óta és védelmezői voltak magának Socratesnek is addig a pillanatig, amíg azokkal visszaélve, ellene nem fordultak.

A köztársaság – tehát ha elfogadjuk Aristoteles kifejezését – az a nép, amely engedelmeskedik a törvényeknek és midőn engedelmeskedik azoknak, ez azt jelenti, hogy engedelmeskedik ősei írott törvényeinek. Tehát ez nem egyéb, mint arisztokrácia; mert az, hogy nem csupán azoknak engedelmeskedik, akik az ősök hagyományait képviselik, t. i. a nemességnek, hanem *maguknak az ősöknek is*, azok gondolatainak, amelyek egy öt évszázados törvényhozásban vannak lefektetve, ez inkább arisztokratikusabb magatartás, mint ha az arisztokratáknak engedelmeskednék. Az arisztokraták mindig félig a hagyományokhoz, félig saját korukhoz ragaszkodnak; a négyszáz esztendő óta fennálló törvény négyszáz esztendőös és ez semmi egyebet nem jelent. A törvénynek engedelmeskedni úgy, amint azt a régi szociológusok is tették, nem azt jelenti, hogy Scipiónak⁴⁴ engedelmeskedem, akivel a via sacra⁴⁵ találkozom, hanem azt, hogy az ő nagyatyja Ősének engedelmeskedem. Ez ultraarisztokratikus! tökéletesen az! *A törvény arisztokratikus*, demokratikus csupán a dekrétum, *az alkalmi törvény*. Ezért beszél Montesquieu mindig féken tartott, elnyomott s végeredményben törvények által fenntartott monarchiáról. Vájjon mit akar ez jelenteni az ő idejében, amidőn a «közakarat» nem nyer «kifejezést», amidőn ennek következtében a monarchia sem lehet korlátolva törvények, a közakarat megnyilvánulása által, – olyan korban, amelyben a királyságot illeti a törvényhozó hatalom, mely törvényeket hoz, következésképpen azon törvényekkel, melyeket ő maga hoz, leronthat s újraalkothat, – nem lehet őt korlátozni?! De hát vájjon mit akar ez jelenteni? Ez azt jelenti, hogy «törvény» alatt Montesquieu – épen úgy mint a régi szociológusok – akiket sikerrel tanulmányozott – az ő idejében fennálló uralom előtti régi törvényeket érti, az ősm monarchia régi törvényeit, -- (melyeket «alaptörvényeknek» nevez) s amelyek hozzá kapcsolják s kell is hogy hozzá kapcsolják a jelenlegi monarchiát, amelyek nélkül hasonlónak lenne a zsarnoksághoz, vagy a demokráciához. *A törvény* lényegében arisztokratikus, *A kormányzottakat a kormányzók által kormányoztatja, a kormányzókat pedig az elhunytak által. Az arisztokráciának épen az a kormányforma a lényege, amely az élőkre származik át az elhunytakról, akik már életükben tekintettel voltak a jövő nemzedékre. Az arisztokrácia a szó helyes értelmében a húsból való arisztokrácia, a törvény pedig szellem-arisztokrácia; a szó tulajdonképeni értelmében vett arisztokrácia az elhunytakat a*

hagyomány, az örökösödés, a nyert tanítások, az átszármaztatott nevelés, nemkülönben a véralkat és jellem fiziológiai átöröklése által képviseli; a törvény nem képviseli az elhunytakat, a törvény: maguk az ősök; a törvény az ő gondolataiknak lefektetése a törvénytörvénybe, amely nem változik, vagy csak észrevétlenül változik.

Az a nemzet, amely ősi arisztokratikus előkelőségeit megőrzi és amely diszkrétül, kíméletesen és fokozatosan új embereknek óvatos befogadása által újítja meg azokat, arisztokratikus rendszer szerint és arisztokratikus szellemben jár el. Ugyanezen eljárás által határozottan arisztokratikus, sőt arisztokratikusabb azon nemzet, amely régi törvényhozását a legnagyobb kegyelettel őrzi meg s amely azt megifjítja és megújítja diszkrétül, kíméletesen és körültekintéssel, fokozatos hozzáadása által azon új törvényeknek, amelyek mindig tartalmaznak valamely új szellemet s valamit a régi szellemből. *Homines novi, Novae res*. A *homo novus* azon embert jelenti, akinek nincsenek ősei, s akit érdemeiért kell azok közé sorozni, akiknek vannak őseik. A *novae res* alatt oly dolgokat értünk, amelyek átmenet nélküliek és ez a forradalmat jelenti. Az új dolgokat csak részletekben, észrevétlenül és fokozatosan szabad bevezetni a régi dolgok mellett, miként az «új embereket» a régi emberek testületébe. Az arisztokrácia arisztokratikus ugyan, de a törvény még sokkal arisztokratikusabb. Íme ezért természetes ellensége a demokrácia a törvényeknek, s csakis a dekrétumokat képes eltűnő.

Az ország képviselőinek a kontárok, nemkülönben a szenvedélyesek – tehát a kétszeresen kontárok számára való fenntartása, az országnak olyan képviselője, amely a kormányzás és adminisztráció körében mindent maga akar elvégezni, de mindent rosszul végez el s a kontárságot és a szenvedélyt terjeszti el a főtényezőket a modern demokráciában; íme hova jutottunk el annak tüzetes méltatásában.

VI.

KONTÁRSÁG A KORMÁNYZAT KÖRÉBEN.

Ez még nem minden, a kontárság sokkal tovább terjed részint a logikai következetesség – részint mételyezés folytán. Nevetve jegyezték meg – mert komikus, mint minden tragikus dolog, amelyet humorosan veszünk, – hogy nagy ritkaság miszerint a miniszterség olyan embernek adassék, aki arra hivatott lenne; hogy rendszerint a közoktatásügyi miniszterséget ügyvédnek, a kereskedelmi miniszterséget íróknak, a hadügyi miniszterséget orvosnak adják és hogy Beaumarchais⁴⁶ sokkal inkább megadta kellő formuláját a demokráciának, mint az abszolút monarchiának, ezt mondván: «szükség volt számfejtőre: elnyerte egy jó táncos».

Ez a dolog annyira szokásos, hogy mintegy visszaható ereje van a tömeg történelmi eszme - körében.

Négy francia közül három meg van győződve arról, hogy Carnot⁴⁷ «polgárember» volt és ez sokszor megjelent nyomtatásban is. Vájjon miért? Azért, mert nem tudták elképzelni, hogy a demokráciában a hadügyminiszterség katonákkal tölthessék be s hogy a conventbeliek⁴⁷ képesek lettek volna katonatisztre bízni a hadügyminiszterséget; ez sokkal inkább paradoxnak látszik, mintsem, hogy igaz legyen.

A hivatalnokok hivatástalansága címén való különös adományozása a miniszteriségeknek az első pillanatra nem látszik egyébnek, mint a hivatástalanság istennője egyszerű játékának s ravasz-szellemes kacérkodásának. Van benne valami, de nincs épen – és teljesen így. A miniszteri állások rendszerint ekként töltenek be, mert arról van szó, hogy aki a minisztériumot megalakítja, megadja a hatalom egy részét a többség mindazon csoportjának, amelyre támaszkodik. A minisztériumot megalakító politikus nem tekinthet a szakszerűségre és a miniszteri állásokat a politikai és nem a szakszerű rátermettség szempontjából osztja szét; az eredmény az, amit megjelöltem; az egyetlen miniszterség, ami észszerű módon töltenek be az, amelyet a minisztertanács elnöke tart fenn a maga számára és foglal el; még így is gyakran – hogy valamely jelentékeny politikai személyiséget megtartson – átengedi neki azt s ő maga

egy olyat foglal el, amelyben nem bír jártassággal.

A következmények ezek: minden nem hivatásos ember által vezetett minisztériumnak olyan vezetője van, aki ha lelkiismeretes, ott tanulja meg mesterségét, amelyben már régen mesternek kellett volna lennie, vagy ha kevésbé lelkiismeretes, vagy ha kényszerítve van – pedig mindig kényszerítve van – minisztériumát az általános politikai és nem a gyakorlati eszmék szerint vezeti. A hivatástalanság tehát – bizonyos tekintetben – megkétszereződik.

Hallgassuk meg azon beszédet, mellyel egy új földművelésügyi miniszter személyzetének bemutatkozik, nincs ebben másról szó, mint az 1789-ik óv elveiről.

Centralizált országban tehát a maga ügykörében mindent a miniszter végez. Mindent a nemzeti képviselőlet nyomása alatt tesz, de mindent ő tesz; ő hozza az összes határozatokat; előre láthatjuk milyenek lehetnek ezek. Néha annyira kívül esnek a törvényen s annyira ellenmondásban állanak azzal, hogy már keletkezésükkor holt betűk. A miniszteri körrendeleteknek gyakran van ezen különös törvénytelen jellegük. Ez nincs másképpen és meg is szűnnek; de mélységes rendetlenséget idéztek elő az egész adminisztráció körében.

A mi a kinevezéseket illeti, ezek – miként jeleztem – politikai befolyás szerint történnek, anélkül, hogy megjavíthatók volnának akkor, midőn nagyon jogellenesek és hibásak a minisztériuma dolgai és emberei felől teljesen tájékozott valamely miniszter hivatottsága folytán, aki ezt mondaná: «különben még se menjünk odáig».

VII.

KONTÁRSÁG A JOGSZOLGÁLTATÁS KÖRÉBEN.

Ezen kontárság, amely – hogy úgy mondjuk – logikai következetességgel terjeszti ki uralmát, bizonyos mételyezés folytán még más körökre is kiterjed. Vajjon észrevett-e az olvasó, hogy a régi uralom,⁴⁹ minden súlyos tökéletlenségei mellett, valamelyes történeti hagyomány folytán, bizonyos tiszteletet tanúsított a különböző' hivatottságok iránt? Például a jogszolgáltatás körében fennállott a földesúri, az egyházi és a katonai bírászkodás. Kétségtelenül, nem az észszerűség és nem a mélyen járó gondolkodás léptette életbe ezen intézményeket, hanem maga a történet, maguk az események hozták ezeket létre, sőt helyesnek látszott magának a jogellenesen eljáró és a zsarnokság felé hajló monarchiának is megtartani azokat.

A földesúri bíróságok – jóllehet kevésbé nyugodtak az észszerűségen – nem voltak minden hasznosság nélkül valók, mert hozzákötötték, vagy hozzá bírták kötni a földesurat földbirtokához és meg tudták akadályozni, hogy szem elől tévessze hűbéreseit és hogy hűbéreseik őt veszítsék el szemük elől; tehát ezen bíróságok az ország arisztokratikus alkotmányának fenntartói valának; hozzáteszem, hogy a törvénykönyvben helyesen szabályozva, körülírva és meghatározva ami sohasem történt meg – megfeleltek volna a hivatottság törvényének; vannak olyan ügyek, amelyek tulajdonképen az ország hűbérura illetékessége alá tartoznak, mert azok tulajdonképen helyi érdekűek, ezekben az ügyekben a földesúr azon szerepet vitte, amelyet mai napság a békebíró tölt be és nem kellett volna egyéb, mint pontosan meghatározni az idetartozó ügyeket és mindig megengedni a felebbezést. Az egyházi bírászkodás tökéletesen észszerű volt, mert az egyházi személyek által elkövetett bűntények felette különleges jelleggel bírnak, amelyeket egyedül egyházi bírák képesek jól felismerni. Ez a mai korszellem előtt idegenszerűnek látszik, de hát miért léteznek még mai napság is a kereskedelmi törvényszékek és az ipari szak-bíróságok, ha nem azért, mert a kereskedőknek és a munkásoknak egymás közt való – és a munkásoknak a munkaadók elleni pereiben nem ítélezhetnek mások, mint akik közéjük tartoznak, akik az ügyeiket ismerik, fenntartatván egyébiránt mindig a magasabb bíróságokhoz való felebbezés.

Végül a régi uralom alatt fennállottak a katonai törvényszékek és a haditanácsok, – határozottan ugyanazon indokok alapján.

Mindezen kivételes törvényszékek élénk bizalmatlanság tárgyai a demokráciában, mert

ellenkeznek az egyformasággal, mintául szolgálnak az egyenlőség eltorzítására és mert otthont, és menedéket adnak a hivatottságnak.

A demokrácia – miként ez magától értetődik – eltörölte az arisztokratikus törvényszékeket magával az arisztokráciával együtt és az egyházi törvényszékeket, magával az állami testületnek tekintett egyházzal együtt; de hajlandósága van arra, hogy úgy tekintse a még fennmaradt kivételes törvényszékeket, mint az arisztokrácia eszközeit; gyűlöletével üldözi a haditanácsokat, mert különleges nézetekkel bírnak a katonák büntetethez «a katonai kötelesség és a katonai becsületre» nézve. De éppen határozottan ez az ő hivatásuk, erre van szükségük, hogy fenntartsák a katonai szellemet és megtartsák az erős hadsereget a maga erejében. Az a katona, az a katonatiszt, aki felett úgy ítélnének, mint a polgárember felett és aki úgy lenne büntetve, mint a polgárember, nem volna sem jól elítélve, sem eléggé büntetve, tekintve azon különleges kötelességeket, melyek a hadsereggel kapcsolatosak és azon szolgálatokat, melyeket annak teljesítenie kell. Itt a szakszerű hivatottság erkölcsi hivatottság kérdése forog fenn, amelyekbe a demokrácia nem akar belemenni, azon meggyőződésénél fogva, hogy nincs különleges hivatottság és minden dologban elegendő' józan ésszel bírni; ámde a józan ész olyan mint az értelem: mindenre szolgál, de semmire sem elegendő; határozottan ez az, amit a demokrácia nem akar megérteni, vagy nem képes belátni.

Éppen ilyen nagy tévedésben van a polgári és büntetőbírószágra vonatkozó dolgokban. Úgy hitte, hogy helyesen jár el a polgári bíróságokra nézve, ha eltérve egész a mai napig fenntartott elvétől – az ítélezés feladatát jogtudósokra bízta. Végre tehát egy testület, amely hivatottsággal bír, elvitázhatatlan és nem is akarja ezt senki tőle elvitatni, mert azok, akik ítélnének, tudják a jogot. De amint gyakran volt már alkalmam mondani a szakszerű hivatottság mellett az erkölcsi hivatottság is fennáll és a demokrácia erőfeszítést tett arra, hogy a bíróság erkölcsi hivatottságát csökkentse és jól jegyezzük meg, csökkent is ezen erkölcsi hivatottság, hogy magát a szakszerű hivatottságot is semlegessé tegye.

Egykor olyan bíróság volt, amely állami testület és autonóm testület volt és amely következképpen teljes függetlenséggel bírt, kivéve az időről-időre beállott államcsínyeket és ennek következtében az államcsínyektől való félelmet. Teljes függetlensége megadta neki, vagy jobban. mondva, érintetlenül hagyta nála az erkölcsi hivatottságot, amely abban áll, hogy saját lelkiismeretünk útmutatása szerint járjunk el.

Olyan bíróságot létesítettek, amely éppen olyan hivatal, mint a többi s amely hivatalnokok testülete. Az állam kinevezi hivatalnokait, fizeti, előlépteti őket, megtagadja tőlük az előléptetést. "Egy szóval kezeiben tartja őket, miként a hadügyminiszter a katonatiszteket, miként a pénzügyminiszter, a pénzügyöröket. Ezután nincs többé ítélezéshez szükséges erkölcsi hivatottságuk. Állandóan kísérti, nagyon is kísérti őket az a gondolat, hogy úgy ítéljezenek, amint a kormány akarja.

Igaz, hogy vári egy biztosítékuk, t. i. az elmozdíthatatlanság; azonban az elmozdíthatatlanság nem nyújt teljesen nyilvánvaló biztosítékot, csupán azoknak, akik a hivatalnoki rang csúcsára jutottak, vagy elértek pályájuk véghatárához és csupán azoknak, akiknek közeli nyugalomba vonulásuk miatt, vagy mert nem képesek magasabbra emelkedni azon állásnál, melyet betöltenek: nincs semmi reményük az előléptetésre. A fiatal bíró, aki emelkedni akar – s ez jogos vágy – egyáltalában nem független és ha elégedetlenkedik, ez esetben az elmozdíthatatlanságnak egy különleges fajtájában részesül, t. i. örökre ott marad, ahol pályáját megkezdte. Nincs független bíróság, nincs aggálytól mentes bíróság az igazságszolgáltatás körében, csak egyrésztől, azok a bírák, akik negyven évi szolgálattal vannak megterhelve, másrésztől a semmítőszék⁵⁰ elnöke; ezekhez hozzávehetjük azokat, akik el vannak látva vagyonnal s így nem törődnek előléptetésükkel és egész pályájukat kezdettől fogva ugyanazon városban futják meg, az ilyen bíróság tökéletesen hasonló a régi uralom bíróságaihoz, de rendkívül ritka s napjainkban mindinkább ritkább.

Magát ezen elmozdíthatatlanságot is, amellyel nagyra vannak, egyik vagy másik kormány

időről időre felfüggeszti oly módon, hogy lefokozza azt a bíróság egyetlen és nagyon illuzórius biztosítékává; a jelenlegi bíróságot sokkal inkább fenyegeti az államcsínyek folytonos veszedelme, mint a régi uralom bíróságait. A bíróság erkölcsi hivatottsága nagyon meg van szorítva.

Erkölcsi hivatottságának csökkentése tehát – amint mondtam – semlegesíti szakszerű hivatottságát, mert szakszerű hivatottságától el kell neki tekintenie akkor, midőn a kormány és egyesek közti perekben, sőt a kormány által pártfogolt egyesek – és olyan személyek közt való perekben kell ítélnie, akiket a kormány nem tart barátainak. Hogy ítélnie kell a kormány és egyesek közti perekben, ez néha előfordul, de hogy ítélnie kell a kormány barátai és a kormány ellenfelei közti perekben, az jóformán mindennapos egy olyan országban, amelyben a kormány az a párt, amely kormányoz s amely szüntelenül harcban áll a többiekkel.

Teljes igazsággal jegyezték meg, hogy az olyan parlamentáris kormány, amely az általános szavazaton nyugszik, – a polgári háborút jelenti, amely szabályozva van ugyan, de állandó; ez legtöbbször a vérnélküli polgári háborút jelenti; mégis ez a sértések, kihívások, rágalmozások, vádaskodások, gonoszságok és a különböző pártok év elejétől az év végéig tartó állandó versengésének háborúja. És ez azon országban van így, amelynek állapota megköveteli, hogy a bíróság teljesen független legyen, hogy részrehajló ne legyen és ez éppen olyan országban van így, ahol a bíróság nem lévén autonóm, többé-kevésbé kényszerítve van arra, hogy ne vonja magára azon párt nemtetszését, amely kormányoz s rettenetes követelődző, mert fél, hogy a kormányt elragadják tőle.

– Ez ellen semmit sem lehet tenni. Jó volna talán visszatérni a bírói tisztségek megvásárlásához.

– Először is ez nem volna valami szörnyű dolog; azután pedig hivatalvásárlás nélkül is megszerezhetjük az általa biztosított előnyöket.

Ez nem volna olyan szörnyű dolog. Úgy van ez is, mint amidőn méltatlankodtak a kivételes törvényszékek gondolata felett, figyelmen kívül hagyván a kereskedelmi törvényszékeket és az ipari választott szakbíróságokat, amelyek kivételes bíróságok ugyan, mégis nagyon jók. Méltatlankodnak a törvényszéki tanácsosi állás megvétele fölött és nem gondolnak a bírósági kiküldöttekre (huissiers),⁵¹ az ügyvivőkre (avoués)⁵² és a közjegyzőkre,⁵³ akiktől nem engedjük magunkat függővé tenni és akikre nem engedjük, hogy rájuk bizzák összes elsőrendű érdekeinket, mégis vagy megvásárolják, vagy öröklük hivatalaikat. Az igazságszolgáltatási hivatalok vételének rendszere alatt elítéltetni annyit jelent, mint elítéltetni az avouék vagy közjegyzők által, akiktől nagyterjedelmű jogi ismereteket követelünk, azt jelenti tehát, hogy felettünk felsőbbrendű ügyvivők, vagy közjegyzők ítélnének. Ebben nincs semmi megvetésre méltó.

Tudjuk, hogy Montesquieu híve volt, a hivatalok megvásárlásának és hogy Voltaire⁵⁴ ellenezte azt. Mind a kettőnek teljesen igaza volt, vagyis azt akarom mondani, hogy mindketten jól megegyeztek az alapgondolatra nézve. Montesquieu ezt mondja: «a hivatalok megvásárlása jó a monarchikus államokban, mert mintegy családi foglalkozássá teszi azt, amire nem akarnának csupán az érdem alapján vállalkozni s mert meghatározza mindenkinek a saját feladatát és ezáltal állandó osztályokat teremt az államban. Nagyon jól mondta Suidas,⁵⁵ hogy Anastasius⁵⁶ a császárságból az arisztokráciának bizonyos fajtát teremtette az összes magisztraturák eladása által». Voltaire ezt felelte: «Hát erény alapján fogadják el Angliában a kir. ítélőszék (banc du roi)⁵⁷ bírói tisztségét?» (Ez vagy erényből, vagy érdekből van így és ha ez nem érdekből történik, valóban igen nagy erény kell hozzá). Hogyan! hát Franciaország parlamentjeiben⁵⁸ nem találunk ítélőbírákat, akik ítélnének, ha ingyenesen adnánk is nekik tisztségeiket? (Találnánk. de előfordulhatna, hogy azok túlságos hálások lennének.) A jogszolgáltatás, az emberek vagyonáról és életéről való rendelkezés hivatása egy család foglalkozása legyen (az a foglalkozás, hogy fegyvert viseljünk és a polgári háború

idején rendelkezünk az emberek vagyona és élete felett 1760. évben családi foglalkozás s mégsem tiltakozik ellene; a király foglalkozása 1760. évben családi foglalkozás és mégsem méltatlankodik a királyság fölött). Szánakozunk Montesquieun, hogy elrútította munkáját ilyen paradoxok által, de bocsássunk meg neki: bátyja egy elnöki tisztséget vásárolt meg a vidéken és azt ráhagyta örökül; mindenütt ott van az ember. Senki sincs közülünk gyöngeség nélkül.»

Montesquieu azt hiszi, hogy az arisztokratikus intézmények jók; Voltaire pedig az abszolút hatalom mellett van. Montesquieu helyesli, hogy az igazságszolgáltatás a család foglalkozása legyen, vagyis hagyományoszerű, miként a katonai foglalkozás, ami épp oly állandóvá teszi a bírói osztályt, mint amilyen állandóak a többi osztályok, kimutatja Suidással, hogy a tisztségek megvásárlása arisztokráciát teremt. Voltaire úgy akarta mint I. Napoleon, hogy minden katona a király katonája, minden lelkész a király lelkésze, minden bíró a király bírāja legyen, minden ember testestől-lelkestől a királyé legyen.

Montesquieunek sokkal inkább ellentmondott Platon, mint Voltaire. Platon *köztársaságában egész általánosságban* szólván az összes magisztrátusokról ezt írta: «úgy vagyunk ezzel, mintha valakit a hajón saját pénzéért tennénk kormányossá. Lehet rossz egy szabály némely hivatalnál, ami csupán a köztársaság vezetésénél jó?»

Montesquieu nagyon szellemesen felel Platónnak (még inkább Voltairenek): «Platon erényes köztársaságról beszél, én pedig monarchiáról; az olyan monarchiában, ahol a tisztségek szabály szerint nem árusíthatnának el, az udvaroncok szegénysége és kapzsisága fogja azokat elárúsítani, a véletlen jobb alkalmazottakat fog adni, mint a fejedelem választása.»

Összefoglalva az elmondottakat: Montesquieu azt akarja, hogy a magisztrátusok részint örökösödés által, részint a gazdag néposztályból kiválasztva, független arisztokratikus testületet képezzenek hasonlóan a hadsereghez, a törvény hadseregét, – hasonlóan a papsághoz, a törvény papságát képezzék, szolgáltatván az igazságot azon szakszerű hivatottsággal, melyet az egyetemi címek állapítottak meg és azon erkölcsi hivatottsággal, amely a függetlenség, méltóság, testületi szellem és részrehajlatlanságból ered.

Megemlítettem, hogy a hivatalok megvásárlása nem volt szükséges ezen eredmény és biztosíték eléréséhez. Az elv, amelyet megállapíthatunk a következő: a bíróság legyen független. N-em lehet független másként, mint hivatala tulajdonjoga által, azon tény által, hogy hivatalának tulajdonosa, csak akkor lehet hivatalának tulajdonosa, ha azt megvásárolta vagy örökölte, miként a régi uralom alatt – vagy ha nem neveztetett ki a kormány által. Egyáltalán nem szeretik, hogy megvásárolják, vagy örököljék a hivatalokat, szükséges tehát, hogy ne a kormány által, hanem más módon rendeltessenek ki.

De hát ki által? a nép által? Ebben az esetben a néptől, a választóktól fog függni.

– Ez jobb lesz, vagy kevésbé rossz.

– Egyáltalában nem. Először is a választók által kirendelt bíróság még kevésbé lesz részrehajlatlan, mintha a kormány nevezi ki. A bíró nem fog másra, mint arra gondolni, hogy újra megválasszák és igazat fog mindig adni azon peres feleknek, akik azon párthoz tartoznak, amely őt választani fogja. Vájjon óhajtanátok-e, hogy olyan törvényszék ítélkezzék felettetek, amely a départmentok ⁵⁹ képviselőiből van összealkotva? bizonyára nem, ha a kisebbséghez, de igen, ha a többség pártjához tartoztok; es még az esetben is, ha olyan ellenfeletek van, aki a kisebbség pártjához tartozik; mert ha olyan ellenfeletek van, aki miként ti a többség pártjához tartozik, érdeklődni fog megtudni azt, vájjon te vagy-e befolyásosabb választó, mint ő, vagy ő-e a befolyásosabb választó, mint te. *Ad summám*: A választás útján kirendelt bíróság a részrehajlatlanságra nem nyújt biztosítékot.

Tegyük hozzá, hogy a bírói illetékesség alá tartozók által választott bírák rendszere mellett igen nagy, – egyébiránt igen kellemes – eltérés tesz a jogszolgáltatásban. Ez nemegyhé, mint „tákolmány. A kékek országrészében azon bírák, akiket a kékek többsége

választott meg, arra törekedvén, hogy áltatok újból megválasztassanak, mindig a kékek javára fognak ítélni; ellenben a fehérek országában azon bírák, akiket a fehérek többsége választott meg, arra törekedvén, hogy általuk újból megválasztassanak, mindig a fehérek javára fognak ítélni. «A jognak megvannak a maga epochái!» – kiált fel gúnyosan Pascal.⁸⁸ A jognak meglesznek a maga jogvidékei (regioi). Nem lesz ugyanaz Alpes-Maritimesben és a Côtes-du-Nordban. A semmítőszék – feltéve, hogy részrehajlatlan – azzal fogja tölteni idejét, hogy átteszi újrafelvétel végett a fehérek országa szenek pereit a kékek országába és a kékek országa törvényszékének ítéleteit kijavítás végett a fehérek országába, És ez a jogszolgáltatás anarchiája, jogi anarchia és a jogtudomány anarchiája lesz.

– Ha a bíróságot nem szabad örökölni vagy pénzen megszerezni és nem szabad a kormánynak kinevezni s nem szabad a népnek megválasztani: hát ugyan ki fogja kirendelni?

– Önmaga; nem látok más megoldást. Példának okáért – mert nem látok csupán egyetlen jogos rendszert, de lehetséges itt többféle eljárási mód is – tehát például Franciaország összes jogi doktorai megválasztják a semmítőszéket, a semmítőszék pedig kinevezi és előlépteti az ítélőbíróságok összes tagjait. Ez arisztokratikus-demokrata módszer igen kiterjedt alapon.

Vagy pedig csupán a bírák nevezik ki a semmítőszék tagjait, a semmítőszék pedig kinevezi és előlépteti a bírakat. Ez olygarchikus módszer.

Vagy pedig – oly eljárás mellett, amely a létező és a szükségképen beálló állapot közt átmenet – egyedül az első alkalommal Franciaország összes jogi doktorai megválasztják a semmítőszéket, a semmítőszék nevezi ki Franciaország összes bírát, ezután ettől kezdve Franciaország ezen bírái lesznek azok, akik gondoskodni fognak a semmítőszéknél előállott üresedések betöltéséről, a semmítőszék pedig kinevezi és előlépteti Franciaország összes bírát.

A kormány nem hagyott fel a bíróságok tagjainak kinevezésével s állandóan folytatja azt.

Mindezen rendszerek mellett a bíróság autonóm testületet formál, amely önmagából származik s csakis önmagától függ és csupán önmagából emelkedvén ki abszolút függetlensége okából teljes részrehajlatlanságra lesz képes.

– De hát ez kasztrendszer.

– Igen, kasztrendszer. Nagyon lesújtó, de ez kasztrendszer. Csupán osztálybíróság képes felettetek jól ítélni, mert ami nem kaszt, nem lehet más, csak a kormány, vagy a közönség. A kormány pedig nem képes jól ítélni, gyakran lévén bíró is, fél is és ha nem bizonyos a dolgában, magát mindig félnek hiszi; és a közönség sem képes jól ítélni, minthogy gyakorlatilag véve a közönség a többség, a többség pedig párt, a párt pedig meghatározás szerint – nem lesz képes részrehajlatlan lenni.

De a demokrácia nem akarja, hogy felette kaszt ítélnék, először a kasztoktól való irtózat miatt, azután pedig mert nem akarja . magát részrehajlatlan ítéletnek alávetni. Ne kiáltson fel a paradoxon miatt; a kis perekben a mindennapi élet menetében futólagosan aláveti magát az ítéletnek. A politikai kérdéseket érintő minden perben s azon perekben, melyekben a többséghez tartozó ember ellenzékivel áll szemben, mindig az utóbbi elítélését akarja.

Azt mondja a bíróságnak, amit egy naiv képviselő mondott a kamara elnökének: «az ön kötelessége védelmezni a többséget».

Íme ezért becsüli a hivatalnokok ezen bíróságát, amely bár igen jó elemekből állhat, nem képes *mindig* részrehajlatlan lenni, azon bíróságot, amely egy igen magas méltóság viselője útján megkérdeztetvén, egy a törvénnyel kevésbé megegyező peres eljárás iránt, ezt felelte: «Ez esetben a *fejedelem dolgáról volt szó.*» S ily módon a kormány lábaihoz dobta úgy a bíróságot, mint a törvényt; ezt a bíróságot, – amely eléggé jó szándékból ugyan – hogy befejezzen egy végnélküli ügyet, megkerülte a törvényt, vagyis inkább *kiforgatja*, annyi bizonyos, hogy nem alkalmazta s ily módon rossz példát s alkalmat adott arra, hogy ítéletét

vég nélkül jogosan támadják, tehát nem szerzett megnyugvást, mint akarta s az ügyet örökre befejezetlenül hagyta, ahelyett, hogy azt lezárta volna; ezen bíróságot végül, amelynek tudása, érzéke és értelmisége van, amelynek nincs és nem is lehet tekintélye, mivel erkölcsi hivatástalansága semlegesíti szakszerű hivatottságát.

De a demokrácia még messzebb megy s egyáltalában lehetetlen, hogy messzebb ne menjen, miután elve következtében mindinkább egyoldalúvá válik. Miként eszménye a közvetlen kormányzás, éppen úgy s ugyanazon indokból – ott, ahol a bíróság fellé lenül szükséges – eszménye a bíróság választás útján való betöltése. Bírát ő fogja megválasztani akarni.

Jegyezzük meg, hogy ezeket máris ő választja meg, de csupán harmadfokúlag. Megválasztja a képviselőket, akik kirendelik a kormányt, a kormány pedig kinevezi a bírakat. Ez nagyon távoleső.

Némileg másodfokúlag is választja azokat, mert megválasztja a képviselőket, akik nyomást gyakorolnak a bírák kinevezésére, előléptetésére vagy elő nem léptetésére és akik gyakran még nyomást gyakorolnak azok ítélethozatalára is; de ez még így is távoleső.

Es minthogy ezen rendszer által, vagyis inkább ezen gyakorlat által elismerést nyer azon elv, hogy a nép az, amely közvetve ugyan, de valóságban rendeli ki a bírakat, a következetes, egyoldalú s mint mindig az egyszerűsítésre törekvő demokrácia azt kívánja, hogy az elv minden kerülő út nélkül alkalmaztassák s azt akarja, hogy a nép egyenesen és közvetlenül válassza meg a bírakat.

S ezután felmerülnek a szavazás és a választás módjára vonatkozó örökös kérdések. Ha a szavazás, ha a választás egy személyre vonatkozó szavazási eljárás mellett történik, a canton⁶¹ megválasztja a maga békebíráját, az arrondissement⁶² a maga bíróságát, a kerület a maga törvényszökét és az egész ország a semmitő-széket; és be fog itt következni a már fentebb megjelölt kettős helytelenség, t. i. különböző jogtudomány és igazságszolgáltatás az országrészek szerint és a részrehajlatlanság hiánya mindenütt.

Ha lajstromos szavazás mellett történik a szavazás, akkor az összes bíróságokat az egész ország fogja megválasztani s akkor ezek egészen a győzedelmes párthoz fognak tartozni és az igazságszolgáltatás teljesen egyforma lesz, de sehol sem lesz részrehajlatlanság.

Ami a közvetítő rendszereket illeti, azok egyesíteni fogják a két ellentétes rendszer helytelenségeit. Ha p. o. kerületek szerint választunk, Bretagne-ban a békebírák, bírák, törvényszéki tanácsosok, törvényszéki elnökök mind fehérek és mind részrehajlók lesznek, míg a békebírák, bírák, tanácsosok és elnökök a Provence-ban mind kékek és részrehajlók lesznek; itt tehát lesz különféleség, de csupán a részrehajlás különböző színeiben.

Ámde ez a jövő, bár talán elég közeli. Maradjunk a jelen időben. Itt van még mai napság az esküdtszék. Az esküdtszék tökéletes erkölcsi hivatottsággal, de emellett teljes szakszerű hivatástalansággal bír. Úgy látszik, hogy a demokrácia mindig számba veszi a hivatástalanságot egy vagy más módon. Az esküdtszék mindentől független, független a kormánytól, független a néptől és pedig a lehető legjobb módon, mert megbízottja a népnek, anélkül, hogy általa választatnék s egyáltalában nem törődik az újraválasztással, mivel már megválasztását is felette kellemetlen eseménynek tekinti. Másrésztől mindig két erős érzelm között ingadozik, t. i. a száanalom és az alkalmazkodás, az emberszeretet és a társadalom védelmének szükségérzete között: *egyformán* érinti őt, a védőügyvéd és az államügyész szóváltása és ezen kettős befolyás semlegesítvén egymást, a legjobb erkölcsi helyzetben van, hogy jó ítéletet hozzon.

Ezért oly régi az esküdtszék. Athénben a heliasták⁶³ bírósága az esküdtszéknek egyik fajtáját képezte s minthogy tagjainak száma igen nagy volt, a nyilvános egyesület jellegével bírt, de mégis egyik válfaja volt az esküdtszéknek.

Rómában voltak a polgárok közül kiválasztott bírák, de ezen bírakat a praetor jelölte ki,

akik mint a ténykérdés¹ bírái szerepeltek, vagyis arra voltak hivatva, hogy döntsenek afelett, elkövetett-e valamely cselekmény vagy nem, fizettetett-e valamely pénzösszeg vagy nem, a jog kérdése a centumvirek számára tartatván fel² és hát itt egy igen rendezett köztársasággal állunk szemben.

Angliában az esküdtszék már évszázadok óta áll fenn és működik.

Ezek a különböző népek joggal gondolhatták azt, hogy az esküdtek a legjobb erkölcsi feltételek közt vannak arra nézve, hogy jól ítélkezzenek, minthogy bárki másnál több erkölcsi hivatottsággal bírnak.

Ez igaz, csak hogy semmit sem értenek meg. Megtörtént, hogy a côte-dori esküdtszék 1909. évi november hóban ítélkezvén egy gyilkos felett, kijelentette: először, hogy ez az ember nem ütötte a meggyilkoltat, másodsor, hogy az ő ütései okozták a halált, erre szükségképen fel kellett menteni a vádlottat, akinek sértései – noha nem léteztek – halált okozók voltak. Megtörtént a Steinheil-féle ügyben, ugyancsak 1909. évi november hóban, hogy az esküdtszék kijelentéseiből az következett, miszerint a Steinheil-féle házban senkit sem öltek meg orgyilkos módon s hogy különben is Steinheil asszony nem leánya Japy asszonynak, ami ha az esküdtek igazmondása bírói ítélet volna, egyrészt a Steinheil asszony és Japy asszony orgyilkosságára vonatkozó összes nyomozás megszüntetését, másrészt pedig a rendezett jogállapotnak rettenetes bonyodalmaikat vonná maga után.

Ámde az esküdtek igazmondása nem bírói ítélet. Vájjon miért? Azért, mert a törvényhozó előre látta az esküdtszéki határozatok képtelenségét. Az írott jog szerint tehát az esküdtszékek határozatai képtelenségeknek vélelmezhetnek; a tapasztalat az, hogy tényleg igen gyakran képtelenségek azok. Ügy látszik, hogy az esküdtszékek határozatai Rabelais⁶⁴ hírhedt bírójának ítéletei szerint vannak hozva. Közmondásszerű a törvényszéki palotában, hogy sohasem lehet előre látni az esküdtszékeknél valamely ügynek a kimenetelét. Mondhatnánk, hogy az esküdtek így okoskodik: «a véletlenség bírójává vagyok, tehát jogos, hogy az én ítéletem maga a véletlenség legyen.» ■

Tudjuk, hogy Voltaire a «Busiris»-tól⁶⁵ való félelem miatt követelte az esküdtszék; «Busiris»-nek nevezte saját korának bíróságait; de szokásos meggondolatlanságával nem volt gondja arra, hogy eltitkolja, sőt ellenkezőleg ismételve kijelenti, hogy az abbevillei és az abbeville-kerületi lakosság és hogy a toulouse-i és a toulouse-kerületi lakosság általában fel volt háborodva, amazok La Barre⁶⁶ és d'Etalonde, emezek pedig Calas⁶⁷ ellen. Ha tehát La Barre és d'Etalonde felett olyan esküdtszék ítélkezett volna, amelynek tagjai abbevillei és toulousei lakosokból állottak volna, nagyon valószínű, hogy éppen úgy elítélték volna őket, mint ahogy elítélte volna a «Busiris».

Az esküdtszék nem egyéb, mint a kontárság kultuszával való mesterkedés. Minthogy a társadalomnak védekeznie kell a tolvajok és gyilkosok ellen, a védekezés feladatát némely polgárra hárítja, felfegyverezvén őket a törvénnyel; csak hogy erre a célra olyan polgárokat választ, akik nem ismerik ezt a fegyvert és mégis azt hiszi, hogy jól meg van védelmezve. Az esküdtek olyan, mint a hálóval kellőképpen ellátott gladiator, de aki nem ismeri a vívás fortélyát s aki ennek folytán odajut, hogy önmaga lesz behálózva.

Szükségtelen mondanunk, hogy a demokrácia mindig a maga álláspontjára helyezkedik és mert csudálatosan erre helyezkedik, jelenleg lejjebb szállítja az esküdtszék egy fokkal és átalakítja a polgár-esküdszék munkás-esküdszékké. A magam részéről ebben semmi rosszat nem látok, mert a törvény terén a polgárnak tudatlansága és járatlansága egyenlő a munkás tudatlanságával és járatlanságával és a polgár-esküdszék a munkás-polgáresküdszékhez és a munkás-polgáresküdszék a munkás-esküdszékhez való

¹ A ténykérdés és jogkérdésnek megkülönböztetése, habár némileg hasonlít is, de nem felel meg és nem azonos a római per in jure et in judicio való eljárásához.

² ** A centumvirek (centumviri litibus judicacdis) éppen úgy, mint a judices, arbitri és recuperatores in judicio jártak el.

átmenetel nem fog hanyatlás lenni; ezt csupán azért jegyezzük meg, hogy rámutassunk a demokráciának a hivatástalanság felé irányuló törekvésére, amely napról-napra nagyobb.

Itt vannak még a békebírák.

Hogy miként kutatja fel a demokrácia a kontárságot a jogszolgáltatás körében, arra elég érdekes példa a következő:

A békebírák igen gyakran a felsőbb, az utolsó fokon eljáró bíróság azon költségnél fogva, melyet a panaszosnak fizetnie kellene, ha ítéletük ellen a felsőbb bírósághoz akarna felebbezni, ők tehát igen tekintélyes bírák. Ennélfogva nagyon szükséges volna, hogy képzettek legyenek s hogy ismerjék a jogot s jogtudományt. Ez okból tehát általában a jogi licenciátussal, a jogi baccalaureatussal bírók közül és azon volt jegyzősegédek közül választották ki Őket, akiknek «oklevelük» van. Mindez, az igazat megvallva, elég gyöngye biztosíték volt.

A francia szenátus, hogy még gyökeresebb kontárságot fedezzen fel ezen hivatalok közvetítésével, kimondta az 1905. évi júl. 12-iki törvényben, hogy békebírákúl kinevezhetők; «azok, akik jogi licenciatus, vagy baccalaureatus, avagy oklevél hiányában már tíz esztendő óta gyakorolták a *maires*-ek (községi bírák) vagy *segédmaires*-ek (helyettes bírák) hivatalát, vagy mint *conseillers généraux* működtek.»

Ebben az elhatározásban azon igen törvényes és tisztességes óhajlás foglalt helyét, hogy a képviselőknek és szenátoroknak módjukban álljon megjutalmazni azon szolgálókat, melyeket nekik a békebírák tehetnek (gondoljuk meg, hogy a szenátorokat, kiváltképen a falvak *maire*-jei és segédei választják). De itt mindenekfelett az volt irányadó, hogy az *elv alkalmaztassék*. Miként tudjuk, az elv következő: Hol van a teljes kontárság? akinek a hivatástalanságához szó nem fér, arra kell bízni a hivatalt.

A *maire*-k és segédek e tekintetben teljesen megfeleltek a kívánalmaknak. Franciaországban a *maire*-eknek és segédeknek tudniok kell okmányokat aláírni, de egyáltalában nem kötelező, hogy olvasni tudjanak és nyolcvan esetben száz közül teljesen írástudatlanok s helyettük a községi tanító végez el minden munkát. A szenátus tehát biztos volt abban, hogy ezek olyan emberek, akik teljesen képtelenek arra, hogy béke-bírák legyenek. S erre volt szüksége. Miután a kontárság ez esetben teljes volt, nekik volt adandó a hivatal és nekik is adta azt.

Ezen előkelőleg demokratikus intézménynek bizonyos következményei – úgy látszik – megmozdították a hatóságot és a közhatalmat. Barthou igazságügyminiszter 1909. év vége felé panaszolkodik azon munka miatt, melyet neki az új intézmény ad; azt mondja a képviselőknek: «azért vagyunk itt, hogy kölcsönösen megmondjuk egymásnak igazainkat, amint illő, teljes mérséklettel és bölcsességgel, jogom van ahhoz, hogy figyelmeztessem a kamarát az 1905. évi törvény következményeire. Jelenleg megrohantak a békebírák kérelmeikké; nem akarom mondani, hogy mintegy 9000 ügydarab fekszik az igazságügyi minisztériumban, mert megengedem, hogy ezen ügydarabok között akad néhány, amelyek különböző indokokból nem alkalmasok a vizsgálatra, de van köztük kerek számmal 5500 ügydarab, amelyek *támogatva vannak és meg vannak vizsgálva*. (Ez azt akarja jelenteni, hogy azért vannak megvizsgálva, mert támogatva vannak, azok amelyek nincsenek ajánlólag széljegyzve egyetlen politikai személyiség által sem, vizsgálat nélkül vannak osztályozva, amint ez helyes is). És ha figyelembe veszik azt, hogy az évi üresedések átlaga 180, rögtön be fogják látni azon akadályokat, amelyekbe ütközöm. Mert ezen jelöltek között vannak olyanok, akik nagy erővel – nem akarom mondani sóvárgással – lépnek fel, ezek azok a jelöltek, akik tíz éven át gyakorolták, némelykor a legkisebb községben a *maire*-nek vagy segédjének foglalkozását.»

Ezután az igazságügyminiszter megismertette a képviselőkkel egy államügyésznek ezen kérdésre vonatkozó jelentését.

Az államügyész ezeket mondta:

«Ezen departementban 47 békebíró van. Egy általam elkészített névszerinti kimutatás szerint az az eredmény, hogy ezen bírák közül 20 ki-neveztetése pillanatában maire volt. Nem kell meglepődnünk, ha a cantonalis hatósági hivatalok jelöltjeinek száma mindinkább emelkedik, a községi előjárók körében. Úgy látszik ezen departementben meg van engedve, hogy a választás mellett betöltött hivatalok minden hivatásszerű képesség hiányában s szolgáljanak a rendes útként a díjazott hivatalok, különösen pedig a békebírói állások eléréséhez. Egyébiránt a kinevezett békebírák össze szokták kapcsolni új hivatalukat községi megbízatásukkal. Hivatalos székhelyük tényleg inkább az általuk adminisztrált községben van, mint azon cantonban, ahol igazságot szolgáltatnak és ahonnan soha sem volna szabad szabadságot nélkül eltávozniuk ... Ezen cantonalis hatóságok néha nem is haboznak mindent elkövetni arra nézve, hogy kieroszakolják az arrondissement politikusainak erkölcsi segítségét, amely végeredményben megsarcolása azon választási befolyásnak, amellyel mint községi hatóságok rendelkeznek. Sokkal inkább biztosítva vannak a képviselő esetleges közbenjárása által, mintsem nyugtalanítva a törvényszéki ülés fenyegető szorgos felhívásai által. Az illetékességüknek alárendelt személyek érdekes áldozatai ezen hivatal-kompromittálásoknak, melyek megtámadják a köztársasági uralom jó hírnevét.»

Az igazságügyminiszter és államügyész jajongásai nem igen látszanak előttem igazoltnak. A miniszter csak azért panaszolkodik, mert 9000 ügy darab van keze alatt. Ezt könnyen elvégezhetné, akár az általános elv szerint, hogy t. i. a jelöltek közül azokat nevezné ki, akik neki legkontárabbnak látszanak, akár a szokáshoz híven azokat, akik neki leginkább be vannak ajánlva.

Ami pedig az államügyészt illeti, – ő kissé ironikus, ami neki szellemességnek látszik, de amely a legmulattatóbb naivitás jegyét viseli magán. Azt mondja az államügyész: «Ügy látszik meg van engedve, hogy a választás útján betöltött hivatalok minden hivatalnoki képesség nélkül szolgáljanak azon útként, amelyen a díjazott hivatalokhoz rendszerint eljutni lehet. Hát aztán!

Kiválólag demokratikus irány az, hogy minden szakszerű képesség hiánya jelöl a hivatalokra, minthogy ez a szelleme magának a demokráciának. Hát a törvényhozói vagy kormányzói képesség tesz bennünket választóvá?

Az is kiválólag demokratikus irány, hogy a választás útján betöltött tisztségek a díjazott hivatalokhoz vezetnek, minthogy demokratikus elvek szerint, az összes díjazott hivatalokat s végül az összes hivatalokat választás útján kellene betölteni. Ez az államügyész arisztokrata. Ami pedig azon kölcsönös szolgálatokat illeti, melyeket a békebíró, mint maire a képviselőnek és amelyeket a képviselő a békebírónak tesz, egyszerűen az egész államrendszer. A rendszer ebben áll: a képviselők kegyeket osztogatnak azért, hogy megválasztassanak és újból megválasztassanak; a befolyásos választók pedig részint személyes, részint hivatalos befolyásukat a képviselők szolgálatára bocsájtják, hogy kegyekben részesüljenek; tehát együtt bloc-ot képeznek.

De hát mit akarna az államügyész? Más rendszert? De kérem szépen ez a másik rendszer bármilyen lenne is, nem lenne demokrácia vagy legalább is nem lenne demokratikus demokrácia. És azt sem tudom, hogy az államügyész, mit ért a köztársasági uralom jó hírneve alatt. A köztársasági uralom jó hírneve abban áll, hogy a köztársaság úgy tekintessék, mint amely megvalósítja az összes demokratikus elveket; hát a demokratikus elvek sohasem voltak tökéletesebben megvalósítva, mint a fenti példában, amely nagyon érdekes, hogy felkeltse és felhívja a szociológusok elmélkedéseit,

VII.

EGYÉB KONTÁRSÁG.

Említettem, hogy a kontárság kultusza kitörölhetetlen folt s mételyezés folytán terjed, eléggé természetes, hogy meghonosodván, járványossá válik s bejutván magába az állam

központjába, vagyis alkotmányába, befészkei magát a szokásokba és erkölcsökbe.

Tudjuk, hogy a színház az élet utánzata és hogy talán az élet még inkább utánzata a színháznak; éppen így származnak a törvények az erkölcsökből, nemkülönben sőt még inkább az erkölcsök a törvényekből. «Az embereket különböző dolgok irányítják», mondja Montesquieu. «Az éghajlat, a vallás, a törvények, a kormányzat alapelvei, a megtörtént dolgok példái, az erkölcsök, a különböző modorok, amelyekből végeredményben kialakul a közszellem» és ezen különböző dolgok között, melyek az embereket irányítják, megvan a hatások és visszahatások kölcsönös sorozata.

Leggyakrabban az erkölcsök szerzik a törvényt kiváltképpen a demokráciában, ami egyébiránt nagyon sajnálatos; de Montesquieunek igaza van, midőn még ezt is mondja: «Az erkölcsök képviselik a törvényt, a különböző modorok pedig az erkölcsöket», és hogy a törvények legalább is «hozzájárulhatnak az erkölcsök és a különböző modorok alakításához», sőt «valamely nép jellemének kialakulásához is», s hogy a római nép erkölcsének egy része a császárságtól számítva, becsben tartotta az önkényes hatalom létezését és hogy az angol nép erkölcsének egy része megbecsüli alkotmányukat és törvényeiket.

Tudjuk, hogy Nagy Péter, az oroszok cárja a törvények által alaposan módosította népének ha nem is jellemét, de legalább is annak szokásait és erkölcsét,

A törvények szokásokat, – a szokások pedig erkölcsöket szülnek. «Ezzel a jellem» nem változott és azt hiszem, soha semmi által sem fog megváltozni; de úgy látszik, hogy megváltoztatható s legalább is meg van változtatva az által, hogy némely részeit – melyek vissza voltak szorítva – felszabadították, némely részeit pedig – melyek szabadok voltak a maguk kiterjedésében – visszaszorították, tehát itt tetszés szerinti beavatkozás történt. Nyilvánvaló, hogy az a törvény, amely eltörölte az elsőszülöttségi jogot, egyáltalában nem változtatta meg a nemzet jellemét, de megváltoztatta ezáltal az erkölcsöket, amelyek bizonyos mértékben visszahatással voltak magára a nemzet jellemére is. Érezni a gyermekkortól kezdve, már a szülői háznál, hogy van egy fellebbvaló, aki bizonyos irányban uralkodik felettünk, aki a születés jogánál fogva több mint mi vagyunk, ez egy sajtáságos észjárás fog kelteni. Világos, hogy azokban, az országokban, amelyekben szabad végrendelkezési-jog létezik, egészen másfélék lesznek a családi erkölcsök, mint azon országban, ahol a gyermeket úgy tekintik, mint a családi vagyontárustulajdonosát.

Megjegyezték, hogy a házasság felbontását megengedő törvény óta, amely egyébiránt nagyon szükséges volt, – bár ez a szükségesség nagyon szomorú – sokkal több, sőt összehasonlíthatatlanul sokkal több a valókereset, mint amennyi volt ezelőtt az elkülönítési kereset. Azért van ez így, mert az elkülönítés csupán viszonylagos felszabadítást s csupán fél-felszabadítást ad, s mert abban a meggyőződésben voltak, hogy nem érdemes ily csekélység miatt magukat izgalmaknak kitenni? Nem hiszem, mert midőn egy elviselhetetlen járomról van szó, természetes, hogy annyi erőfeszítést tegyünk annak alapos meglazítására, mint amennyit tennénk annak eltávolítására.

Azt hiszem az igazság az, hogy a polgári törvény fennállása s annak a vallási törvényekkel való összhangja a házassági ügyekre vonatkozólag, az egyeseknek különleges gondolkodásmódot ad, mely szerint a házasságot úgy tekintik, mint valami szent dolgot s mint olyan köteleket, amelyet eltépni szégyen és amelyet tényleg nem is volnánk képesek eltépni, csak akkor, ha mindenképpen kényszerítve és erőszakolva volnánk arra, jóformán az egész életen át tartó büntetés terhe mellett. A házasság felbontását elrendelő törvényt atyáink így hívták volna: törvényes «indiscretio», megszüntette a szégyenérzetet. Kivéve azon esetet, midőn a vallási érzület erős, a házasság nem töprengnek többé a házasság, felbontásának erkölcsi következményei felett, – minden szégyen nélkül elválnak. Előállott a cselekvés szabadsága: a szégyenérzet lent maradt, a szabadság, vagy az új egyesülés vágya felülkerekedett. Ennek a cselekvési szabadságnak a törvény volt az oka, azon törvény, amely

új erkölcsök eredménye volt, de amely azután fennállása alatt maga is új erkölcsöket teremtett, avagy kiterjesztette és elhintette azokat, amelyek alakulóban voltak, így terjeszti ki és hinti el a demokrácia a kontárság szeretetét, amely jellemző vonása és mintegy főképesége. A görög bölcsészek között hagyományos játék volt, hogy vidámsággal fessék meg a demokratikus erkölcsöket, hogy úgy mondjuk a családi és egyéni erkölcsöket, amelyeket úgy fogtak fel, mint a demokratikus állam által sugallt és fenntartott erkölcsöket. E tekintetben mindnyájan vetélkednek Aristophanessel.⁶⁸ «Meg vagyok elégedve magammal», mondja Xenophonnak⁶⁹ egy alakja: «mert szegény vagyok, amíg gazdag voltam, arra voltam kötelezve, hogy udvaroljak a rágalmazóknak, jól tudván, hogy inkább képes vagyok eltérni a rosszat, mint velük rosszat tenni. Azután meg a köztársaság mindig újabb összegeket követelt tőlem, amelyeknek fizetése alól nem voltam képes magam kivonni. Mióta szegény vagyok, tekintélyt szereztem magamnak; senki sem fenyeget, én fenyegetek másokat, szabadon járok' kelek s ott maradok, ahol akarok. A gazdagok meghajolnak előttem és utat engednek nekem. Rabszolga voltam, most király vagyok, adót fizettem a köztársaságnak, most ő táplál engem; nem félek attól többé, hogy veszítek, nyerni remélek ...»

Éppen így mulatozik Platon: «Ezen kormányforma valóban a legszebb látszattal bír az összes kormány formák közt és a jellemeknek ezen pazar változatossága csodálatos eredménynek látszhatnék ... Első tekintetre hozva ítéletet, nemde igen kellemes és kényelmes állapot az, midőn bármily nagyok is érdemeink valamely közhivatal betöltésére, nem vagyunk ebben meggátolva s ha úgy akarjuk s szeszélyünk ezt hozza magával, hogy bíróvá vágy tisztviselővé legyünk, nem vagyunk alárendelve semmiféle tekintélynek? Nemde csodálatos, még az a gyöngédség is, amellyel itt némely elítélttel bánnak? nem láttad-e a halálra vagy száműzésre ítélt ilyfajta embereket olyan állapotban, midőn benmaradva az országban a hősök járásával és magatartásával nyilvánosan járnak-kelnek, mintha senkisésem figyelne rájuk? És ezen alapelvek, amelyeket előadtunk, oly nagy tisztelettel javasolván tervet köztársaságunk számára, midőn biztosítottuk, hogy hacsak nincs valaki természeti előnyökkel megáldva, ha nem élt gyermekjátékai óta javak közepette és tisztességben és ha nem végzett azután komoly tanulmányokat, sohasem lesz erényes; ezen alapelvek, mily nagylelkű leereszkedés, a gondolatoknak mily bősége tünteti fel demokratáinkat azon megvetésben, amellyel ez elvek ellen viseltetnek! Mily nagy fölénytel tiporják lábbal, ezen alapelveket, sohasem vévén fáradságot maguknak, hogy megvizsgálják, milyen műveltséggel bírtak azok, akik belevetették magukat az események mozgalmába! Ellenkezőleg mennyi buzgóság azok fogadására, azok ünneplésére, feltéve, hogy a nép érdekei lelkes támogatóinak adják ki magukat. Ez igen nagy kegyességet tételez fel. Ilyenek más hasonlókkal együtt a demokrácia előnyei. Nagyon kellemes kormányzat az, *ahol egyenlőség uralkodik úgy az egyenlőtlen – mint az egyenlő dolgok közt...* (Tehát amidőn egy demokratikus államot, melyet a szabadság égető szomjúsága emészt, rossz pohárnokok kormányoznak, akik a szabadság borát neki egészen tisztán töltik és itatják egészen a részegségig, ha ekkor a kormányzók nem tanúsítják vele szemben azon szolgálatkészséget, hogy annyi szabadságot adjanak neki, mint amennyit kíván, akkor a nép bevádolja és megbünteti őket, azon ürügy alatt, hogy árulók, akik oligarchiára törekeshnek ... kérkedik az egyenlőséggel s tiszteletben tartja azt az egyenlőséget, amely a hatóságokat a polgárokkal zavarja össze. Lehetséges-e ezután, hogy egy ehhez hasonló államban a szabadság szelleme mindenre ki ne terjedjen? Lehetséges-e, hogy a függetlenség és anarchia szelleme be ne hatoljon a család belsejébe ...? (És ily módon) az atyák hozzászoknak gyermekeikkel akként bánni, mint hozzájuk hasonlókkal, sőt félni tőlük, a gyermekek pedig, hogy magukat az atyjukkal egyenlőnek tekintsék s hogy ne tiszteljék és ne féljék őket. A polgárok és a közönséges honlakosok, sőt az idegenek is ugyanazon jogokra vágyakoznak ... És a tanítómesterek ebben az államban félnék tanítványaiktól és kímélik őket, ezek pedig gúnyolódna tanítómestereik és nevelőik felett. A fiatal emberek egyenlő lábon akarnak állni az öregekkel, az öregek pedig leereszkednek a

fiatal emberek modorához és megtanulják utánozni a fiatal emberek magatartását, attól félve, nehogy mord és zsarnoki jellemű embereknek tartassanak ... És meg kell jegyeznünk, hogy a szabadság és egyenlőség milyen fokán vannak a férfiak és nők között lévő viszonyok. Alig hinnénk, hacsak nem láttuk volna, hogy az állatok – még azok is, amelyek az emberek használatára vannak rendelve, mennyivel szabadabbak e tekintetben, mint máshol. A kis kutyák – és ez közmondás – egyenlő lábbon állnak úrnőikkel és a lovak meg a szamarak hozzászokván ahhoz, hogy emelt fővel járjanak, minden tartózkodás nélkül összeütköznek azokkal, akikkel találkoznak, ha ki nem térnek előlük».

Aristoteles ezen kérdésben hűtlenné válik kedves módszeréhez, amely abban állott, hogy mindig ellenkezőjét mondja annak, amit Platon; semmi gyöngédséggel sem viseltetik – miként már láttuk – az arisztokrácia iránt. Igen hideg, ritkán humoros, sohasem gunyoros velők szemben, nem tünteti fel őket sötét színben, mint Platon, de egyáltalán nem is kíméli őket.

Először is határozottan a rabszolgaság híve. Ebben nem különbözik egyetlen régi bölcsészttől sem, kivéve félig-meddig Senecát,⁷⁰ de a rabszolgaság híve azon makacssággal és eréllyel, amely neki valóban külön sajátsága. Szerinte a rabszolgaság nem csupán egyik alakja az embri társadalomnak, hanem annak egyedüli lényeges és teljesen elengedhetetlen alapköve.

Egy fokkal feljebb menve, a mesterembereket és művészeket a félrabszolgák egyik fajtájának tartja. Történetileg bizonyos, hogy csupán a romlottságba sülyedt demokráciákban adták meg nekik a polgárjogot és elméletileg is állítja, hogy a jó köztársaság nem fog nekik adni polgárjogot. «Némely népnél a mesterembereket egyáltalában nem bocsátották a demokrácia túlzása előtt a közhivatalokhoz ... A régi időben bizonyos népek úgy tekintették a kézműveseket és művészeket, mint rabszolgákat, vagy idegeneket; és azért tekintik még mai napság is a kézművesek és művészek legnagyobb részét ilyeneknek. Hogy ilyenek léteznek, ez azért van, mert a minta-állam sohasem fogja fölvenni a kézműveseket és művészeket a polgárok sorába ...» Kétségtelen, hogy a demokrácia – ha szigorúan vesszük – kormányforma («... ha ugyan a demokráciát a kormányformák közé számítjuk ...»); valóban lehetséges az, hogy azok, akik a sokaságot alkotják, jóllehet közülök nem mindegyik kimagasló ember, győzedelmeskednek, amikor együtt vannak, a kiválóakon, – nem mint egyének, hanem, mint tömeg ... íme, ez az oka, hogy miért ítéli meg jobban a sokaság a zenészek és költők műveit; mert egyiket megbecsüli egy részük, a másikat a másik részük és mindeniket megbecsülik mindnyájan. (Jegyezzük meg, hogy mindig *demokráciáról* beszél, amelynek sem a rabszolgák, sem az artisanok nem részesei). Kétségtelenül úgy tekinthetjük a demokráciát, mint az elfajzott kormányformák legtűrhetőbbikét és Platon «jóllehet más álláspontra helyezkedik (mint Aristoteles), igen helyes következtetéssel mondja, hogy a demokrácia legrosszabb a jó kormány formák közt, de a legjobb a rossz kormány formák közt». De nehéz is nem úgy tekinteni a demokráciát, mint szociológiai tévedést. Téves, hogy az állam kivan elégítve azzal, ha «a polgárok sorába emelt minden embert, a hasznosakat is, akikre az állam fennállása céljából szüksége van». Azon igen érezhető hibája van, hogy nem képes valami alkotmányos módon elviselni és kebelében megőrizni a kiváló embereket. A demokráciában «ha valamely polgár érdemei folytán annyira kiváló, vagy ha több polgár annyira kimagasló, hogy sem érdemeiket, sem befolyásukat a többiekével nem lehet összehasonlítani, ez esetben többé őket nem lehet úgy tekinteni, mint akik az állam részét képezik. Igazságtalanság volna velük szemben, ha őket – akik annyira felette állanak másoknak – egyenrangúaknak tekintenék. Az ilyfajta lényt mintegy Istennek kellene tekinteni az emberek közt. Jól látjuk, hogy a törvények csak azok számára szükségesek, akik születésüknél vagy képességüknél fogva egyenlők és hogy azok számára, akik e tekintetben a többiek fölött állanak, egyáltalában nincs törvény: törvényeik saját maguknak; aki számukra szabályokat akarna hozni, nevetségessé tenné magát; és talán joggal mondhatnák neki azt, amit Antisthe-nes⁷¹

oroszlánai feleltek a nyulaknak, akik az összes állatok között való egyenlőség ügye mellett tartottak védbeszédet. *Ezen indokból hozták be* a cserépszavazatot⁷² (ostracismust) azon demokratikus államokba, amelyek sokkal inkább féltékenyek az egyenlőségre, mint a többi más államok. Mihelyt valamely polgár hitele, gazdagsága; vagy bámulóinak száma-, avagy összes politikai befolyása által a többiek fölé látszott emelkedni, utólérte az ostracismus őt és eltávolította az államból. Úgy volt mint Hercules, akit az argonauták kitétek, minthogy Argó hajójuk kijelentette, hogy túlságosan nehéz s nem bírná el».

Thrasibulus Milete zsarnoka,⁷³ Periandertól, Corinthus zsarnokától, aki egyike volt Görögország hét bölcseinek, a kormányzásra vonatkozólag tanácsot kért. Periander nem válaszolt semmit, hanem egy búzavetést egyenlővé tett azáltal, hogy levágta azon kalászosokat, amelyek kiemelkedtek a többiek közül. «Nem csupán a zsarnokok teszik ezt, akiknek ez érdekük, épen így megy ez véghez az olygarchikus és demokratikus államokban is; az ostracismus többé-kevésbé ugyanazon eredményeket fogja előidézni itt is, megakadályozván a polgárokat, hogy nagyon magasra emelkedjenek azzal, hogy számúzi őket».

Ez itt mint a demokrácia alkotmányos kényszereszköze jelentkezik.

Alapjában véve nincs mindig kényszerítve arra, hogy eltávolítsa, avagy leütsesse a búzakaralászosokat, számúzheti őket befelé, – hogy úgy mondjuk – vagyis rendszeresen megtagad minden emelkedést, sőt minden társadalmi tevékenységet azon embertől, aki kiemelkedik bármily módon, akár születésénél, gazdagságánál, erényénél, vagy képességénél fogva. Ez a «néma» ostracismus, miként a nép mondja. Megjegyeztem néhányszor, hogy az első demokrácia alatt XVI. Lajost guillotin által végezték ki, mert el akarta hagyni az állam területét, és hogy a harmadik demokrácia alatt az unokáit kiűzték az állam területéről, mert ott akartak maradni. Ez az ostracismus, amely még nincs tisztában önmagával, amely ellentmond önmagának, mert ingadozik. Még keresi a helyes utat, még ingadozik, de megállapodva oda jut, hogy az elnyomásnak ilyen vagy olyan rendszere által tehetetlenségbe vezeti vissza mindazokat, akik kisebb vagy nagyobb egyéni képesség által többé-kevésbé a közös színvonal fölé emelkedni k. Ez az ostracismus, amely – hogy így fejezzük ki magunkat – a demokráciák fiziológiai szerve. Ha alkalmaztatik igaz, hogy megcsonkítja az országot, de mellőzve, önmagát tenné tehetetlenné.

Aristoteles gyakran felveti azt a kérdést, hogy ki «a kitűnő ember». A kitűnő ember szerinte abban különbözik a tömegből kiválasztott embertől, amiben a szépség a csúnyaságtól, amiben valamely szép festmény a valóságtól, habár bír is némely töredékeivel a szépségnek, amelyek a valóságban megvannak ... Igaz az, hogy mindenféle népnél mindig ugyanaz lesz a különbség a tömeg és a kiválasztottak kis száma között? Ez, ami bizonytalan, de nem baj ... A mi észrevételünk igaz marad (hogy az általunk mondott különbség létezik). Tájékoztató-e ezen feltett kérdés megoldására, hogy milyen hatalommal kell felruházni a polgárok tömegét? A főbb hatóságokhoz engedni őket nem ad elég biztonságot, mert attól kell félni, hogy igazságtalanságot követnek el becsületesség hiányában, vagy tévedésbe esnek belátás hiánya miatt. Másrészt pedig, kizárni őket az összes hivatalokból azon veszéllyel járna, hogy nagyon sok ellenséget szereznének az államnak. A sokaság részére tehát az maradna, hogy a sokaság a tanácskozásokban vegyen részt ... Emellett volt Solon is ... Ámde – jól felfogva – ezen osztálynak minden polgára képtelen ítéletet mondani.

De nem egyedül a «kitűnő ember» van. terhére a demokráciáknak, terhére van az államon és kormányzaton kívül álló minden fajtája az egyéni és kollektív erőknek.

Ha visszaemlékezünk arra, hogy Aristoteles a kiélezett állapotú demokráciát a zsarnoksággal azonosította, – érdekes lesz rövidesen rámutatni azon képre, amelyet a zsarnokság *eszközeiről* megrajzol: «elnyomni azokat, akik valamiben kiválóak, – mondja Aristoteles – megölni azokat, akik kegyes érzelmekkel bírnak, nem engedni meg sem a közös ünnepi lakomákat, sem a *barátok társaságait*, sem az *oktatást* (kivéve azt, amit *ő* ad), sem egyéb hasonló dolgot, elkerülni mindazon szokásokat, amelyek rendszerint alkalmasak arra,

hogy a léleknek és önérzetnek nagyságát szüeljék, *nem túrni meg sem a gyűléseket*. sem egyéb egyesületeket, ahol az emberek eltöltik üres idejüket, *mindent elkövetni arra, hogy a »polgárok, amennyire csak lehetséges, ne ismerjék, egymást«*. Aristoteles következtetései *személyileg arisztokratikusak*. «A tökéletes állam igen kényelmetlen akadályt tüntet föl. Mit kell azon esetekben tennie, midőn valamely kiválóságot nyilvánvalólag elismernek, amely kiválóság nem a rendszerint fennforgó előnyökben áll – milyenek az erő, a gazdagság vagy pedig a pártfelek nagy száma, hanem az erényben? valójában mit kell neki tennie? Mert végre is nem mondhatjuk azt, hogy ki kell tiltani az államból azt, aki ilyenmő módon kiváló, másrészt meg szintén nem lehet őt alávetni a hatalomnak, ez annyi volna, mintha Jupiternek akarnánk parancsolni és vele a hatalmat megosztani. Az egyetlen elfogadható elv: járuljon mindenki szívből hozzá – ami természetesen is látszik – hogy neki engedelmeskedjék és hogy az államban olyanokra ruházzák a felsőbbiséget, akik ő hozzá hasonlítanak». Azonban, hogy úgy mondjuk, s tárgyilagosan fogva fel a dolgot, s szembehelyezkedve a különböző kormányformákkal, amelyek az emberiséget megosztják, – Aristoteles más eredményre jutott, mint amilyenhez nekünk lesz alkalmunk jutni és amelyet kellőleg meg fogunk világítani.

A modern írók közül Rousseau, aki azt állította, hogy nem volt demokrata és igaza is volt, mert amit «demokráciának» nevez, az az athéni uralom, vagyis a közvetlen kormányzat, amit ő egyáltalában nem kívánt; Rousseau, aki társadalmi szerződésében (*Contrat-social*) – dacára némely ellentmondásnak és homályosságnak, – legtökéletesebb javaslatát adta meg a demokratikus kormányzatnak, a szónak általunk vett értelmében – de akiről még biztosan nem tudhatjuk, vajjon kifejezetten demokrata-e, minthogy nem tudjuk, mit ért «polgár» alatt, vajjon ez a közönség-e, vagy csupán csak a nemzetnek egy valóban nagyon számos osztálya; Rousseau Többet beszélt, mint bárki más, nem ugyan határozottan a demokráciának az erkölcsökre való befolyásáról, hanem, hogy így mondjuk, a demokráciának a jó erkölcsökkel való *megegyezéséről*. Egyenlőség, megalégedés, egyszerűség, íme ezeket találjuk szinte azon államokban, amelyek, sem nem királyságok, sem nem arisztokráciák, sem nem plutokráciák; úgy látszik, hogy az erénynek ugyanazon forrásából – amely azt okozza, hogy némely nép az egyenlőséget, a megalégedést és az egyszerűséget szereti – ered egy az arisztokráciát, plutokráciát és királyságot kizáró uralom; szeressétek az egyszerűséget, megalégedést és egyenlőséget s nagyon valószínű, hogy demokratikus köztársaságban vagy érezhetően demokráciában éltek. Azt hiszem, ez a lehető legpártatlanabb s legvilágosabb foglalat – amit valaki nyújthat – Rousseau mindig szigorú formák közé visszahúzódo tanításának.

E tekintetben sokkal hűségesebb tanítványa volt Montesquieunek, mintsem ezt beismeri. Mindaz, amit elmondtam, betűszerint bennfoglaltatik Montesquieunek mindazon fejezeteiben, amelyek a demokráciára vonatkoznak és híres tétele, miszerint «a köztársaságok alapelve az erény», midőn az erény szónak külön értelmet tulajdonít, nem egyéb, mint az egyenlőségnek, egyszerűségnek és megalégedésnek, – ezen hármas tökéletességnek – összefoglalása, mert Montesquieu az «erény» kifejezését majd szoros, majd tág értelemben veszi, majd annak a politikai erény (polgárerény és hazafiság) értelmét tulajdonítja, majd annak a tulajdonképeni értelemben vett erény (egyszerűség, megalégedés, takarékoság, egyenlőség) értelmét adja – és ezen utóbbi esetben Montesquieu és Rousseau teljesen megegyeznek.

Csak hogy Montesquien megvilágítja, mint minden kormányzatot, a hanyatló demokráciát is azzal, hogy bemutatja – anélkül, hogy idézné – azon képet, melyet arról Platon megrajzolt s amelyet már fentebb láttunk, – ezt írja: «A hatóságok munkáját a nép akarván végezni, nem tiszteli azokat többé; a tanács határozatai előtte nem bírván többé súllyal – nem tiszteli többé a szenátorokat, következésképen az öregeket sem. Ha pedig nem tiszteljük az öregeket, nem fogjuk többé tisztelni atyáinkat sem, a férjek sem lesznek többé méltók a becsülésre s a tanítóknak sem fognak engedelmeskedni. Mindenki szeretni fogja ezen szabadosságot, és mindenkinek nehezére fog esni, eltúrni a parancsokat és engedelmességet. Az asszonyok, a

gyermek és a rabszolgák többé senkinek sem engedelmeskednek. Nem lesznek többé erkölcsök, nem lesz többé rendszeret, végül erény sem».

Ami a demokrácia közerkölcséről a demokratikus államban uralkodó magán-, családi és személyes erkölcsökre való átmenetet illeti, vajjon észreveszi az olvasó, hogy a köz- és magánélet fogyatkozásainak közös gyökere van? Ezen közös gyökér a hivatottság félreismerése, elfelejtése és megvetése. Ha a növendékek megvetik tanítóikat, a fiatal emberek az öregeket, a feleségek férjeiket, az idegenek a polgárokat, az elítéltek ítélőbíróikat, a fiak atyjukat, – ez azért van, mert a hivatottság ideája eltűnt, mert a növendékek nem érzik tanáraik tudományos felsőbbtségét, a fiatal emberek az öregeknek az élettapasztalatokon nyugvó felsőbbtségét, a feleségek férjeiknek felsőbbtséget a gyakorlati élet szempontjából véve, az idegenek a polgároknak felsőbbtségét a nemzeti hagyományok szempontjából véve, az elítéltek bírái erkölcsi felsőbbtségét és a fiak atyjuknak tudományos élettapasztalatokon nyugvó, polgáris és erkölcsi felsőbbtségét.

És hogyan bírnának ezen érzelmekkel, hogy lehetnének ezen érzelmek marandók és állandók, mikor maga az állam a hivatottsággal való nemtörődésre van alapítva, s annyira magára a kontárság tiszteletére és annak folytonos, marandó és általános szükségletére, hogy azt úgy tekintse, mint útmutatót és mint vezetőt?

Ily módon a közerkölcsök tekintélyes befolyással vannak a magánerkölcsökre, a szó tulajdonképeni értelmében vett erkölcsökre és hogy a családba és «külvilágba» a polgároknak egymásközötti mindennapi viszonyaiba belopódzkodik apródonként az erkölcsöknek azon ellazulása, amelyet Platon szellemesen «az egyenlő és a nem egyenlő dolgok között való egyenlőségnek» nevez. Amit a demokratikus állam kezdetben a családba bevisz, vagy amit kegyel, az a két nem közt való egyenlőség, következésképpen a feleség tiszteletlensége a férjjel szemben. Jegyezzük meg, hogy alapjában véve ezen gondolat nagyon igazságos, azonban a hivatottság kérdésével kapcsolatosan már nem. Az asszony tökéletesen egyenlő a férfival az észbeli tehetségek tekintetében a civilizáció állapotában, ahol egyedül az észbeli tehetségek számítanak, az asszony tökéletesen egyenlő a férfival. A társadalmi életben ugyanazon hivatalokhoz kell hozzábocsátani őt mint a férfit, a tudás és tanultság ugyanazon feltételei mellett; ámde világos, hogy a családban, valamint minden vállalatban szükséges: 1. a munkamegosztás a hivatottság szerint, 2. egy hivatásos fő elismerése. Ez azon törvény, amelyet a demokratikus uralomban a feleségek állandóan félreismernek. Nem engedik meg a munkának külső- és házimunkára való megosztását és beavatkozást követelnek maguknak a külsőmunkába, a férj foglalkozásába, amelyet talán igen jól végeznének el, ha az ő feladatuk volna és ha nem volna nekik más tennivalójuk, mint ez, amelyet elrontanak és tönkretesznek abban a hitben, hogy itt oly dologba ártják magukat, amely nem hivatásuk, holott más dolognak a helyes ellátása a feladatuk. Nem tűrik meg, hogy a férj vezesse a vállalatot s nem csupán társak, de főnökök akarnak lenni. Ez a megegyezésszerű vagy a kötelemszerű hivatottság megvetése. A feleség kétségtelenül épp oly jó pénzbeszedő volna, mint férje; de attól a pillanattól kezdve, midőn kettős terhet vesz magára, úgymint a pénzbeszedést és a házvezetést, hogy az, aki a házat vezeti foglalkozzék a pénzbeszedéssel is, ez éppen olyan rossz volna, mintha az, aki pénzbeszedéssel van megterhelve, a konyhával és az élelmiszerek bevásárlásával foglalkoznék; itt a megegyezésszerű és a kötelemszerű hivatottságot kell tiszteletben tartani, amely a szokás és gyakorlat által igen gyakran egészen valóságos és reális, hivatottsággá válik, amelyet akadályoz, altéri és megbont az idegen beavatkozás.

Az asszonyok különösen a kötelemszerű hivatottságnak nem is álcázott megvetése, – majd meg a családfő szerepének megszerzése és félreismerése által napról-napra, pillanatról-pillanatra rászoktatják a gyermekeket atyjuk megvetésére. A gyermekek a demokráciában mintegy atyjuk és anyjuk megvetésére vannak nevelve. Valóban erre nincs más kifejezés, bármily ártatlanok ég jók legyenek is szándékaik. Vegyük csak számba: a demokrácia mindenekelőtt tagadja ezen főhivatottságot, az elhunytak képességét az élők vezetésére és

irányítására; lényeges és alapvető elvein; k egyike, hogy az élő nemzedék ne legyen megkötve a megelőző nemzedékek által. Milyen következtetést vonjanak le a gyermekek akár ezen alapelvből, akár ezen alapelvnek összes alkalmazásaiból, amelyet maguk körül látnak, ha nem azt, hogy semmiben sincsenek lekötve az őket megelőzőt nemzedéknek, vagyis atyjuknak és anyjuknak?

A gyermekek természetesen már így is sok, vagy elég hajlandósággal bírnak arra, hogy szülőiket kevés becsülésben tartsák. Büszkék fizikai felsőségükre és arra, hogy ők emelkednek, míg szülők hanyatlanak, áthatva a modern emberiség azon általános előítéletétől, *hogy mindig előhaladás van* és következésképpen, hogy ami tegnapról van, végeredményben mindig alsóbbrendű annál, ami máról van; ezenkívül – amint mindig hittem – valamely nemezis által sarkalva, amely arról van meggyőződve, hogy az emberi tudás és hatalom nagyon gyorsan haladna előre, ha a gyermekek éppen ott vennék fel a láncszemet, hol atyáik elejtették és nem azon kezdenék, hogy eltöröljenek mindent, amit atyáik csináltak, hogy azután mindent újra kezdjenek: az oka annak, hogy az épület mindig az alapozásnál marad; a gyermekek mindezen okokból természetes hajlandósággal bírnak arra, hogy szüleikkel mint Cassandrakkal bánjanak el. A demokrácia tehát még hozzáteszi ezen tanítást is, hogy a nemzedékek függetlenek egymástól és hogy az elhunytaknak nincs semmi tanítani valójuk az élőknek.

Azután meg mivel a demokrácia először is ezen eszmén nyugszik, majd pedig azon eszmén, hogy az állam mindennek ura, elvonja a gyermeket a családtól annyira, amennyire csak lehet. «A demokrácia gyermektolvaj-kötéltáncos», – mondja Sokrates humorisztikus dialógjai valamelyikében. – «Elvonja a gyermeket családjától, játéka közben elvezeti messzire és nem engedi meg neki többé családját viszontlátni, különböző idegen nyelvekre tanítja, tagjait kifecamítja és szétszedi, kifesti, idegen jelmezbe öltözteti át, megismerteti az akrobataság minden titkaival s képessé teszi megjelenni a közönség előtt, hogy fordulatokkal mulattasson.» Annyi bizonyos, hogy a demokrácia különösen arra törekszik, hogy a gyermeket családjától elvonja, hogy neki kijelölt nevelést adjon és nem olyat, aminőt szülei választanának s arra tanítja, hogy nem kell hitelt adni a szülők oktatásának. Tagadja a szülők hivatottságát, helyettesíti azt a magáéval s arról biztosít, hogy egyedül az övé jó.

Ez a demokratikus uralomban a szülők és gyermekek különválasztását előidéző főokok egyike.

Azt mondhatják, hogy a demokráciának nem sikerül mindig azon törekvése, hogy a gyermekeket atyjuktól elkülönítse, mert semmi sem akadályozza meg a gyermeket abban, hogy ne viseltessék tanárai iránt ugyanazon kicsinyléssel, amellyel szülei iránt különböző okokból viseltetik.

Mi sem igazabb, mert a demokrácia általános elvei nem kevésbé fogják okozni a tanulóknak a tanítók iránti lebecsülését, mint a gyermekeknek a szülők lekicsinylését.

A tanítót éppen úgy tekinti a növendék, mint a múltat, amely nem köti a jelent, mint olyan múltat, amely a haladás törvénye szerint sokkal alsóbbrendű a létezőnél. Igaz, de a küzdelem az iskolában a szülők ellen, akik otthon az iskola ellen küzdenek, a gyermeket olyan személyiséggé formálja, aki ezen ellentétes befolyások között egyáltalában nem is részesült nevelésben. Úgy lesz vele, mint azon gyermek, aki saját családjában nyer tanítást egy mindenekfelett hívő anya és egy atheista atya példájából. Nem nevelték; semminemű nevelésben nem részesült. Az egyedüli nevelés – és hogy úgy mondjuk – a szülők általános eszméinek átplántálása a fiákba, a családi nevelésben áll, támogatva azon tanítómesterek által adott nevelés által, akiket a család saját szellemének megfelelőleg választ ki. Határozottan ez az, amire a demokrácia egyáltalában nem akarja elhatározni magát.

A demokratikus uralomban az öregeket még kevésbé tisztelik és becsülik. Még egy hivatottság, amelyet kifejezetten tagadnak és eltávolítanak. Értekezést kellene írni, – amely eléggé különös volna – az öregek nagyságáról és hanyatlásáról. Az öregeknek nincs mit

dicsekedniük a civilizációval. Az ősidőkben – miként mai napság a vad népeknél – az öregek királyok. A gerontokrácia (öreges uralma) a legrégebbi kormányforma. Ez eléggé érthető, mert az ősidőkben az összes tudomány a tapasztalat, tehát az öregek rendelkeznek ekként az állam összes történeti, társadalmi és politikai tudományával. Részesülnek is igen nagy becsületben és a legnagyobb tisztelettel, a legnagyobb figyelemmel – majdnem babonával – hallgatják meg őket. Nietzsche⁷⁵ visszakívánja ezen időket, midőn ezt mondja: «a nemesség jele, az arisztokrácia jele: az öregek tisztelete.» Es visszakívánja ezen nézetének alapját is midőn hozzáteszi: «az öregek tiszteletben tartása: a hagyományok tiszteletben tartása.» Azért fogadták el ösztönszerűleg az elhunytaknak az élők fölötti kormányzatát; amit az öregekben megbecsültek az, hogy az öregek csak félig haltak meg:

Le vieillard qui rémonte à la source première,
Entre aux jours éternels et sort des jours changeants;
Et l'on voit de la flamme aux yeux des jeunes gens
Mais aux yeux du vieillard on voit de la lumière.³

Az öreg később a királysággal, vagy az olygarchiával, vagy az arisztokráciával megosztott az állami ügyek kormányzatán és megtartotta majdnem egészen a jogi ügyek intézését. Megbecsülték erkölcsi és szakszerű hivatottságát. Erkölcsi hivatottsága ezen korszak emberei előtt abban állott, hogy szenvedélyei kihaltak és ítélete érdek nélkül való volt annyira, amennyire egy emberi ítélet lehetett. Még önfejlése sem volt rossz, sőt inkább jó, mint rossz. Mentés az ingadozás, a szeszély, a kedélyizgalomtól és attól, hogy könnyen engedelmessé válik a befolyásoknak. Szakszerű hivatottsága is jelentős, mert sokat látott, sokat megőrzött emlékezetében, sok összehasonlítást tett és mintegy öntudatlanul az esetek előtárháza lett. A történelem pedig végeredményben kevés eltéréssel, mindig újra kezdi a dolgokat, előtte tehát minden felmerült eset ismert és régi, amely nem ejti csodálkozásba és amelyre mindig rendelkezik megoldással, mivel csupán ezek enyhe módosításáról és alkalmazásáról van szó.

De ez az igen régi időkben volt így.

Ami az öreg tekintélyét apródonként aláásta, az a, könyv. A könyv a megszerzett tudományt, a jogot, a jogtudományt kétségtelenül jobban magában foglalja, mint az öregek. A fiatal emberek egy szép napon ezt mondták: mivel könyveink vannak, nincs többé szükségünk az öregekre.

Ez tévedés volt; a könyvből szerzett tudomány sohasem egyéb, mint az élettudomány segédeszköze, azon tudomány, amely teljesen össze van vegyítve és kombinálva az élő gondolkodással, amely azt hajlékonyra teszi és újra átgondolva igazolja. A könyv béna tudós; a tudós pedig könyv, aki folytatja a gondolkodást és gondolatainak leírását.

De ezen gondolatok nem voltak egyáltalán kényszerítő erejűek, a könyv pedig rosszul bánt az öreggel, aki nem volt többé a nemzet könyvtára.

Még később különböző okokból a tiszteletben tartott öreg neveltségessé vált. Készségesen megengedjük, hogy rászolgált erre: mert önfejű, mániákus, fecsegő, mesélő, unalmas, veszekedő és kellemetlen megjelenésű. A vígjátékírók ellesték és magukhoz kaparították nagyon is reális hibáikat, a legérzékenyebb ütéseket mérték rájuk. Minthogy a közönség többsége fiatal emberekből áll, először mert több a fiatal ember, mint az öreg, azután mert az öregek kevésbé látogatják a színházat: a vígjátékírók biztosak voltak a könnyű sikerben, neveltségessé tévén az öregeket, vagyis inkább csupán a neveltségést tüntetvén fel, amellyel tényleg fel vannak díszítve.

Athénben, Rómában, talán máshol is az öreg volt egyike a legfontosabb személyiségeknek. Ezek a dolgok – miként Rousseau helyesen jegyezte meg – nagy visszhangot keltettek az

³ Visszatér az öreg az ősi forrásba,
Változó napokból örök éjszakába.
Lángot látsz lobogni az ifjú szemében
S világosságot az öreg emberében.

erkölcsök körében. Miután a nevetséges személyiségek közé sorozzák és mint nevetséges alak hagyományossá vált, elesett az öreg társadalmi tekintélyétől. Cicerónak de Senectute című művében igen jól látjuk, hogy az író visszatartja az áradatot, visszahatást gyakorol, rehabilitál és egy olyan személyiség mellett, aki többé nem rokonszenves, enyhítő körülményekről szónokol.

Megjegyzendő, hogy még a középkori hősköltevényekben is maga Nagy Károly – a virító szakálú császár⁷⁶ – igen gyakran játssza a nevetséges személyiség szerepét. A hősköltevényen megérzik a verses elbeszélés szomszédsága.

A XVII. és XVIII. században a renaissance-val – nem mondom mindig – de leggyakrabban dunnyogó figura az öreg.

Molière,⁷⁷ aki inkább követője Aristophanesnek és Plautusnak,⁷⁸ mint Terentiusnak,⁷⁹ éppen annyira ostora az öregségnek, mint a «nevetségesnek» («le fléau du ridicule»); üldözi az öreget, mint kutya a zsákmányát és sem verseiben, sem prózájában sohasem hagy neki békét. Ezen igazsággal Rousseau-nak és leányának tartozunk, mert megkísérlették helyreállítani az öregember becsületét. Rousseau szép helyet biztosít neki műveiben, a leánya pedig tág teret és tiszteletreméltó helyet biztosít neki nyilvános szertartásai és nemzeti ünnepeiben. Lacedemonra és a kezdetleges Rómára való őskori visszaemlékezések ezek, nemkülönben a XIV. és XV. Lajos kora elleni visszahatás formáinak egyike.

A győzedelmes demokrácia ellenben a tekintély utolsó fokára helyezte az öreget. Elfelejtette Montesquieu tanácsát: hogy a demokráciában (lásd az összefüggő szöveget Lois V. 8.) «semmi sem tartja inkább épségben az erkölcsöket, mint a fiatal emberek szélsőségig menő alárendeltsége az öregekkel szemben. Mindketten féken tartatnak, azok az öregek iránt érzett tisztelet által, ezek pedig az önbecsérzet által» (és amelyet a fiatal embereknek az öregek iránt érzett tisztelete fenn fog tartani).

A demokrácia elfelejtette ezen tanácsot, mert nem hisz a hagyományokban és kissé túlságosan bízik a haladásban.

Az öregek természetszerű istápolói a hagyománynak s meg kell engedni, hogy az a hibájuk, miszerint nem valami nagyon bíznak a haladásban. Éppen ezért az ő befolyásuk kitűnő korrektívum volna olyan uralomban és olyan általános gondolkozásmód mellett, ahol a múltat lekicsinylik és minden változást haladásnak tekintenek.

De a demokrácia egyáltalában nem ismeri el a korrektívum szükségét és előtte az öreg nem egyéb ellenségnél. Azonkívül, hogy hagyománytisztelő és kevésbé szomjúhozza a haladást, általánosságban szereti a tiszteletet, először is azért, mert önmagáért szereti, azután meg szereti a vallásért, a dicsőségért, az országért, a nemzeti történelemért. A demokrácia nem szereti a tiszteletet, félve hogy ezen érzelem nem csupán őreá, de másokra is ki fog terjedni.

– De hát mit kíván magának?

– Egyáltalában nem a tiszteletet, hanem a hevületet, a szenvedélyt, a szeretetet, a hódolatot. Mindenki szereti, hogy olyan érzelmekkel viseltessenek iránta, amilyeneket önmaga érez. A tömeg nem tisztel, hanem szeret, felhevül, lelkesedik, fanatizálódik; s még azt sem tiszteli, akit szeret.

Egészen természetes, hogy a nép nem szereti az öregeket; a nép fiatal ember. Észrevették-e, hogy Horatiusnak minden vonása, melyekkel a fiatal embert festi, tökéletesen alkalmazható a népre:

Imberbis juvenis, tandem custode remoto,
Gaudet c quis canibusque et aprici gramme campi;
Gereus in vitium flecti, monitoribus asper,
Utilium tardus provisor, prodigus seris,
Sublimis, cupidusque et amata relinquere pernix.»⁸⁰

«Az ifjú végre felszabadulva az őrizet alól, lovakról, kutyákról és a Mars-mezőről álmodik, viasz a bűn kísértéseivel és merev az intésekkel szemben; kevésbé foglalkozik a hasznos készletek beszerzésével, pazarul bánik a pénzzel, vakmerő, vágyaiban forrongó

és mindig kész gyorsan elhagyni, akit szeretett.»

Bármint legyen is, a tisztelet nem igen kenyere és midőn uralkodik, nem a tiszteletre ad példát. A demokrácia nem buzgó barátja az öregnek. Megjegyzendő, hogy a *gerontokraoia* szava, amit nagyon komolyan vettek s amelynek a, régieknél a legtiszteletre méltóbb jelentése volt, mai napság csak nevetséges értelemmel bír «és olyan kormányzatot jelent, amely az öregek részére fenntartva, a leggroteszkebb a világon.

A tiszteletnek ezen eltűnése, melyet Platon, Aristoteles és Montesquieu – miként láttuk – beteges jelenségnek mondtak, legalább is eléggé súlyos dolog. Kant⁸¹ azon általa felvetett kérdésre: mi az, aminek engedelmeskedni kell, milyen bennünk lévő kritériumban ismerjük fel azt, aminek engedelmeskednünk kell, – ezt felelte: annak kell engedelmeskednünk, ami bennünk tiszteletet parancsol és nem parancsol a tiszteletnél egyebet; annak aki nem azt parancsolja nekünk, hogy szeressük vagy féljünk tőle, de annak, aki előttünk tiszteletreméltónak látszik; egyedül a tisztelet érzete az, amely ebben nem csal meg.

Éppen úgy a társadalmi életben azon érzelmeknek kell engedelmeskedni, amelyek parancsolnak, vagyis azon embereknek, akik tiszteletet keltenek s akiket a becsülés és meghallgatás megillet. Ez azon kritérium, melyet irányadóul kell venni, hogy felismerjük mi és ki iránt kell viseltetnünk, ha nem is teljes engedelmességgel, de legalább is figyelemmel és engedékenységgel. A nemzet lelkiismerete: az öregek. Szigorú, haragos, kicsinyeskedő, nyakas, akadékoskodó, prédikáló, lelkiismeretes és mindig ugyanazon dolgot ismétli; végre is ez lelkiismeret; de ez a lelkiismeret.

Az összehasonlítást folytathatjuk és pedig másért, mint a folytatás mulatságáért. Ha nem tiszteljük a lelkiismeretet: megmászjuk és megrontjuk. Arra jut, hogy kicsiny, alázatos, félénk, visszavonult lesz és csak halk hangon mer beszélni, mert azt sohasem lehet elérni, hogy teljesen elhallgasson.

Még sofistává is válik; a szenvedélyek nyelvén beszél, ha nem is a nagy szenvedélyek, de végre is a szenvedélyek nyelvén; megszűnik parancsoló lenni, hogy rábeszélő' legyen; nem emeli fel többé intő ujját, simogató kézzel jár el.

Még mélyebbre bukik, közömbösséget, kételkedést (skeptícizmust), műkedvelést (dilettánszágot) szenved, hogy a kísértéseken és *lenocinián* (csalogatásokon) keresztül elejtsen egy okos szót, körülbelül ezt mondja: «mindegy, valószínű, hogy vétek és erény, törvényszegés és jámborság, bűn és ártatlanság, durvaság és csiszoltság, kicsapongás és tisztaság a cselekvések különböző formái, amelyek nem tévedhetnek köreik egyikében sem, de éppen azért, mert minden mindegy, nem veszít az ember semmit, ha becsületes és talán' jobb is annak lenni.»

Mégis az a nemzet, amely nem tartja tiszteletben öregeit – megrontja és rúttá teszi őket. Milyen helyesen beszél Montesquieu, midőn azt mondja: a fiatal emberek tisztelete segíti az öregeket abban, hogy önmagukat tiszteljék! A tiszteletben nem tartott öregek nem érdeklődnek természetes hivatásuk iránt, lemondanak tanácsosi tisztjükről, vagy pedig inkább kerülő úton adnak tanácsot, mintha bocsánatot kérnének bölcsességük miatt; vagy inkább szinte laza erkölcsöt szenvednek, hogy mintegy alattomos módon ejtsenek el némely fájdalomcsillapító javaslatot; és a legrosszabb még az, hogy látva a háttérbe szorított szerepet, melyet az öregek a társadalomban játszanak, nem akarnak többé tanácsadók lenni.

IX.

KÖZERKÖLCSÖK.

Ha a kontárság kultusza viszhangot kelt, – ami nem igen szerencsés körülmény – a családi erkölcsök körében, hasonlóképen viszhangot kelt – ami talán kevésbé jó – a társadalmi erkölcsök, az embereknek egymáshoz való vonatkozásai körében is. Gyakran kérdezik: miért tűnt el napról-napra a műveltség és udvariasság? és nevetve feleli mindenki: «ez demokratikus.» Kétségtelenül az, de egy kissé kutatni kellene, miért demokratikus?

Montesquieu megjegyzi, hogy «felszabadítani magunkat az ildomosság szabályai alól, annyi mint felkeresni hibáink kényelmesebb feltüntetésének eszközét». Hozzáteszi kissé finom megkülönböztetéssel, hogy az udvariasság mások hibáinak hízeleg és hogy az ildomosság megakadályoz saját hibáink napfényre hozatalában: korlát ez, melyet az emberek egymás közzé állítanak, hogy megakadályozzák egymás meg-mételyezését. Ami a hibáknak hízeleg, egyáltalán nem nevezhető udvariasságnak, hanem farkcsóválásnak. Ildomosság és udvariasság ugyanazon dolgok, a fokozatnak egy könnyű különbségével; az ildomosság egy kissé hideg, minden tiszteletet jelent, az udvariasság az előkelő hízelgés kezdete, de amely mások képességeire támaszkodik, hogy azokat bájosan világosságba helyezze, nem pedig mások hibáira, még kevésbé vétkeire.

Annyi bizonyos, hogy udvariasság és ildomosság igen alkalmas eszközök arra, hogy a hozzánk hasonlókkal szemben bizonyos tiszteletet tüntessünk fel s bizonyos vágyat arra, hogy tiszteletben részesüljünk. Ezek tehát «korlátok», de olyanok, amelyekre támaszkodunk és amelyek elkülönítenek, de fenntartanak és amelyek elkülönítenek anélkül, hogy az emberek közt űrt idéznének elő.

Az is bizonyos, hogy felszabadítva magunkat akár az udvariasság, akár az ildomosság szabályai alól, annyi mint felszabadítani hibáinkat. Az ildomosság- és udvariasságban rejlik mások iránti tiszteletünk és önbecsülésünk alapja. Ez indította Barthélémy⁸² abbét ezen igen jó mondásra: «a polgárok első osztályában uralkodik azon jó modor, amely azt a hitet kelti fel, hogy az emberek becsülik önmagukat és ez a finomság kelti fel azt a hitet, hogy becsülnek másokat is». Ez indította Pascalt ezen szavakra: «a tisztelet magunknak okozott alkalmatlanság» s valóban, midőn megmagyarázza, hogy az ember alkalmatlanságot okoz magának avval, hogy állva marad midőn más ül és fedetlen fővel marad, midőn más fenntartja főveget még pedig minden haszon nélkül, ez mutatja mily alkalmatlanságot okoznánk magunknak akkor, ha neki használni akarnánk, minthogy terheljük magunkat iránta való tekintetből anélkül, hogy neki ezzel szolgálatot tennénk.

A finomság a tisztelet jele és a hódolat ígérese.

Dehát mindez nem demokratikus, minthogy a demokrácia nem ismervén el a kiválóságot, nem ismeri el a tiszteletet és nem ismervén el a kiválóságot, nem ismeri a személyes hódolatot. A tisztelet abban áll, hogy valakinek alárendeljük magunkat, a finomság pedig egyébként kitűnő színlelése annak egy velünk egyenlővel szemben, hogy őt felsőbbrendűnek tekintjük. Ez minden tekintetben ellentétes a demokratikus szellemmel: neki nincsenek kiválóságai, bármilyenek legyenek is azok; ami pedig azt a színlelést illeti, hogy másokat, velünk egyenlőrangúakat felsőbbrendűeknek tekintünk: kétszeresen hypokrisis, mert ez olyan hypokrisis, amely a másik részről is hypokrisist hív fel; ha valakit szelleméért dicsérünk, ezt azért tesszük, hogy viszont dicsértessünk.

Még anélkül is, hogy ennyire mennénk, a finomság azon egyetlen tény miatt is elítélendő, hogy nem elégszik meg a kiválóak elismerésével, hanem ilyeneket teremt. Egy hozzá hasonló megtesz kiválónak, hogy egy kiválóságot fedezzen fel, mintha nem volna még elég. Éppen mintha csak ezt mondaná: ha az egyenlőtlenség nem léteznék, neki kellene azt felfedeznie. Ez annak kijelentése volna, hogy soha sincs elegendő arisztokrácia. Ez elviselhetetlen. Ami pedig az ildomosságot illeti, ha azt úgy fogjuk fel, mint a hódolat kifejezését, az mindenekelőtt demokráciaellenes. A polgár egyetlen egyénnek sem tartozik hódolattal, nem tartozik hódolattal másnak, csak a köznek. Nagyon nehéz dolog azt mondani: valakinek legalázatosabb szolgája vagyok. Ez azt jelenti, hogy valakit az összes többiek közül megkülönböztetünk s azt állítjuk, hogy neki szolgálni fogunk. Azt jelenti, hogy elismerünk benne nem tudom miféle akár természetes, akár társadalmi kiválóságot, pedig sem társadalmi, sem természetes kiválóságok nincsenek és ha van is természetes fölény, a természet maga igazságtalanul járt el, amikor ezt létre hozta. Ez a hübériség egy nemének kinyilatkoztatása. Ezt nem szabad többé túrni.

Ami pedig a finomság hiányát illeti, ha úgy fogjuk fel azt, mint «hibáink könnyebb feltüntetésének eszközét», akkor ez még bizonyos értelemben egészen demokratikus. A demokrata egyáltalában nincs meglegedve hibáival, se nem büszke azokra, azért mert végeredményben azt hiszi, hogy nincsenek is hibái. A hiba egyik embernek, a másikkal szemben való alsóbbrendűségét jelenti. Maga a szó jelöli meg ezt és a hiba olyasvalami, ami hiányzik, következésképpen olyan valami, amellyel más valaki bír, én pedig nem. Már pedig minden ember egyenlő. Tehát nincs hibám. Dehát nem akarom alkalmazni ezen erkölcsi testgyenyészetet, amely abban áll, hogy állítólagos hibáimat elrejtve zabolázzam meg azokat s képes legyek arra, – amelyet Montesquieu bárdolatlanságnak nevez, – hogy felszabadítsam állítólagos hibáimat s «napfényre hozzam» állítólagos hibáimat, amelyek nem egyebek, mint saját modorom s amelyek minden valószínűség szerint az én előnyös tulajdonságaim is.

A demokrata – miként a serdülő ifjak, miként az asszonyok legnagyobb része, miként mindazon emberek, akik gondolkozni kezdenek, de akik nem gondolkoznak sokat – valóban ismeri hibáit s ezeket egyéni tulajdonságainak tekinti, ami egészen természetes; minthogy a hibák jellemünk kiemelkedő vonásai és ha még olyannyira szeretjük is jellemünket, a mi hibáink azok, amelyeket gyöngéden szeretünk és csodálunk. Tehát ha a finomságot úgy tekintjük, mint hibáink eltitkolását, elviselhetetlen az egy olyan ember előtt, aki inkább türelmetlen feltüntetni azt, ami benne ajánlatosnak és teljes értékűnek látszik. Azért nem javítjuk meg legtöbbször hibáinkat, mert azokat előnyöknek tekintjük, az a módszer, ami hibáinknak homályba való visszaszorításában áll, nekünk tehát zsarnokinak – képtelen módon zsarnokinak – látszik. Alapjában véve – s mivel egyrésztől meg van győződve arról, hogy minden ember egyenlő és hogy alsóbbrendűségnek tekintett hiba nincs, másrésztől pedig, hogy az, amit némelyek hibáikként említenek, tulajdonképpen természetüknek érdekes vonásai: a demokratát azon mindenkivel közös meggyőződés vezérli, hogy a hibák előítéletek, hogy a hibákat a fondorkodó papok, nemesség, hatalmasok, kormányzók találták ki, hogy a szegény népbe alázatosságot oltsanak, ami rossz szándékuknak nagyon kedvező, hogy ezáltal féken tartsák annyival is inkább, mert ez meggyőződésüket korlátozza, s hogy megbénítsa ezen belső kételkedés által s uralkodjék felette az alárendeltség ezen érzelve által, amely érzelemből kifolyólag elismeri, hogy uralkodjanak felette. A hibák visszaszorítására szolgáló módszerként felfogott finomság nem tekinthető egyébnek, mint arisztokratikus ravaszságnak és a zsarnokság eszközének.

Innen ered például a francia demokrácia kitörésének időszakában – egy olyan népnél, amely természeténél fogva barátja a jó modernnek – a bárdolatlanság azon dühe, ami annyira jellemző volt. Ez a felsőbbrendűség tagadása volt, bármily alakban mutatkozott is az, valamint tagadása, az emberi természet kitűnő voltának bármily formában és bárkinél mutatkozzék is az. A durvaság demokratikus jellemvonás.

X.

HIVATÁSSZEEŰ SZOKÁSOK.

A hivatottság megvetése elég messzire terjed még a hivatáskörökbe, a hivatásszerű szokásokba is. Ősmerjük a törvényszék elnökének egy ügyvédhez intézett talán legendaszerű mondását, aki lelkiismeretesen tárgyalta a «jogkérdést»: «Ügyvéd úr! mi nem jogfejtegetés végett vagyunk itt, de az ügyek tárgyalása végett.» Nem volt ebben semmiféle rossz tréfa. «A törvényszéki palotában az ügyeket többé nem a jog szempontjából vizsgáljuk, önmagukban vizsgáljuk azokat és a méltányosság s józan ész szerint ítélkezünk; a törvény szövegének tanulmányozását és magyarázatát pedig a tanároknak hagyjuk. Ne legyen ön tanár a törvényszék sorompóinál.» Ezen elmélet – amely még enyhítve is, miként épen enyhítettem – megbotránkoztatta volna a régi bíróságokat, felette napirenden van a törvényszéki palotában. Ez az, amit demokratikus elkábításnak lehet neveznünk.

A régi kasztszellem némely maradványai mellett, melyeket még megőrzött a modern

bíróság, nem tartja magát kötve sem a törvény szövege, sem a jogtudomány, ezen írott hagyomány által; midőn pedig nem tisztán a kormánynak engedelmessé hivatalkok, amit különben kötelességének tekint, akkor demokrata bíróság, vagyis athéni heliasta, aki saját lelkiismerete szerint ítél s nem tekinti magát egy tudós testület tagjainak és mégis alkalmazza saját testületének döntvényeit, de oly módon, mintha úgy maga, mint más is az igazság letéteményese volna.

Egy valóban rendkívüli, de ezen új gondolkozásmódra nézve jellemző' példa volt azon bíró, aki formailag magának tulajdonította a jogot, hogy ne a törvény szerint ítélkezzék, hanem hogy maga hozza azt és aki indokolásaiban majd azon általános eszmékre hivatkozott, amelyeknek előnyt adott, mindazon általános eszmék között, amelyek közkeletűek voltak, majd azon tantételekre, amelyek szerinte majd *később* foglalnak helyet a törvényben. A jövő törvénykönyve szerint ítélkezett.

Nem az a fontos, hogy ilyen különös bíró létezett-e, nem ez a symptomája ezen bármily néven nevezendő állapotnak, hanem az, hogy sokan komolyan vették, még a félig felvilágosodottak is s az, hogy népszerű lett és az, hogy a közvéleménynek egy tekintélyes része «jó bírónak» jelentette ki; ez jellemzi ezen állapotot legjobban.

Van" ebből a fajtából még egy másik is, egy sokkal gyakoribb. A hivatástalanságnak talán egyik legrosszabb fajtája az, midőn valaki hivatott, de nem hiszi magát hivatottnak. Ez a bűnvádi eljárás körében legalább is a bíróságok legnagyobb részének szellemi állapota.

Ezen pontra vonatkozólag egy vidéki bíróságról ezen cím alatt Le pli professionnel (1909.)

Lestranger Marcel⁸⁸ által írt igen különös röpiratot kell elolvasnunk. Nagyon jellemző ez. Igen tisztán látjuk ebből, hogy a mai bíróság úgy az ítélőbíróság (magistrature assise), valamint a vádhatóság (magistrature debout) először is többé nem bízik önmagában, azután pedig fél a közvéleménytől (hírlapok, kávéházak, szabadkőműves-páholyok, politikai körök), azután megtudja vagy tudni véli, hogy előmenetele nem, mint hajdanában szigorúságától, de engedékenységtől függ.

Szemben az ellene mindig egyesült erővel, a *majdnem* mindig a vádlott iránt kedvezően hangolt közönséggel, a helyi és a fővárosi sajtóval, a törvényszéki orvosokkal, akik majdnem állandóan arra hajolnak, hogy minden vádlott «felelőtlenségét» állapítsák meg, irtóztván a bírói tévedéstől, amióta a bírói tévedés egy általános elterjedt érzékcsalódás folyamánya és amióta minden marasztaló ítéletet a közvélemény jelentékeny töredéke bírói tévedésnek tekint: a vádhatóság nem mer többé szigorúan eljárni az ítélőbíróság pedig nem meri kitartással vezetni a tárgyalást.

Vannak kivételek, de ezek a kivételek az általuk felkeltett csudálkozás és az általuk felidézett visszahatás által eléggé s talán mindennél jobban megmutatják, hogy mennyire rendellenesek s az új szabályoktól és az új szokásoktól eltérők.

A leggyakrabban félénken, fenntartásokkal, büntetésleszállításokkal, a kibúvó ajtók nyitvahagyásával, visszafojtott hanggal, hivatkozva az engedékenységre, vagy a félbeismerés bizonytalanságára jár el a vádhatóság. Il demande sa tête ou craint de l'obtenir. (Fejét kéri és fél, hogy megkapja azt).

Alapjában véve, amit az ítélőbírósággal együtt mindenekelőtt óhajt az, hogy az ügy felmentéssel intéztessék el, minthogy a felmentéssel elintézett ügy eltemetett ügy. Nem tér vissza többé, nem támad fel, nem beszélnek róla többé. Nem olyan ügy, amelyet valaki mindig rosszul elítélnek talál, s amely valaki által mindig feltámasztva, majd elkeseredettségéből, majd politikai szenvedélyből, majd egyszerű kedvtelésből, mint a rém megszállva tartja tíz-tizenöt éven át a bíróságot, mely abban ítéletet hozott.

Lestranger erre vonatkozólag jellemző történetet beszél el, amely, mindazon tudósítások után, amelyeket a vidékről nyertem és mindazon eszmecserék után, melyeket emlékezetemben tartok, maga az igazság és ezer hasonló esetnek hűségese képe.

Egy tizenkilenc éves orvvadász erőszakot tett az erdőben egy parasztasszonyon, egy

családanyán, majd megfojtotta azt. Ez esetben nem kellett félni sem a bírói tévedéstől, sem a bírói tévedések megrohanására mindig kész vádaktól. A vádlott nem támasztott semmiféle nehézséget a beismerésre nézve. Nagy állapot. Franciaországban minden elmarasztaló ítélet, amely nem alapul a vádlott beismerésén bírói tévedés; de a vádlott beismerése mellett a bírói tévedés vádjá nem foroghat fenn, bár előfordulhatott még az is, minthogy hamis beismerések is történtek; itt azonban nem fordult elő. Az úgy tehát egészen tisztának látszott.

Mégis félték a bírák halálos ítéletet hozni. A büntény gyűlöletes volt mindenekfelett a falusi esküdtek előtt, akiknek feleségei és lányai igen gyakran kénytelenek kimenni a faluból. Sőt mi több, itt van egy tűrhetetlen ember, az áldozat özvegy férje, ki szomjazott a bosszúra, dicsbeszédet mondott felesége felett, aki elhozta az áldozat síró-rívó fiát, amíg ő tanúskodott. Elnök és közvádoló mélyen meg voltak zavarva.

«Mindent megtettem, amit tehettem, mondta az elnök a közvádlónak. Hivatkoztam életkorára. Ismételtam a tizenkilenc évet. Mindent megtettem, amit tehettem.»

– «Mindent megtettem, amit tehettem, szolt a közvádoló az elnökhöz. Egy szót sem szoltam a büntetésről. Csupán vádoltam. Nem tarthattam védbeszédet mellette. Megtettem mindazt, amit megtehettem.»

A törvényszéki ülés végén a csendőrség kapitánya egy kevés vigasztalást nyújtott ezen uraknak. «Nincs húsz éves. Jó magatartást tanúsított a törvényszéki ülés alatt. Eokonszenves ember. Lehetetlen, hogy a halálbüntetést végrehajtsák rajta. Egy halálos büntetés végrehajtása itt egy ilyen békés városban! Nem fogják halálra ítélni őt.»

Nem is tették meg. Az esküdtszék enyhítő körülményeket talált. A bíróság visszanyerte nyugalalmát.

A számadatok támaszul szolgálnak Lestranger állításaihoz. A könyörület felköltésére alkalmas büntényeket: a gyermekgyilkosságokat, magzatelhajtásokat mindig kevésbé üldözik; azok pedig, amelyeket üldöznek, bármily nyilvánvalóak legyenek is, igen gyakran büntetlenek maradnak: legalább is száz közül huszonhat felmentés tizenkét esztendő alatt. A mai bíróságok olyanok, mint assisi szent Ferenc-rendje.⁴

Mindent összefoglalva: a bíróság vagy nem törődik hivatásával, vagy pedig a nyugalomra irányuló hajlandósága miatt méltányosságot gyakorol. Több gondot fordít saját nyugalomára, mint a közbiztonságra. A bíróság nemsokára nem lesz egyéb, mint egy nagy épületnek hatalmas, de kevésbé félelmetes homlokzata.

Már az is eléggé súlyos jelensége azon bizalomnak, melyet a tömeg az igazságszolgáltatás üdvös szigorúságába helyez, hogy a tetten ért bűnöst gyakran meglinchelik, vagy félig meglinchelik. Ez azért van, mert tudják, hogyha nincs azonnal megbüntetve, nagy eséllyel bír arra, hogy sohase legyen büntetve.

– Ámde ugyanez a tömeg, mint esküdtszék gyakran, majdnem mindig, igen engedékeny.»

– Igen, mert a büntény elkövetése és az ítélő-bíróság ülése között hat hó múlik el és ami a tömeget a büntény pillanatában felindítja az az áldozat szerencsétlensége, a bíróság ítélkezése pillanatában pedig a vádlott szerencsétlensége. De az bizonyos, hogy a linchelés szokása valósággal megvádolja úgy a bíróságnak, mint az esküdtszéknek a felmentésekkel űzött visszaéléseit.

Maga a papság is, amely különben sokkal jobban ragaszkodik hagyományaihoz, mint az állam bármely más osztálya: demokratizálódik, oly értelemben, hogy a hitágazat és a mistériumok tanára nem tanít többé egyebet a morálnál. Ezáltal közeledni akar az alsóbbrendűekhez és közeledvén hozzájuk, ily módon akar hatni rájuk.

Bizonyára van némi igaza. Csakhogy elhanyagolván a dogmák és a mystériumok magyarázását, megszűnik tudós testület lenni és a tudós testület címét használni, másrésről pedig alkalmazkodik az első, bárhonnan jött filozófushoz, aki erkölctant tanít, példákkal

⁴ Szerző ezen szellemes szójátékával a magistrature assise-t, vagyis az ítélőbíróságrt az assisi Szent Ferenc-rendhez hasonlítja. *Ford.*

magyarázza azt, sőt még szent példákkal is illusztrálja éppen oly jól miként azt a lelkes képes tenni; ez arra indítja a népet, hogy ezt mondja: «mi szükségem van a papokra, minthogy elegendők nekem az erkölcs tanárai?»

Ez az amerikai nem nagyon veszélyes/ sőt nem is rossz Amerikában, ahol igen kevés világi erkölcs-tanár van, de igen nagy veszedelem Franciaországban, Itáliában, Belgiumban, ahol a világi erkölcs-tanárokban nincs hiány.

Egyébiránt az összes foglalkozások körében a legnagyobb hiba az, hogy azt hiszik, miszerint az élelmesség és ügyesség összehasonlíthatatlanul értékesebbek az ismeretnél s hogy a dolog kivételre való képesség végtelenül többet ér, mint a megértés. Akik gyakorolják a foglalkozást, hisznek ebben, azok pedig, akik hivatkoznak ezen foglalkozásra, nincsenek elrémitve azáltal, hogy akik betöltik azon hivatalt, hisznek benne. És ekként valósul meg éppen azon reális egyenlőség, amely felé a demokrácia ösztönszerűleg törekszik. Nem tartja tiszteletben többé a hivatottságot; de nem is lesz kénytelen hosszú ideig tiszteletben tartani, mert a hivatottság éppen eltűnőfélben van és nem fog várni, hogy teljesen eltűnjék, amikor aztán nem lesz többé semmi különbség a peres fél és a bíró, a hívő és papja, a beteg és orvos között. A hivatottság megvetése lerontja apródonként a hivatottságot és a hivatottság megtagadva önmagát, elmenekül az ellene támasztott megvetés elől. És ebben meg fognak az emberek nyugodni.

XI.

MEGKÍSÉRLETT GYÓGYSZEREK.

Igen lelkiismeretesen keresték még maguk a demokraták is a demokrácia, ezen alkotmányos betegségének gyógyszereit. Mindenekelőtt egy viszonylag arisztokratikus testületet tartottak meg – amint hitték – a hivatottság menedékhelyéül. Megtartották a senátust, melyet az általános szavazat – de csupán másodfokúlag – rendelt ki. Egyébiránt megtartották a parlamentet (senátus és képviselőkamara), amely ingadozó és állandóan megújítható arisztokrácia, de amely mégis egy fajtája az arisztokráciának, minthogy megakadályozza a nép által a nép egyenes és közvetlen kormányzását.

Ezen gyógyszerek bizonyára nem megvetendők, ámde belátták, hogy gyöngék azon okból, mert a demokrácia – hogy úgy mondjuk – kijátsza azokat. Azon törekvése által, hogy a hivatottságot kevés kivétellel távol tartja, olyan testületet alkot a képviselő-kamarából, amely annyira hasonlít hozzá, úgy az ismeretek felületes jellege, valamint a szenvedélyek hevesége által, hogy a dolgok akként állanak, mintha a tömeg egyenesen és közvetlenül kormányozna s ez – amint hiszem – éppen annyit érne. mintha plebiscitumok által kormányozna.

Ami a senátust illeti, némileg ezzel is az történik, vagyis inkább ugyanaz történik vele, de kerülő úton megvalósítva. A senátust az általános szavazat delegátusai választják, ámde ezen delegátusokat nem a tömeges általános szavazattal választják., úgy t, i., hogy például minden département négy vagy ötszáz delegátust választana, hanem a községek községi tanácsosai választják őket. Tehát ezen községi tanácsosok kiváltképpen a falusi községek tanácsosai, akik hasonlíthatatlanul a legtöbb választást hatalmukban tartják, minden indokból, ha nem is teljesen, de legalább is nagyon érezhetőleg a préfektóktól függenek. Ebből következik, hogy a senátust egy kissé a préfektók választják, vagyis maga a kormány, miként az első és második császárság alatt, – és ezt akarta az alkotmány szerzője, aki mindent a kormánytól várt és aki azt óhajtott, hogy a központi hatalom ránehezkedjék a szenátorok választására és ezt a maga pártja számára tette, amely azonban egy másik pártnak használt, *vos non vobis*.

Nagyon jól tudják Franciaországban, hogy egy ellenzéki képviselő, aki biztos a kerületéről, és akit ott örökösen megválasztának, ha személyes érdekekből szenatorrá akar lenni, legalább is arra van kötelezve, hogy félig-meddig kellemes legyen a kormány előtt, megalázza magát, szolgálatkész és kedveskedő legyen, nehogy új törekvése rosszul sikerüljön. Ennélfogva lehetetlen, hogy a senátusban igen erős és élénk ellenzék legyen.

Hasonló ez egy olyanféle senátushoz, amelyet általános szavazattal választanak meg.

Általános szavazattal választják a képviselő-kamarát, a képviselőkamara kirendeli a kormányt, a kormány pedig többé-kevésbé a szenátorokat. Tehát a senátus rendkívül gyöngé demokráciaellenes gyógyszer és ha azt akarták, hogy ez legyen a demokrácia korrektívuma, nem jutottak nagyon messzire az eredmények terén.

Ha olyan kamarát akartak volna, amely lehetőleg hivatott és a központi hatalomtól viszonylag az általános szavazattól is független, egy a nemzet alkotmányozó nagy testülete által választott olyan kamarát kellett volna alkotni és nézetem szerint hasonlóképpen általános szavazattal megválasztani, de a következő módon eljárva: *az egész nemzet* – felosztva csupán a kényelem szempontjából öt vagy hat nagy kerületre – választ öt vagy hatezer delegátust, akik háromszáz szenátort választanak. Ily módon nem lenne sem kormányi befolyás, sem a tömeg által való mesterkedés határozottan az ő képére alkotott képviselőlet iránt, hanem igazán kiválasztottak lennének, megtelve – hogy úgy mondjuk – annyi hivatottsággal, amennyi az országban van.

Ez majdnem az ellenkezője annak, amint cselekesznek. A francia senátus rendkívül gyöngé demokráciaellenes gyógyszer.

A falusi demokráciát képviseli, a demokratikus kormány által kissé parancsolólag vezetve és irányítva.

Egy másik gyógyszer – amelyet éppen oly lelkiismeretesen kutattak fel, mint az előbbit: a hivatalnokok tehetsége biztosítékainak a vizsgálatok és versenyvizsgálatok rendszere által való felderítése, kinyomozása – és ezen vizsgálatok és versenyvizsgálatok által való megállapítása volt. Az igen aprólékos és komplikált vizsgálatok, vagy versenyvizsgálatok minden életpálya kezdetével, a jelölt képességét minden szempontból bebizonyító természetüknél fogva, lehetővé teszik ily módon, hogy a hivatali állások csupán érdem alapján, minden kegy kizárásával töltsenek be.

– Ezt hívjátok antidemokratikus gyógyszernek! Demokratikus ez a szó kitünő értelmében!

– Bocsánat! Antidemokratikus lenne, ha monarchiában volnánk; antiarisztokratikus, ha arisztokratikus uralom alatt volnánk, de antidemokratikus, mert demokráciában élünk. A hivatali állások betöltése pályázat mellett, a *cooptatio* egyik faja. Midőn a bíróságoknak a bíróságok által való kirendelését indítványoztam, úgy hogy az összes bíróságok a semmitőszéket, a semmitő-szék pedig az összes bíróságokat rendelje ki, bizonyára paradoxonnal vádoltak meg, miként ez mindig történik, valahányszor mást indítványozunk, mint ami gyakorlatban van, jóllehet nem tettem egyebet, mint alkalmaztam bizonyos kiterjesztéssel a bíróságra azt, ami a hivatalnokokra alkalmazásban van. Bizonyos mértékben és eléggé tágas mértékben a hivatalnokok *cooptatio* által önmaguk sorozzák be magukat.

Nem nevezik ki egymást a hivatalnokok. – nem, de kizárják a hivatalnok-jelölteket, akiket hivatalnokul nem akarnak, a vizsgálatok a kontárok *ostracismus*a. Nem lépnek be a hivatalnokok testületébe csak azok, akiket a kormány nevezett ki, de a kormány csak azokat nevezheti ki, akiket mi hivatalnokok fogunk előzőleg kijelölni, hogy ezekké lehessenek. Ez erősen *cooptatio*.

Az a jury, amely a saint-cyr-i iskolába jelöltet vesz fel: katonatisztet nevez ki. Az a jury, amely jelöltet vesz fel a műegyetemre: hivatalnokot, vagy mérnököt nevez ki. És az a jury, amely visszautasít egy jelöltet a saint-cyri iskolából, vagy a műegyetemről, jogtalan támadást intéz a nemzeti *souverainitás* ellen, mert megtiltja a nemzeti *souverainitás*-nak, hogy ezen fiatal embert katonatisztté, vagy mérnökké tegye. Íme a *cooptatio* egy faja, íme a hivatottság biztosítékának egy neve, íme a kontárság és azon kedvezés ellen emelt gát, melynek a kontárság képezheti tárgyát.

Nincs semmi szükségem annak kijelentésére, hogy ez a *cooptatio* eléggé korlátolt. Az életpálya előcsarnokára szorítkozik. A hivatalnokok jury-ja által már egyszer hivatalnokká

avatott jelölt, az előmenetel, előléptetés és a hivatalból való eltávolításra nézve – némely eset kivételével – egyedül a központi hatalomnak van alárendelve. A hivatalnokok cooptatiója szorosan kizáró cooptatio. A korlátozás megtörténte után a kinn nem rekedt a kormány, vagyis a demokrácia, vagyis a politika zsákmányává lesz és létrejöhetnek és létrejönnek mind azok a visszaélések, amelyeket fentebb megjelöltünk. Azonban rá kellett mutatni, hogy legalább van valami dolog, amit kitaláltak és fenntartanak a kontárság mindenhatósága ellen is, amely nem engedi meg néki, hogy korlátlanul souverain legyen.

Csakhogy ez a megelőző rendszer eléggé rosszul van szervezve s nem hagyhatjuk jóvá, csak akkor, «ha más oldalról néznénk», miként Boileau⁸⁴ mondja.

A vizsgálatok Franciaországban mindenben észellenesen vannak berendezve, – akarom mondani a tudás és hivatottság összezavarására vannak alapítva. Nagyon lelkiismeretesen keresik a hivatottságot és a tudásban vélik ezt megtalálni, ami tévedés. A vizsgálat azt követeli a jelölttől, hogy tudjon, a verseny vizsgálat pedig, hogy többet tudjon, mint mások; és *majdnem* ez minden, amit a vizsgálatok és versenyvizsgálatok követelnek. Innen ered civilizáciánk legfájdalmasabb sebeinek egyike: a vizsgálatokra való előkészülés.

A vizsgálatokra való előkészülés a tudás falánk elnyelése, összehalmozás és hizlalás, amely eleinte teljesen passivvá teszi, a talán igen tehetséges embert abban a korban, amely a szellemi tevékenység legélénkebb időszaka, aki később a túlterhelés hatása folytán megcsömöröl minden szellemi munkától és egész életére tehetetlenné teszi az ifjúságának öt, nyolc, vagy tíz évén át ily módon kezelt patienst.

Meg vagyok arról győződve, – ha megengedik nekem, hogy önmagamról beszéljek s egy általam igen jól ismert példára támaszkodhassam, – hogyha huszonöt éves koromtól kezdve hatvanhárom évemig egy keveset dolgoztam, ez azért volt – s ezzel hízelgek magamnak, – mert a vizsgálatokon és versenyvizsgálatokon csak fél eredményt értem el. Mindig tudványó lévén, sok dolog iránt érdeklődtem a «tanrend anyaga» iránt, de más anyagok iránt is és a tanrend elhanyagolódott. Vizsgálatra bocsátottak. Igen gyakran visszavetettek; végre elértem a huszonhatodik életévet, de túl nem erőltetve, le nem verve és egyáltalában meg nem csömörölve a szellemi munkától. Elismerem, hogy bajtársaim némelyike – akiknek sohasem hiányzott egy vizsgájuk sem és akik mindazokat fényesen tették le – éppen úgy dolgoztak, mint én a hatvanadik életévig, – de rendkívül kevés van ilyen.

Furcsa dolog, hogy ezen vizsgálati rendszernek kétségtelenül nem ugyan szomorú, de láthatólag eléggé nagy következményei nem okozzák annak elhagyását, ami egyébiránt túlhajtás lenne, de azt okozzák, hogy még megnehezítik és komplikálják azt. A jogi vizsgálatok, a jogi, magántanári, kórházi-segédorvosi verseny vizsgálatok sokkal «nyomasztóbbak», mint valaha, sokkal nagyobb anyagi áldozatot kivannak, sokkal nagyobb szellemi érték követelése és bebizonyítása nélkül. Valóban erre a kijelentésre jutok itt: a vizsgálatok többé nem egyebek, mint az egészség próbái; de jól próbára teszik az egészséget, legalább is annyira, hogy lerontják azt.

Egy példái amit jól ismerek. Ahhoz, hogy valaki kiváló, előkelő középiskolai tanár legyen, szükséges, hogy baccalaureatussal, licentiatussal bírjon, magántanár és doktor legyen. Ez már számításba jövő dolog. Ez *tíz* vizsgálatot, vagy versenyvizsgát jelent: kettő az elsőrendű baccalaureatusra, kettő a másodrendűre, kettő a licentiatusra, kettő az aggregatióra,⁸⁵ kettő a doktorátusra, esik. De ez sem látszott elégségesnek. Megjegyezték, hogy a másodrendű baccalaureatus és a licentiatus között rendszerint két esztendő, a licentiatus és az aggregatio közt rendszerint két esztendő, az aggregatio és a doktorátus közt rendszerint három vagy négy esztendő van. Látjátok a veszélyt! A licentiatus és az aggregatio közt – anélkül, hogy e pillanatban tovább mennénk – a jövő professor két esztendővel rendelkezik a maga számára. Vagyis, hogy ezen két esztendőből az első alatt önállóan dolgozik. Szabadon dolgozik, úgy fejlődik, amint azt megérti, vizsgálatra való előkészülés nélkül, anélkül, hogy a 12-ik hónap végével bekövetkező vizsgára gondolna, anélkül, hogy megállapított

programúinak vetné magát alá! Ez borzasztó. Ez megrázó, hogy a fiatal ember vagy pihen és egy kissé kifújja magát, vagy kifejlődik egyéni képességeinek megfelelőleg vagy egyéni ízlése szerint. A jelölt személyisége egy alkalommal egy pillanattal rendelkezik, amelyet meghagytak neki, hogy kibontakozzék. Ezt meg kellett akadályozni.

A licentiatus és az aggregatio közt egy közbeeső vizsgálatot kreáltak, kétségtelenül olyan vizsgálatot, amely maga a jelölt által választott munkát foglal magában, ezt el kell ismerni, de olyan vizsgálatot, amelynek tárgyát a tanároknak jóvá kellett hagyni; olyan vizsgálatot, amely olyan munkát tartalmaz, amelyre nézve a jelölt a tanárokkal tanácskozni tartozik; egy olyan vizsgálatot, amely olyan munkát tartalmaz, amelyre nézve a tanárok többé-kevésbé vele együtt dolgozni tartoztak, végeredményben amelynek, ha nem is célja, de eredménye az, hogy megakadályozza az egész elvesztegetett év alatt a tanítvány érvényesülését, hogy magába mélyedjen, megtalálja és termékenyítse önmagát.

Tíz esztendő alatt évenként egy vizsgálat, ez a modern tanár ideálja a tanárok képzésére nézve. Minthogy a másodrendű baccalaureatus és a licentiatus között két esztendő van, csakhamar észreveszik, hogy az első év végével egy vizsgálat szükséges és a *közép és felső tanulmányokat közvetítő bizonyítványt* (Certificat d'études intermédiaires – secondaires – supérieures) fogják kreálni. Minthogy az aggregatio és a doktorátus között négy esztendő van, csakhamar tanácsolni fogják, hogy három vizsgálatra van szükség azon rendeltetéssel, hogy észrevegyék és felismerjék mennyire van a jövőndő doktor tétéleivel és hogy segítsék azok elkészítésénél s megakadályozzák, hogy egészen egyedül készítse el azokat: az első vizsgálat *a doktorátus tétéleinek bibliográfiájáról* – a második vizsgálat *a doktorár tusi methodológiáról*, – a harmadik vizsgálat *a tétélek védelmezésére való előkészületről* szól, végül maga a doktorátus van.

Ebből következik az, amit el kellett érní, először, hogy a tanuló tizenhetedik évétől, húszon« hetedik vagy harmincadik évéig tizenhat vizsgálatot vagy versenyvizsgálatot állt ki; azután egyedül sohasem dolgozott; mindig egy tantervhez tartotta magát tizenkét havi határidő alatt a vizsgára való tekintettel; hogy egyik vagy másik tanár tetszését megnyerje, alkalmazkodik nézeteikhez, fogalmaikhoz, általános ideáikhoz, mániáikhoz; tanáraik segítik, magukkal ragadják, a tanítvány átengedi magát, soha sem tud. nem is akar tudni, nem is szabad tudnia, sőt ez kockázatos is volna; hozzászokik, hogy ne tudja az életben azt, amit ő maga gondol vagy elképzelt, ami után kutat, vagy kutatni akarna; hogy ne tudja amivé önmaga fejlődhetnék. Mindezekkel harmincadik éve után fog foglalkozni.

Egyáltalán semmi egyéniséggel ne bírjon addig, amíg nem késő; ez az elv.

Honnan ez a düh? Honnan ez a *vizsgáztató mánia?* (ex-aminomania). Helyesen gondoljátok, ez először egyszerű *dandinomania*. Dandin⁸⁶ makacskodva ismételtette: «ítélkezni akarok.» A tanár – bizonyos életkorban – vizsgáztatni akar. Nem szeret többé tanítani; mindig vizsgáztatni szeret. Ez igen természetes: midőn tanít ő felette ítélni, midőn vizsgáztat, ő ítélni. Mindig jobban szeretik az utóbbit, mint az előbbit. Izzadni a páncél alatt és érezni, hogy *vizsgáztatják*, méltatják, vitatkoznak felette, betekintenek okmányaiba, a tanulók és műkedvelők hallgatósága előtt kissé gúnyolják í nem lehet megtűrni bizonyos korban ezen keserves állapotot; vizsgáztatni, a bíró méltóságában trónolni, nem tenni egyebet, mint bírálni, nem produkálni semmit s csak akkor lépni közbe, midőn a bírói illetőségének alávetett hebeg és megjegyezni neki, hogy bakot lőtt, azonkívül egész éven át a tanulót a közelgő vizsgálat üdvös megfélemlítése alatt tartam a nyújtandó segély kecségtetésével, amelyre a tanítványnak szüksége van és amelyet keres, nehogy a tanár nemtetszését vonja magára: mindez kellemes és kipótolja a mesterség unalmait. A vizsgáztató-mánia felerészben a vizsgázó által kiállt rettegeből, felerészben pedig a mások vizsgáztatásából származó derűtségből áll.

Így van ez: de van ezenkívül más is. Az önállóság korai kivirágzásától és kifejlődésétől rendkívüli módon irtóznak a vizsgáztatás mániájában szenvedők.

Írtóznak az autodidaktáktól. Írtóznak attól, akik önállóan gondolkodik és aki önállóan kutat huszonöt éves korában. Oly hosszú ideig, ameddig csak lehet kótlóskodni akarnak a fiatal szellem felett és nem engedik saját lábain járni csak igen későri és megengedni a, gúnyoló dóknak, hogy ezt mondják: addig, amíg lábaid teljesen elcsenevészedtek. – Nem mindenben tévednek. Az önkéntes autodidakta a legtöbbször felfuvalkodott, hiú szellem, aki örömmel gondolkodik önállóan és akinek gyönyörűsége telik abban, hogy mások gondolatát lebecsülje. De nem kevésbé fordul elő az, hogy az autodidakták között találkoznak az erőteljes szellemek, akik hősiiesen felkutatják az ismeretek körét és kibővítik azt. Kérdés tehát, melyik a helyesebb eljárás? az-e előnyben részesítve a rossz autodidaktákat kímélni és megőrizni a jókat, vagy pedig útjukba állani és megszorítani a rosszakat és így megőlni a jókat is. Ezen két álláspont közül egészen az első mellett vagyok. Többet ér mindenkit egy kevésbé szabadon hagyni, tekintve, hogy a nem eredeti szellemek úgy is elvesznek, ami nem is baj, míg a valóban eredeti szellemek megnyílnak és kifejlődnek a maguk teljes erejében.

De itt – a demokratikus szellem betolakodik mindenüvé – a számszerű kérdés merül fel: «tízszerte több – mondják nekem – a nem eredeti ember, akiket megmentünk önmaguktól, fegyelmeztetve őket, mint a valódi önálló ember, akinek talán elmetszük szárnyait.»

Azt felelem, hogy intellektuális dolgoknál a számok kérdése nem jöhet tekintetbe. Egy elnyomott eredeti szellem oly veszteség, amelyet nem tud pótolni tíz megmentett ostoba, vagy igen ostoba sem. Egy szabad fejlődésben hagyott eredeti szellem többet ér, mint tíz félig korlátozott és elnyomott ostoba.

Igen jól mondja Nietzsche: «a modern nevelés abban áll, hogy elnyomja a kivételt a szabály kedvéért; abban áll, hogy a szellemeket a kivételtől messzire a közepes felé irányítsa.» Nincs igaza. Nem mondom, hogy az ellenkezőt kellene tennie, ó! nem! távol áll tőlem! Nem az a hivatása, hogy buzdítsa a kivételest és megszületni segítse azt. Megszületik az maga is, nem szükséges, hogy dédelgessék. De az sem hivatása, hogy elrettentést alkalmazzon a kivételessel szemben s minden lehető eszközt még valójában a legbarbárabbakat, vagy a legterhesebbeket is alkalmazásba vegye, hogy a lehető leghosszabb ideig megakadályozza érvényesülését.

A nevelésnek ki kell fejlesztenie a középszerűségből mindazt, amit csak képes, az eredetiséget pedig tisztelni kell annyira, amennyire csak lehet, a középszerűséget eredetiségre, az eredetiséget pedig a középszerűségre soha sem szabad szorítani.

De hogyan járunk el minden esetben? Mindig óvatos beavatkozással, néha pedig a be nem avatkozással.

Jelenleg a nevelés rendkívül távol van a be nem avatkozástól, de még az óvatos beavatkozástól is.

És így, amit a hivatottság megmentésére kitaláltak, elég észrevehetőleg hozzájárult az ellenkezőnek uralomra juttatásához. A vizsgálat ezen áldozatai a tudásnak, tanultságnak, a szakszerűségnek hivatottal. De hivatástalanok a szellemi érték tekintetében; sőt gyakran – jóllehet kevésbé gyakran, – az erkölcsi érték tekintetében is. A szellemi értéket tekintve, gyakran nem rendelkeznek semmi észbeli találékonysággal. Az ő találékonyságukat visszaszorították, elapasztották, elrejtették. Ha volt is, nincs többé. Egész életükre nem egyebek, mint eszközök. Sok dolgot tanítottak nekik, de mindenekfelett értelmi engedelmisséget. Tovább folytatják az értelmi engedelmisséget, agyvelejük jól készített jármű, jól meggyártott és jól elhelyezett erőátviteli szíj. «A regény és a dráma közti különbség» – mondja Brunetiere⁸⁷ – az, «hogy a drámában a személy cselekvő, a regényben pedig szenvedő». Nem tudom vajjon igaz-e ez, de a hivatalnokról azt lehet mondanunk, hogy a leggyakrabban nem gondolkodik, helyette gondolkoznak.

Hivatástalanok még – jóllehet kevésbé és ritkábban – az erkölcsi értékre nézve. Az értelmi engedelmisség gyakorlása által hozzászoktatták az erkölcsi engedelmisséghez és a

legnagyobb részben alig törődnek függetlenségükkel. Mily jó, – igen jó összhangban van mindez. A hivatalnokok ezen korlátozó cooptatioja – melyről beszéltem, – miként mondtam, a hivatalba lépésre szorítkozik. Ezen pillanattól fogva a hivatalnok egyedül a kormánytól függ; a hivatalnokot tehát tíz esztendeig, amíg a neveltetése tart, vezérlőire való tekintettel a teljes függésre készítik elő. Jól van; egy kissé túlságosan jól van. Jó volna, ha a hivatalnok nevelése meghagyna neki az értelmiség egy kevés eredetiségével együtt, egy kevés jellembeli eredetiséget is.

Nagyon lelkiismeretesen, sőt nagyon dicséretes buzgalommal kutattak egy a demokrácia hibái ellen szolgáló másik gyógyszer után is, egy másik gyógyszer után, a hivatástalanság ellen. Azt mondták: «a tömeg hivatástalan, ám legyen! tessék felvilágosítani. A széles körben kiterjesztett elemi oktatás, megoldása az összes nehézségeknek, sőt megoldása az összes kérdéseknek.»

Az arisztokraták egy kissé mulattak e fölött: «dehát hogyan – kiáltottak fel, – miféle ellenmondás ez. Demokraták vagytok, vagyis ti a kitűnő politikát – miként mi hajdan már mondtuk – a «politikai erényt» a tömegnek, vagyis a tudatlanságnak tudjátok be. Hát miért akarjátok felvilágosítani a tömeget, vagyis miért akarjátok, hogy elveszítse az erényt, azt az erényt, amely szerintetek éppen az ő kitűnőségét képezi?» A demokraták azt felelték, hogy a tömeg már úgyis nagyon magasan állott az arisztokraták felett amint volt s még inkább felette fog állni, ha tanultsággal fog bírni. Az ellentmondást *a fortiori* oldották meg.

Annyi bizonyos, hogy a demokraták erősen összefogtak a népoktatás munkájában. Az eredmény: először, hogy a nép sokkal tanultabb, mint valaha s én azok közzé tartozom, akik megbecsülik ezen kitűnő eredményt. De az eredmény ezenkívül még az is, hogy a nép telítve van téves eszmékkel és az kevésbé örvendetes.

A régi köztársaságok ismerték a demagógokat, vagyis a szónokokat, akik a nép összes hibáit a végletekbe hajtották, amelyeket szép nevekkel ékesítettek fel, neki magának pedig hízelegtek. A modern nagy demokráciának megvannak a maga demagógjai, – ezek a néptanítók. Ezek a népből származnak s büszkék, hogy ahhoz tartoznak, amiért nem lehet őket ócsárolni, minden iránt, ami nem a népet illeti némi bizalmatlansággal viseltetnek, annál inkább a néphez tartoznak, mert értelmileg elsők a nép körében, máshol pedig alsóbbangúak; és nem azt a csoportot szeretjük leginkább, amelyben vagyunk, hanem azt, amelynek az élén állunk, ők tehát mélységesen demokraták.

Ez eddig teljesen elfogadható. A tanítók azonban korlátolt módon töltik be ezen tisztüket, minthogy rész, csak féltanultságuk, vagy inkább – mert ki az, akinek tökéletes, vagy nagy i« tanultsága? – a tanítóknak csak kezdetleges a tanultságuk. A kezdetleges tanultság tehát talán képessé tesz egy eszme bírására, de bizonyára képtelenné tesz arra, hogy két eszmével bírjunk. A kezdetleges tanultságú ember mindig egyetlen egy ideával és rögeszmével bíró ember. Keveset kételkedik. A tudós gyakran kételkedik, a tudatlan ritkán, a bolond soha. Az egyetlen ideával bíró ember többé-kevésbé áthatolhatatlan mindazon okoskodással szemben, amely ezen ideától idegen. Egy indus író monda: «Meggyőzheted a tudóst, nehezebben győzheted meg a tudatlant, a féltudóst soha.»

A néptanítót nem lehet meggyőzni. Ha pedig csatlakozunk hozzá, meggyőződésében megerősítjük, de még inkább, ha vitatkozunk vele. Tantételének rabja, nem ő van a tantétel birtokában, de a tantétel tartja őt hatalmában. Egész lelkével szereti azt, mint a pap vallását, minthogy az az igazság, minthogy szép, minthogy üldözve volt és minthogy annak meg kell mentenie a világot. Nem búsul ha győzedelmeskedik az, de boldog lenne magát feláldozni érte.

Meggyőződött és érzelgős demokrata. Meggyőződése erős alapot nyújt érzelmeinek, érzelmei pedig csodálatosan hevítik meggyőződését. Meggyőződése legyőzhetetlenné teszi az ellenvetések ellen, érzelmei ellenségessé teszik ellenfeleivel szemben. Az olyan embernek, aki nem demokrata, előtte nincs igaza, sőt mi több, gyűlöletes előtte. Közötte és az

arisztokrata között az a különbség van, ami az igazság és a tévedés között és még nagyobb mint a jó és a rossz, a jó vagy a tisztességes becstelenség között. A néptanító fanatikus hűbérese a demokráciának.

Minthogy egyetlenegy idea embere, egyoldalú s minthogy egyoldalú, határozottan következetes és mértéken felül következetes, minden erővel, egész a végletekig. Ez az idea, amelyet más ideák nem kereszteznek és amely nem is tűr feltartóztatást és előre tör olyan nekilendüléssel, amelyet sem önmaga, sem más nem fékez, rövid úton halad. Tehát a néptanító az összes demokratikus ideákat, a természetes és következetes végletekig viszi.

Telve «okoskodó ésszel»⁸⁸ kifejti mindazt, melyet ezen eszmék tartalmaznak és neki nem csupán természetesnek, de üdvösnek látszik megadni azoknak utolsó kifejlődésüket mint végcél. és azoknak összes következményeit, mint eredményeket. Mindez, amely elvben jó, jó maga is, csupán Montesquieu hiszi, hogy valamely jó intézmény tönkre mehet alapelveinek túlságbavitele által.

A néptanító logikus következtetéseit a következő két demokratikus elvből vonja le: nemzeti souverainitás és egyenlőség; ezeket szigorú módon vonja le és a következő végeredményekhez jut.

Egyedül a nép souverain. Egyéni és egyesülési szabadság *lehetséges*, de csak a nép által megengedett egyéni és egyesülési szabadság. Mindkét szabadság csak megengedett lehet és nem szabad másnak lenniök. Az egyén gondolkozhatik a maga módja, beszélhet a maga módszere, írhat a maga modora, cselekedhetik a maga tetszése szerint, de egyedül annyira, amennyire a nép neki megengedi; mert ha ezt az egyén tehetné akár korlátlanul, akár korlátolva, de olyan korlátok között, amelyeket más hatalom határozna meg mint a nép, akkor ő volna souverain, vagy azon hatalom, amely megállapítaná ezen határokat, nem a nép és nem volna többé nemzeti souverainitás.

Ez annyi, mintha egyszerűen ezt mondanánk: a szabadság azon jog, melynél fogva mindazt tehetjük, amit akarunk a törvény korlátai között. Hát ki hozza a törvényt? a nép. A szabadság tehát azon jog, hogy tehetjük mindazt, aminek tevést a nép megengedi. Semmi több.

Ami ezentúl van az az egyén souverainitásának kezdete és a nép souverainitásának letünése.

– De olyan szabadság, melyszerint tehetjük mindazt, amit a nép megenged és kizárólag azt, amit a nép enged meg, ez ugyanolyan szabadság, mint XIV. Lajos alatt volt,, vagyis egyáltalán nem szabadság.

– Jól van. Nem lesz szabadság, hacsak a törvény meg nem engedi. Akartok szabadok lenni a törvény ellenére?

– De a törvény zsarnoki lehet; zsarnoki, ha igazságtalan.

– A törvénynek joga van igazságtalannak lenni, különben a nép souverainitása lenne korlátolva, aminek nem szabad lenni.

– Az alaptörvények, az alkotmányt megállapító törvények a népnek ezen souverainitását korlátozhatják, hogy az egyénnek annyi-amennyi szabadságot biztosítsanak.

– És a nép meg volna kötve! És a nép souverainitása el lenne törölve. A nép nem lehet lekötve. A nép souverainitásának épenk és érintetlennek kell lennie.

– Dehát nincs semmi egyéni szabadság?

– Az, amit a nép eltűr.

– Nincs egyesületi szabadság?

– Még kevésbé; mert az egyesület a nemzeti souverainitásnak önmaga által való korlátozása. Az egyesületnek meg vannak a maga törvényei, ami demokratikus szempontból esztelenség, képtelenség és szörnyűség. Az egyesület korlátozza a nemzeti souverainitást, miként egy szabad város, egy place de sûreté tenne; korlátozza a nemzetet, visszaszorítja és visszatartja azt egy bejárásnál. Ez állam az államban; ahol egyesület van, ott más szervezet is van, mint a nagy népszervezet. Olyan ez, mint azon állat, amely függetlenül élne egy sokkal

nagyobb állapotban és amely függetlenül élőködnék rajta. Csak egy egyesülés lehet, a nemzeti egyesülés, különben a nemzeti souverainitás korlátozva van, vagyis le van rontva. Semmiféle egyesületi szabadság nem állhat fenn.

Csupán a nép által túrt egyesületek lesznek, amelyek általa mindig megszüntethetők, mindig feloszthatók és leronthatók, ellenkező esetben ez a nemzeti souverainitásról való lemondás lenne, már pedig erről soha sem mondhat le. – Van azonban egy némileg szent egyesülés, amelyre nem terjeszkedik ki a népsouverainitás: ez a család. Az atya főnöke gyermekeinek, neveli s kormányozza őket úgy, amint jónak látja mindaddig, míg emberkora érnek.

Dehogy van! Íme a nemzeti szuverenitásnak még egy korlátja. A gyermek nem az apáé. Ha a gyermek az apáé volna, a nemzeti souverainitás csak minden ház küszöbéig jutna el és ez határozottan azt jelentené, hogy nem volna seholy sem. A gyermek mint ember a népé. Az övé olyan értelemben, hogy nem szabad résztvennie egy olyan társaságban, amely másképp gondolkoznék, mint a nép, vagy talán vele ellenkezőleg. Sőt veszélyes lenne rá nézve az, ha a jövő polgárt húsz esztendőn keresztül a nemzeti gondolkodáson, vagyis az államon kívül hagyná. Képzeltetek el magatoknak öt vagy hat a méhkas törvényein, szabályain és alkotmányán kívül nevelt méhet és képzeltetek el, hogy a méhek ezen csoportjaiból a méhkasban százával volnának. Ez a méhkas romlása volna.

A népsouverainitásnak *mindenekfelett* a családba kell behatolnia, mindenekfelett tagadnia kell a családi társaság szabadságát, mindenekfelett le kell rontania a családi társaságot. Meg kell engednie a szülőknek azon szabadságot, hogy megölelhessék gyermekeiket, semmit többet; az a jog, hogy felnevelje őket – a szülőkkel talán ellentétes szellemben – a népet illeti, amelynek itt inkább mint máshol, talán sokkal inkább, mint máshol – minthogy az érdek nagyobb, – teljesen souverainnek kell lennie.

Íme ez az, amit a néptanító – ami nekem megtámadhatatlannak látszik – következetesen származtat le a nemzeti souverainitás elvéből.

Az egyenlőség elvéből ezt származtatja le: «a természetnél fogva és a törvény előtt minden ember egyenlő.» Vagyis – ha igazság volna – minden embernek egyenlőnek kellene lennie a természet szerint és hogy igazság legyen, minden embernek egyenlőnek kell lennie a törvény előtt.

De hát nem egyenlők a törvény előtt és nem egyenlők a természet szerint. Tehát szükséges, hogy azzá legyenek.

Nem egyenlők a törvény előtt. Egyenlőknek látszanak, de nem azok. A gazdag ember – még tökéletesen és határozottan érintetlen igazságszolgáltatással felruházott bíróságokat tételezve is fel, – azon egyetlen tény által, hogy bőségesen képes jutalmazni az ügyvivőket, (avoués) ügyvédek és tanúkat, azon egyetlen tény által, hogy hatalmával megfélemlíti mindazokat, akik tanúskodhatnak ellene, egyáltalában nem egyenlő a törvény előtt a szegénnyel.

Még kevésbé az a társadalom előtt, vagyis a társadalom szervezett erőivel szemben. Ezen szempontból «befolyásos ember», «összeköttetésekkel bíró ember» lesz és olyan ember, akitől ugyan senki sem függ, de akinek senki sem szeret útjába állni, vele ellenkezni, fondorkodni ellene, sem neki ellentmondani. A gazdag és szegény ember közt, bármi egyenlőknek képzeljük is őket, a törvény előtt az a különbség, ami a parancsoló és az engedelmeskedő közt van. *Valóságos* egyenlőség a társadalomban a társadalom előtt és a törvény előtt csak akkor lesz, ha sem gazdagok, sem szegények nem lesznek.

De hát gazdagok és szegények mindig lesznek, amíg az örökösödés fennáll. Az örökösödés el-törölendő.

De az örökösödés eltörlése után még mindig lesznek gazdagok és szegények. Az az ember, aki rohamosan szerzett vagyont, hatalmas ember lesz azokhoz viszonyítva, akik nem szereztek vagyont és megjegyzendő, hogy jóllehet eltöröltük az örökösödést, a hatalmas

ember fia atyjának egész élete alatt maga is hatalmas' lesz annyira, hogy jóllehet eltöröltük az örökösödést, egy kiváltság, még pedig a születési kiváltság fennáll és nincs egyenlőség.

Csak egyetlen eszköz van arra, hogy egyenlőség legyen és ez az, hogy senki ne bírjon és senki se szerezhessen vagyont. Az egyetlen akként berendezett társadalmi rendszer, hogy senki se bírjon és senki se szerezhessen vagyont: a vagyonszociális rendszer, a kommunizmus,⁸⁹ a kollektívizmus.⁹⁰ A kollektívizmus egyáltalában nem valami rendkívüliség, a kollektívizmus: az egyenlőség; az egyenlőség: a kollektívizmus, vagy nem egyéb, mint az egyenlőség kísértete és az egyenlőség hypocrisis. Ha valaki az egyenlőségnek meggyőződésből és őszintén híve és aki gondolkozott, kénytelen kollektivistává lenni. Nagyon szellemesen monda Bonald:⁹¹ «Tudjátok ki a deista? ⁹² az az ember, aki nem élt elég hosszú ideig, hogy atheistává legyen.» Mi pedig ezt mondjuk: «tudjátok ki az antikollektivista-demokrata ember, aki nem élt elég hosszú ideig, hogy kollektivistává legyen, vagy aki hosszú ideig élt ugyan, de gondolkodás nélkül, anélkül, hogy észrevette volna mit tartalmaznak ideái».

De a kollektívizmus agyrém, utópia, lehetetlen. – Tényleg lehetetlen azon értelemben, hogy azon országban, amely elfogadná: a cselekvőség lendítő ereje kimerítené. Senki sem tenne kísérletet helyzetének javítására, ami nem is volna soha megjavítható. Az ország egyike lenne azon «holt vizeknek», amelyről egy mai miniszter beszelt. Mindenki hivatalnok lévén, mindenki megvalósítaná a Goncourt testvérek⁹³ által ekként meghatározott eszményét a hivatalnoknak: «az a jó hivatalnok, aki a lustaságot a pontossággal egyesíti», ez végleges meghatározás. És az ekként rendezett országot egy többé-kevésbé törekvő szomszéd nép tíz év múlva meghódítaná.

Ez bizonyos; de mit bizonyít ez? azt, hogy a kollektívizmus csak akkor volna lehetséges, ha minden országban egyszerre megvalósítanák. Hát hogy egyszerre megvalósítható legyen minden országban, ahhoz nem szükséges más. minthogy ne legyenek többé különálló országok, vagyis hogy ne legyen haza. Bizonyára nem szabad a kollektívizmust megvalósítani a haza eltörlése előtt, mert ha úgy valósítanék meg, nem szolgálna másra, mint más országok elsőbbségének a megalapítására, azon országoknak, amelyek nem fogadták el azt; ekként a kérdéseket sorrendbe foglalva: először el kell törölni a hazát, hogy ily módon megvalósítható legyen a kollektívizmus.

Úgyis, ha a nemzetek szabadon a természet ellenére szervezkednek, ha ösztönszerűleg hierarchikus, vagyis arisztokratikus módon szervezkednek, ha főnökeik és alárendeltjeik, ha hatalmasaik és alsóbbrendűik vannak, ez azért van így, mert ennek így kell lenni a csatatéren és mert mindenik nemzet érzi, hogy csatatér. Ha mindenik nemzet érzi, hogy csatatér, ez egész egyszerűen azért van így, mert más ilyen nemzetek is vannak és mert mindenik érzi és tudja, hogy itt más nemzetek is vannak. Ha többé más ilyen nemzetek nem volnának és a nemzet többé nem a természet ellen, hanem szabadon, vagyis egyenlőség szerint szervezkednék, a természet talán nem lenne az egyenlőség híve, de az egyenlőség felé hajolna azon értelemben, hogy sokkal több, határtalanul több egyenlőt kreál, mint felsőbbrendűt.

Ekként az egyenlőség az örökösödés eltörlését és a javak egyenlőségét követeli, a javak egyenlősége a kollektívizmust teszi szükségessé, a kollektívizmus pedig a haza eltörlését követeli. Az egyenlőség hívei, – tehát kollektivisták, következképpen hazaellenesek vagyunk.

Így okoskodik nézetem szerint meg nem támadható teljes következetességgel a néptanítók legnagyobb része, olyan következetességgel, amely nem számol a tényekkel, csak saját elvével és egyedül avval számol. Ekként fognak okoskodni holnap is, ha okoskodásukat folytatják, amint valószínű is hogy folytatni fogják, igen jó vitázok lévén.

Hogy *visszatérjünk* arra és ismételjük, hogy ha a nemzeti souverainitás és egyenlőség következetesen és parancsolólag ezen végeredményekhez vezetnek, ez talán azért van így, mert a nemzeti souverainitás és egyenlőség téves ideák és mert ez bizonyítja, hogy tényleg

téves ideák azok; nem igen valószínű, hogy ilyen folyamatuk lesz, minthogy a népsouverainitás és egyenlőség azzal egyidejűleg, hogy általános ideák, egyszersmind érzelmek is.

Ideákká változott érzelmek ezek, mint kétségtelenül minden általános idea és ezek igen erős érzelmek. A népfenség igazság annak számára, aki hisz benne: minthogy annak igaznak kell lennie, mert előtte az éppen olyan felséges, mint Caesar teljes pompájában a régi római előtt és XIV. Lajos teljes pompájában a XVII. század embere előtt.

Az egyenlőség igazság, valóság annak számára, aki hisz benne, mert annak igaznak kell lennie, mert az az igazság, mert becstelenség volna, ha az igazság nem lenne valóság. A demokrata előtt a világ – mióta áll – többé-kevésbé a népsouverainitás és egyenlőség felé halad, ez tartalmazván amazt és amaz ennek megalapítására lévén rendelve és annak megalapítására lévén hivatva és egyik úgy, mint a másik maga a civilizáció és az az állapot, amelyben az egyik vagy a másik nincs elérve, vagy vissza van szorítva: a barbárság.

Ezek tehát dogmák. A dogma hatalmas érzelm, ha megtalálta formuláját. Mindaz, amit ezen két dogmából az ember következetesen levezethet: valóság, mert ez jog és ezt terjeszteni kötelesség.

Tegyük hozzá, hogy a néptanítót ugyanazon értelemben vezetik még a kevésbé általános érzelmek, amelyeknek ereje önmagukban van. A községben a lelkésszel áll szemben, aki miként ő az egyedüli személyiség ezen helységben, aki némi tanultsággal bír. Kifejlődik a vetélkedés és a befolyás harca. A lelkész a történeti kapcsolatok következtében többé-kevésbé meleg párthíve lesz néha a monarchiának, az arisztokráciának majdnem mindig. Részesen egy olyan testületnek, amely állami rend volt, meg van győződve, hogy testülete mindennek dacára még mindig állami rend. Ha a kormányrendszer konkordatumos, a kormányrendszer állami testületnek ismeri el a papi testületet, miután éppen úgy tekinti őket mint a bíróságot vagy a hadsereget. Ha a kormányrendszer az állam és egyház elkülönítésének rendszere, a papi testület előtte *még inkább* állami rendnek látszik, mivel erős alapokon még az ország határain túl is szervezve, olyan kollektív személyiséget alkot, amely nem minden veszély nélkül és nem is minden eredmény nélkül gyakran összeütközésbe kerül magával az állammal is.

Mivel egy olyan történeti hatalomnak részese, amely különbözik a nemzeti hatalomtól és amely nem kirendeltsége a nemzeti hatalomnak, a lelkész többé-kevésbé határozottan és öntudatosan arisztokratikus gondolkodású.

Versenyháza a néptanító annyival inkább beleveti magát a demokratikus elvek áramlatába és kedvvel öleli azokat magához, amely kedvbe mindig annyi féltékenység, mint meggyőződés vegyül. Különösen ő az, aki hiszi inkább mint a XVIII. század valamely filozófusa, – mivel neki áll igen nagy érdekében, tapasztalásból és lelkesedésből hinni, – hogy mindaz, amit a lelkész tanít, tiszta feltalálása a szellemes elnyomatásnak, hogy a papok meg akarták fékezni és bilincsekbe verni a népet, hogy uralmukat egyszer s mindenkorra megalapítsák és innen ered a Diderot⁹⁴ és Holbach⁹⁵ felújított bölcsészeti eszméivel való tüntetése. A tanító előtt szinte lehetetlennek látszik, hogy a pap ne legyen nagy bűnös.

«Az atheizmus arisztokratikus», monda Robes-pierre,⁹⁶ megemlékezve Rousseauról. Az atheizmus demokratikus, mondják a modern néptanítók. Honnan ered ezen különböző megítélés? Abból, hogy a szabad gondolkozás divatban volt a XVIII. században a nagy uraknál, az Istenben vetett hit pedig egyértelműleg a népnél; abból, hogy a mai papság azon indokokból, amelyeket elmondtam és visszaemlékezve a demokrácia győzelmeinek első idejében az egyházuk által kiállott üldöztetésekre, *megmaradt* arisztokratának vagy *azzá lett* inkább, mint valaha. Az atheizmus tehát demokratikussá vált, mint fegyver a deisták ellen, akik általában arisztokraták.

Az atheizmus különben – bármit hitt legyen is erről Robespierre – elég jól megfér az aljas demagógia közérzelmeivel. Nem lenni lekötve semmi által, nem lenni korlátolva semmi által

souverain hatalmában, íme ez a nép uralkodó eszméje; vagyis inkább az, hogy a nép ne legyen kötve semmi által, ne legyen korlátozva semmi által souverain hatalmában: íme a demokrata kedvenc eszméje. Ámde Isten korlát, Isten kötelék. De miként a demokrata nem engedi meg az olyan évszázados alkotmányt, amelyet a nép ne volna képes lerontani és amely megtiltja neki a rossz törvények hozatalát, miként a demokrata nem engedi meg – Aristoteles terminológiáját alkalmazva – a *törvények* uralmát, egy régi törvényhozás uralmát, amely visszatartja a népet és határok közé szorítja a *decretumok* mindennapi gyártásáról: épen úgy nem engedi meg a demokrata az egy Istent, akinek megvannak a maga parancsolatai, megvan a maga törvényhozása, amely régibb és felsőbb minden más törvénynél és minden decretumnál és aki korlátot állít a nép törvényhozási velleitaisai, szeszélyes mindenhatósága, egyszóval a nép souverainitása elé.

Sedán után megkérdezték Bismarck-tól: «Most, hogy Napoleon letört, ki ellen fog ön hadat viselni?» ezt felelte: «XIV. Lajos ellen». A demokrata megkérdeztetvén atheismusa felől, ezt felelhetné: «Mózes ellen hadakozom».

Innen ered a demokraták atheismusa, innen ered a néptanítók atheismusa. Innen ered a formula «sem Isten, sem úr», ami az anarchista számára nem kíván semmiféle javítást, sem pótlékot, – de amit a demokrácia számára ekként kell módosítani: «sem Isten, sem úr, egyedül a nép».

Viktor Hugo monda 1849, vagy 1850. évi nagy politikai beszédei egyikének végén: «... és ezentúl csak két hatalom lesz: a nép és Isten». A modern demokrata tudni véli, hogy ha Isten van. a nép souverainitása meg van támadva, ha hisz Istenben.

Végül pedig a néptanítót demokratikus érzelmeiben, összes demokratikus érzelmeiben megerősíti politikai helyzete, melyet neki Franciaországban teremtettek. Idegenszerű, zavart támasztó rendellenesség az, hogy a XIX. század kormányai (igazságot kell neki szolgáltatni, mindenek felett a most működő kormány) nagyon tiszteletben tartották a felső- és középoktatás tanárainak szabadságát és legkevesébe sem tartották tiszteletben a nép tanárainak szabadságát. A felsőoktatás tanára, kivált 1870 óta határozottan taníthatja mindazt, amit akar, kivéve az erkölcstelenséget és a haza törvényeinek böcsmérlését. Sőt vitathatja is a törvényeket azon egyedüli feltétel mellett, hogy elvként álljon előtte, miszerint azoknak engedelmeskedni tartozik, amíg eltörölve nincsenek. Politikai, társadalmi és vallási vélemény szabadsága teljes. Akadályozva néha csak tanítványainak megnyilatkozásai által van. A középoktatás tanára majdnem hasonló szabadságot élvez. Nincs alárendelve csupán a tanrendnek s ennek is elég lazán. Azon szellemben, amelyben működik, jóformán soha sincs nyugtalanítva. Bizalommal vannak iránta.

Másrésről talán egyetlen kormány sem jött arra a gondolatra, hogy számonkérje a felső- és középoktatás tanáraitól azt az eljárást, melyet a politikai választásainál tanúsítanak, – még kevésbé, hogy felkérje őket propaganda csinálására a kormánynak kellemes jelöltek kedvéért.

Midőn átlépünk a középoktatás köréből az elemi oktatás körébe, mindent megváltozva látunk. Először is a néptanítót nem természetes előljárója a tanfelügyelő (recteur), vagy a közoktatásügyi miniszter nevezi ki, hanem a préfet, vagyis a belügyminiszter, vagyis a kormány politikai főnöke. Más szavakkal: a hivatalnokok a nép által való azon kirendelésének van itt helye, – amelyről fentebb beszéltünk – de itt egy közvetítővel kevesebb van. A belügyminiszter kiváltképpen az, aki ez idő szerint a nemzeti politikai akaratot képviseli. És a belügyminiszter az, aki préfetjei által nevezi ki a néptanítókat. Tehát a nemzeti politikai akarat az, amely a néptanítókat választja. Lehetetlen nekik jobbat mondani, ez helyes is, mert tudtukra kell adni, hogy politikai szempontból vannak megválasztva és kell hogy politikai ügynököknek tekintsék magukat.

Tényleg nem is mások, vagy inkább mások, de mégis mindenekfelett azok. Miként ezek a préfektől, a préfetek pedig sokban a képviselőktől függnnek, nem a képviselők azok, akik kirendelik őket, de a képviselők azok, akik elhelyezik, előléptetik, kegyvesztettekké teszik és

a többszörös áthelyezések által éhínségre juttathatják őket, stb. Ó! Meglévén adva ekként a nehéz és viszontagságos helyzet, ahova helyeztetnek azon kéz által, amelytől várják kineveztetésüket, legalább az elmozdíthatatlanság nagyon viszonylagos s különben igen gyenge, de végre is arra szolgáló biztosítékával kellene bírniok! Nincs meg nekik. A felsőoktatás tanárai elmozdíthatatlanok, pedig nekik erre nincs szükségük; a középoktatás tanárai is körülbelül azok; a néptanító nem.

Tehát ki van szolgáltatva a politikusoknak, akik belőle választási ágenst formálnak, akik mint ilyenre számítanak reá, és akik alig bocsátanak meg neki, ha hiába számítottak reá.

Ebből következik, hogy a néptanítók legnagyobb része demagóg, mert azok akarnak lenni, még pedig csudálatos elragadtatással és lelkesedéssel; és hogy azok, akik nem akarnak demagógokká lenni, akaratuk nélkül is demagógokká lesznek, mert kell, hogy azokká legyenek.

Annyival is inkább, mert akként folynak a dolgok, hogy azzá lesznek azok is, akiknek nincs arra semmiféle hajlandóságuk sem. «Nincsenek zsoldosok a tülekedésben», monda Augier.⁹⁸ Sőt belelovagolva néha akaratuk ellenére a harcba, kényszerítve lévén, hogy legalább úgy tűnjenek fel, mintha a tülekedésben részt vennének: ütéseknek kapnak s attól fogva, hogy megkapták azokat, hozzá fűződnek az üggyhöz és névhez a a melyért és amely miatt kapták azokat. Mindig azzal végzik, hogy az lesz a véleményük, amelyet neki tulajdonítani fogtok és demagógnak tartva a fiatal néptanító attól kezdve, midőn a faluba megérkezett, s mivel helyzeténél fogva ellent nem mondhat, rosszul fogadva, mint olyan az ellenpárt által: a következő évben már kezd meggyőződött demagóg lenni.

A demokrácia ekként csupán olyan oktatást nyer, amely megerősíti és meggyökerezteteti hibáiban.

Arra volna szüksége, hogy ne képzelje magát mindenhatónak és legyenek kételyei teljhatalma iránt és higgye, hogy ennek a teljhatalomnak bizonyos határokkal kell bírnia; neki minden fenntartás nélkül, a korlátok nélkül való népsouverainitás dogmáját tanítják.

Hinnie kellene abban, miszerint az egyenlőség annyira természetellenes, hogy a természetet sem lehet kijavítani oly módon, hogy az emberek között «a teljes egyenlőséget» létrehozzuk, és hogy az a nép, mely azt megvalósítaná – ami lehetséges – azon lények sorsára jutna, amelyek úgy akarnának élni, mint a természet törvényeivel ellenlábások; azt tanítják neki, – ami különben igaz – hogy nincs egyenlőség, ha nem teljes, ha nem tökéletes és hogy alkalmazni kell azt a javakra, a társadalmi helyzetekre, az értelemre, az emberek magasságára és talán természetére is és mindent el kell követni arra, hogy a teljes nivellálás megvalósítható legyen.

Szüksége volna arra, – minthogy igen természetes, hogy kevesebb hajlamunk van a nyomasztó terhek iránt – hogy megerősíttessék benne a hazafias érzelmek; hogy tanítsák neki, miszerint a katonai szolgálat egy gyűlöletes és barbár múltnak fájdalmas hagyománya, és mielőbb el kell tüntetni a békés civilizáció köréből.

Egyszóval – Aristotelessel szólva – a demokrácia italát neki egészen tisztán töltik,⁹⁷ miként ezt a demagógok az athéneiekkel tették és ahonnan a gyógyszernek kellene jönni, onnan a mérgezés ered.

Így nyilatkozik ugyanez az Aristoteles az egyenlőségről, egy szellemes és mélyen járó beszéddel: «Inkább a szenvedélyekben, mint a javakban kell megvalósítani az egyenlőséget». és hozzáteszi: «ezen egyenlőség, csakis a törvények által adott nevelés gyümölcse lehet». Ez helyes. A nevelésnek csak egy végcél felé szabad irányulnia: vissza vezetni a szenvedélyeket az egyenlőséghez, a *léleknyugalomhoz*, a léleknek egy bizonyos egyensúlyához. Azt találjuk, hogy a modern demokráciának adott oktatás nem egészen ezen szellemben halad előre, – de egészen az ellenkezőben.

XII.

AZ ÁLOM.

Tehát melyek azon gyógyszerek, amelyeket ezen modern betegség, az értelmi- és erkölcsi kontárság ellen alkalmaznunk lehet? Melyek a főbb eszközei annak - miként Fouillée" mondja – hogy kikerüljük azon szirteket, amelyek a demokráciát fenyegetik? Azt hiheti bizonyait az olvasó, hogy nem látok semmi gyógyszert, minthogy egy dédelgetett betegséggel állunk szemben, olyannal, amely csak önmaga által gyógyítható.

Fouillée⁵ egy f elsőbb arisztokratikus kamarát ajánl, vagyis olyat, amely az ország összes hivatottságát képviselné, mindazok által választva, akik az országban különös hívatottsággal bírnak: ú. m. bíróság, hadsereg, egyetem, kereskedelmi kamara stb.

Nagyon helyes; de szükséges volna, hogy a demokrácia helyeselje ezt; és éppen ezen hívatott csoportok iránt bizalmatlan, úgy tekintvén azokat, – egyébiránt teljes joggal, a szónak bizonyos értelmében – mint arisztokráciát.

Az államnak még egy erőteljes beavatkozását javasolja a közerkölcsiség helyreállítására, ú. m. az alkohol-, szerencsejáték- és pornographia-ellenességet.

Azonkívül, hogy ezen beszédében bizonyos visszahatás érzik, mert ez tisztán az 1873. évi «erkölcsi rend» («l'ordre moral») programja, meg kell jegyezni, – miként ezt maga Fouillée is beismeri – hogy az állam egyáltalán nem ölheti meg azt, ami őt élteni és nem ronthatja le bevételeinek főforrásait. A demokrácia – ezt a demokrácia igaz képviselői maguk beismerték – «nem olcsó kormányzat»; mindig azon reményben alkották meg, és részben azon szándékból, hogy gazdaságos kormányzat legyen, és mindig veszteséggel járt, minthogy a párthívek nagyobb számára van szüksége, mint más kormányzatnak és kisebb számú elégedetlenre, mint más kormányzatnak, és mert ezen párthíveket egy-vagy másféle módon meg kell jutalmazni és ezen elégedetleneket le kell fegyverezni, megvásárolván őket egy-vagy más módon.

A demokrácia legyen bár régi vagy modern, mindig egy esetleges zsarnoktól való rettevésben ól, akit közellévőnek képzel. Ezen zsarnok ellen, aki egy energikus kisebbséggel kormányozna, rendkívül nagy többségre van szüksége, amelyet magának kegyek által kell biztosítania és ezen zsarnoktól el kell vonnia az elégedetleneket, akik támogatói lesznek, lefegyverezvén őket még nagyobb kegyek által.

Tehát sok pénzre van szüksége. Ezt a gazdagok osztályának lehető legnagyobb kifosztása által találja meg; ámde ez igen korlátolt forrás, mivel a gazdagok osztálya igen kicsiny. Sokkal könnyebben s bőségesebben megtalálja a közönség bűneinek kihasználása által, mivel a közönség nagyszámú csoport. Innen ered szükségképeni kedveskedése a «korcsmák» iránt, «amelyeknek bezárása sokkal inkább veszélyes volna rá nézve, mint a templomok bezárása», – miként Fouillée mondja. A növekedő szükségletek miatt – miként ezt jósolja – semmi kétség, hogy ne tulajdonítsa magának a kéjházak monopóliumát és a szeméremellenes iratok kiadását, hogy «pénzt szerezzen». És mindezek után kénytelen eltérni ezeket azon haszonért, amelyet néhány vállalkozótól kap, vagy pedig a maga számára sajátítja ki azokat, hogy hasznot húzzon azokból: nemde mindegy az erkölcsi eredmény – és a pénzügyi művelet a második esetben nem sokkal jobb-e, mint az elsőben?

Fouillée még arról is biztosít, hogy a reformnak «felülről és nem alólól kell jönnie» és hogy «felülről és nem alólól jöhet a megújulás mozgalma».

Magam sem kívánok jobbat, de azt kérdem, hogyan lehet ezt keresztülvinni? Minthogy határozottan minden a néptől függ, – vájjon ki és mi hathat a népre, kivéve magát a népet? Minthogy minden a néptől függ, mi által lehet azt megindítani, ha nem egy belső erő által? – Minthogy bölcsésszel beszélgetünk, tehát használhatjuk ezen szavakat: mi egy κινητής α χιψος-szal¹⁰⁰ állunk szemben, egy motorral, amely a lökést adja, de amely nem kapja meg

⁵ Revue des Deux Mondes 1909 november 15.

azt.

Egy elv, vagy – ha így akarja az olvasó -- egy előítélet tűnt el: a hivatottság előítélete; nem hiszik többé, hogy az ért a dologhoz, aki kell hogy foglalkozzék vele, de abban sem hisznek többé, akit azért kell megválasztani, hogy foglalkozzék vele. Következésképpen nemcsak hogy rosszul intéztetnek az összes dolgok, de az is lehetetlen, hogy bármely mellékúton juthassunk el azok helyes kezeléséhez. Nem látjuk a megoldást.

Nietzsche természetesen iszonyodott a demokráciától, csakhogy – mint az összes energikus pesszimisták, mint az összes pesszimisták, akik nem *közömbösek* – időnkint ezt monda: «Vannak lemondó, gyáva peszimisták, ilyenek nem akarunk lenni»; és midőn nem akart azzá lenni, arra ragadtatta magát, hogy a demokráciát jóakaró szemmel nézze.

Majd aesthetikus álláspontra helyezkedve ezt mondta: «le kell szállni a néphez, amelyet éppen úgy nem hagyhatunk figyelmen kívül, amint nem mehetünk el minden csudálkozás nélkül egy hatalmas és egészséges növény mellett»; s jóllehet ez nagyon is ellentétben áll mindazzal, amit «a marhacsordáról» és a «mocsári marháról» mondott, ennek a gondolatnak mégis van némi értelme. Azt jelenti, hogy az ösztön, – erő és hogy minden erő először érdekes a megfigyelésre, azután meg hogy a cselekvés erélyével, életösztönrel és a kiterjesztés rugójával kell bírnia.

Lehetséges, jóllehet határozatlan. Összegezve a mondottakat: a tömeg csak számszerint hatalmas mivel eldöntetett, hogy csak a szám határoz. Ez megoldási mód, ámde egy megoldási mód nem ad valódi erőt annak, aki nem bír avval. A cselekvés ereje mindig annál van, akinek szándóka van, aki kombinálja, fenntartja, prolongálja és követi azt. Ha ez tökéletesen korlátolva, vagy pedig a tehetetlenség vagy a tetterő minimumára van kárhoytatva, nem látjuk jól, hogy a tömeg maga nélküle fog-e bírni a cselekvés erejével. Jobban kellene magát kifejeznie.

Más alkalommal azt a kérdést veti fel Nietzsche, vájjon nem kell-e tiszteletben tartani azon jogot, mellyel mindamellert bírhat a sokaság, hogy magát azon ideál szerint kormányozza, amelyben sok fokozat van, de amely az övé; vájjon megtagadhatjuk-e a tömegetől azon jogot, hogy keresse igazait és azon hitét, hogy megtalálta azokat, az ő életbevágó hitét, az életéről való hitet és azt, hogy megtalálta ezen hitet? A tömegek az összes emberiségnek alapját – és az összes kultúrának telepét képezik. Ezek nélkül mi lenne gazdáikból? Ezeknek szükségük van arra, hogy a tömeg boldog legyen. Legyünk türelmesek; tőrjük el, hogy fellázadt rabszolgáink – és egy pillanatra uraink, – őket kecsgető illúziókat találjanak ki.

Gyakran – mert többször visszatér ezen gondolatra – rátérve szokásos arisztokrataságára, úgy tekintette a demokráciát, mint hanyatlást, a jövendő arisztokrácia bekövetkezésének feltételét: «Magasabb kultúra csak nagy területen épülhet fel, csak egészséges és erősen consolidait közepszerúségen». (1887. Tíz esztendővel előbb a rabszolgaságot úgy tekintette, mint amely a görög és római magas kultúrának nélkülözhetlen feltételét képezte.) Következésképpen az egyetlen ideiglenes, de még hosszú ideig érvényben lévő végcél az ember kisebbitése; mert elsősorban egy terjedelmes alap szükséges, amelyen az erős emberek faja felemelkedhetik. «Az európai ember kisebbitése azon nagy *processus*, amelyet nem szabad feltartóztatni, sőt inkább még siettetni kell azt. Ez az aktív erő, amely egy sokkal erősebb faj felemelkedését engedi remélni, egy olyan fajét, amely bőségesen bírná még azon tulajdonságokat, amelyek hiányoznak a kisebbitett emberfajban: akarat, felelősség, biztonság, azon tulajdonság, mely szerint célt tűz ki magának ...»

Dehát hogyan származhatik a közepszerúségből, a kétségtelenül növekedő közepszerúségből – miként Nietzsche képzei – hogyan mely természetes vagy mesterséges eljárás által fog a tömegeből egy új, egy kiválasztott faj keletkezni? Ügy látszik, hogy Nietzsche visszaidézi emlékezetébe a tisztelet és fiúi kegyeletről kivetkőzött azon elméletet, mely által Renan¹⁰¹ genie-jét neki megmagyarázza; «a homályos ősök hosszú sorozata takarította meg számomra az értelmi erőket», és «reflexiói» jegyzékéhez mintegy odaveti,

amelyek egy kevéssé tökéletlenek ugyan, de amelyekből mégis világosság árad ki: «Esztelenség azt képzelni, hogy az értékek (az alacsony értékek?) mindezen győzelme élettan-ellenes lehet; életbevágó érdekekkel kell megmagyarázni, az «ember» típusának fenntartását, még akkor is, ha a gyengék és kitagadottak túlsúlyával kellene is azt elérni. Ha talán a dolgok más módon folynának, – ember nem is volna többé. A típus felemelkedése veszélyes az emberi faj megőrzésére. Miért? *Az erős fajok – tékozlók. Egy gazdasági kérdéssel állunk itt szemben*)).

Ebből látjuk, hogy mire számít vagy erőlködik számítani Nietzsche, egy természetes folyamatra, a természet bűvös erejének (*vis medicatrix naturae*) egy nemére. Leereszkedve, megkissé-bedve, az emberfajok megkímélik magukat, előrelátólag és gazdaságosan és mindig ugyanannyi észbeli-erkölcsi erőt tételezve fel az emberi értékekben és magában az emberiségben, egy tartalékot kreálnak, amely egy napon természetszerűleg egy kiválasztott osztállyá fog testesülni, tehát saját kebelükből egy kiválasztott osztályt kreálnak, amely ebből így kiválik; méhükben hordják öntudatlanul az arisztokráciát, amely onnan ki fog lépni, hogy uralkodjék rajtuk.

Mindig rátalálunk Nietzscheben Schopenhauernek¹⁰² a nagy tévútra vezetőnek elméletére, aki az emberi fajt orránál fogva vezeti, aki azt téteti vele mint kellemest, amit különben sohasem tenne, ha tudná, hogy hova vezeti. Lehetséges; azonban ha a rendkívüli gazdaságos viselkedés az erők tartalékához vezet, talán sokkal biztosabban vezethet ez a vérszegénységhez, a létező kiválasztottak megsemmisítéséhez, hogy a jövő kiválasztottait készítse elő, nem tudom vajjon nem a nagy tévútra vezető által inspirált játék-e ez, de olyan játék, amely veszélyesnek látszik. Bizonyosnak kellene lenni abbau s ki bizonyos benne? hogy a nagy tévútra vezető nem hagyja-e el azokat, akik magukat elhagyják.

Elmondtam nem gondolva semmiféle meta fizikai mythológiára és nem gondolva csupán a becsvágyókra, akik bennünket körülvesznek és nem gondolva csak arra, hogy jótanácsot adjak nekik: «A célhozérés legjobb eszköze a leszállás». – Semmi sem inkább bölcsészeti álláspont –feleli Nietzsche; ez inkább áll a népekre, mint az egyénekre: a legjobb eszköz a népek számára, hogy egykor naggyá legyenek az, hogy kisebbedjenek. – Egy kissé kételkedem. Nincs elfogadható indoka annak, hogy a kitartóan kultivált gyöngeségből az erő következik. Sem Görögország, sem Róma nem adnak erre példát támaszul, sem az athéni köztársasági demokrácia, sem Róma császári demokráciája nem adtak alkalmat arisztokrácia születésére társadalmi értékek állandósított megtakarítása által.

- Erre nem volt idejük.
- Ezt mindig lehet mondani.

Inkább kell talán a demokrácia mérséklésére törekedni, mint gyorsítani a hanyatlás folyamatát, hogy újra születés felé irányíttassék az. Legalább is ez mutatkozik a legtermészetesebb gondolatnak és ez hasonlít leginkább a kötelességhez.

Midőn a demokrácia mérsékléséről beszélek, jól gondolja az olvasó, hogy ezzel azt akarom mondani, hogy önmaga mérsékelje magát, minthogy semmi sem képes mérsékelni, ha egyszer öntudatra jutott. Nem szabad másra gondolni, csak arra, hogy őt meggyőzzük. Bármily idegenszerű vakmerőségnek tűnjék is fel megkísérelni azt, hogy meggyőzzük őt másról, mint saját meggyőződéséről, még sem szabad másra gondolni, mint az ő meggyőzésére, minthogy minden egyéb megerőltetés hiábavaló lenne.

Emlékezetébe kell hozni, hogy a kormányzatok éppen úgy elenyésznek alapelvük elhagyása, mint annak túlhajtása által, jóllehet ez igen elévült alaptétel; hogy elenyésznek alapelvük elhagyása által, mert alapelvük keletkezésük történeti indoka és hogy elenyésznek alapelvük túlhajtása által, mert nincs olyan alapelv, amely csupán önmagában volna jó, amely elegendő volna neki egyedül önmagában a társadalmi gépezet *complexum*ához.

Mi valamely kormányzat alapelve? Nem az, amit mint ilyent, vagy olyant megállapít, hanem miként Montesquieu mondja: «az amit tevékenységre indít», «az emberi szenvedélyek

ezek, amelyek mozgásba hozzák». Világos tehát, hogy a souverainitás, az egyenlőség és a kontárság szenvedélye nem elegendők, hogy egy kormányzatnak teljes és erős életet adjanak.

Meg kell adni a maga részét a hivatottságnak, jobban mondva a hivatottságnak egy részt kell adni, mert nem akarom azt állítani, hogy joga van ehhez, de ez egyenesen társadalmi szükségesség. Részt kell adni a szabályszerű, az értelmi, az erkölcsi hivatottságnak, meg ha a nemzeti souverainitás korlátolt lenne is általa, még ha az egyenlőség eszméje szenvedne is miatta.

A népnek különösen szüksége van egy demokratikus elemre, de éppen úgy szüksége van az arisztokratikus elemre is. A demokratikus elemre különösen szüksége van a népnek, nehogy magát csupán passiv elemnek érezze, de érezze, hogy része és pedig jelentős része a társadalmi testnek, hogy ezen szavaknak: «a nemzet te vagy; védelmezd azt» jelentősége legyen, máskülönben a hazafiatlan demagógok okoskodása jogosulttá válnék: «mire jó ezen urakért azon urak ellen hadakozni, minthogy úgysem lenne köztük semmiféle különbség, minthogy egyik a másik helyét foglalná el?»

Szükséges, hogy legyen a nép kormányzatában demokratikus elem még azért is, mert igen veszélyes, hogy a nép talány legyen, minthogy tudni kell, mit gondol, mit érez, miért szenved, mire vágyódik, mitől fél, mit remél és mert ezt csak tőle tudhatjuk meg, tehát szükséges, hogy legyen valahol szava, olyan szava, amelyet nem fojtanak el.

Egy vagy – más módon, egy kamara által, amely az övé legyen s amely nagy tekintélyben részesüljön; a nép képviselői jelentékeny számának egyetlen kamarában való jelenléte által, alkotmányyszerűleg konstituált plebiscitumok által, melyek az alkotmány revisioja – és az általános érdekű törvények miatt szükségesek; a sajtószabadság és a társulati- és egyesületi szabadság által, ami nem lenne elegendő, de amellyel kilehetne körülbelül elégíteni; – szükséges, hogy a nép tudathassa amit óhajt és képes legyen mérlegelni a kormány határozatait, egyszóval legyen *megértve* és *meghallgatva*.

De legyen a nemzetben és a nemzet kormányzatában arisztokratikus elem is, nehogy azt, ami benne helyes, elnyomja az, ami benne zavaros, nehogy ami benne határozott, elhomályosítsa az ami benne ingadozó és nehogy ami benne akarat, megzavartassék a benne levő szeszélyes- és összefüggéstelen velleitások által.

Ezen arisztokráciát néha maga a történet hozta létre és ez esetben nem rossz, mint többé-kevésbé zárt kaszt hagyományokkal bír s a hagyományok inkább megőrzői a törvényeknek, mint maguk a törvények, minthogy ezek képezik azt, ami leginkább élő, leginkább életerős és leginkább termékeny a nép lelkében. Néha nem a történet hozta létre az arisztokráciát, vagy az, amit a történet hozott létre, eltűnt, nincs többé; a nép tehát teremtsen arisztokráciát önmagából és ezután a teljesített szolgálatokért járó tisztelet, sőt az elődök által teljesített szolgálatokért való kitüntetés és megválasztása az utódnak; valamely ember hivatottságának tisztelete a foglalkozás szerint; tisztelete bármily adandó foglalkozásnak, amely az ember erkölcsi értéke szerint van kiválasztva: lesznek azon minőségek, melyeket a demokráciának tekintetbe kell venni és meg kell őrizni.

Ezen minőségek képezik az ő szerzett képességét, hogy részt vegyen a kormányzatban; ezen minőségek képezik az ő alkalmazkodását a társadalmi életviszonyokhoz, a társadalmi gépezethez és a társadalmi szervezethez. Azt mondhatjuk, hogy ezen minőségei által *lép be azon organismusba, amelynek ő az anyaga*. Miként igen jól mondja Stuart Mill:¹⁰³ «nem bírhatunk *életképes* demokráciával, hacsak a demokrácia bele nem egyezik abba, hogy az a munka, amely képességet követel azok által végeztessek, akik bírnak avval».

Tehát ami kell, aminek mindig kell lennie magában a socialista uralomban is, ahol – miként azt kimutattam – az arisztokrácia mégis fog létezni, csakhogy sokkal számosabb lesz; ami kell, aminek mindig kell is lennie, az a demokrácia és az arisztokrácia vegyüléke, amely tétel jóllehet igen régi, de mert Aristoteles, aki mint természettudós megvizsgált százötven különböző alkotmányt, így mindig csak neki lesz igaza.

Láttuk, hogy ő teljesen arisztokrata, de utolsó következtetései, akár midőn Lacedemonról beszél, – holott nem szereti azt, – akár Carthagó-ról, akár egy általános rendszerről, mindenesetre olyanok, hogy mégis a vegyes alkotmányok a legjobbak. «Mindamellett lehetséges egy olyan mód, amellyel a demokráciát és az arisztokráciát megvalósíthatjuk, s ez az volna, hogy a megkülönböztetett polgárok és a sokaság minden oldalról bírják valami módon azt, amit óhajtanak. Az a jog mindenki számára, eljutni a magistratúrákhoz – demokratikus elv; nem bocsátani a magistratúrákhoz csak a kiválasztott polgárokat – arisztokratikus elv».

A demokrácia és az arisztokrácia keveréke ad jó alkotmányt. De nem szabad, hogy ezen vegyes alkotmány egyszerű egymás mellé helyezés (juxtaposition) legyen, ami nem lenne más, mint érintkezésbe hozni egymással az ellenséges elemeket. «Keveréket» mondtam, holott «kombinációt» kellett volna mondanom. Szükséges, hogy az ügyek kezelésénél az arisztokrácia és demokrácia egymással össze legyenek kapcsolva.

Hogyan? Már régen mondtam ezt és nem is kívánok mást, minthogy megismételjem. Ott egészséges a nép, ahol az arisztokrata népbarát és ahol a nép arisztokrata. Mind az a nép, melynél az arisztokrácia arisztokrata és a nép demokrata, oly nép, amely hamarosan az enyészetre van kárhóztatva, mert nem tudja mi a nép és nem megy tovább annál, hogy tudja mi egy osztály, vagy talán még addig se.

Montesquieu sokszor csudálja az athéneieket és rómaiakat a következő indokból: «Tudjuk, hogy

Róma jóllehet a nép megszerezte magának azt a jogot, hogy a plebejusok a hivatalokba emelkedjenek, nem tudta magát elhatározni, hogy ezeket oda megválassza és jóllehet Athenben az aristidesi törvény¹⁰⁴ szerint minden osztályból lehetett magistratust választani, még sem történt meg sohasem, – mondja Xenophon, – hogy az alsó néposztály követelte volna azt, ami üdvét és dicsőségét szolgálta volna.» Mind a két tény határozottan áll, csakhogy az, ami Athént illeti, semmit sem jelent, minthogy Athenben mindent plebiscitum által döntöttek el, következésképpen Athen valódi magistratusai a szónokok voltak, akikben a nép megbízott, akik határozatait kezdeményezték és akik az államot valósággal kormányozták. Kómában ugyanazon jelentős tény van, mert itt igenis a választott magistratusok kormányoztak.

A köztársasági Róma jóformán arisztokratikus kormányzatú ország volt, de amely demokratikus elemmel is bírt; de ez a demokratikus elem a polgári háborúig alaposan arisztokrata volt, éppen úgy, mint az arisztokrácia alaposan népbarát volt, amely néposztályba egyébaránt a bejuthatás mindig nyitva volt a plebejusság előtt.

A clientela intézménye bármely elfajult állapotba jutott is – azt hiszem – egy olyan egyedülálló tünemény, amely kimutatja, hogy mely pontban érezte a két osztály társadalmi és hazafias szükségességét annak, hogy egyik a másikkal támaszkodjék és egyik a másikkal gyökereivel összefonódva legyen.

Az a nép, ahol a köznép arisztokrata, az arisztokrácia pedig népbarát: egészséges nép.

Róma boldogult a világon, mert ötszáz esztendő alatt társadalmilag egészséges volt.

Arisztokrata nép és népbarát arisztokrácia, hosszú ideig azt hittem, hogy ez a formula tőlem származik. Most veszem észre, – ami egyébiránt semmiképpen sem ejtett csudálatba, – hogy ez még Arisztotelestől származik: «Íme a beszéd, melyet az olygarchak most némely államban hangoztatnak: esküszöm mindig ellensége voltam a népnek, és sohasem tanácsoltam neki mást, mint amelyről tudtam, hogy ártalmas neki.» Ez mindenben az ellenkezője annak, amelyet legalább mesterkélve kellene mondani és megértetni... Ez politikai hiba, amelyet az olygarchiában és a demokráciában is és ott, ahol a sokaság ura a törvényeknek – a demagógok követnek el. A gazdagok ellen harcolva, az államot mindig két ellentétes pártra osztják. *Ellenkezőleg szükséges, hogy a demokráciákban tere legyen a gazdagok mellett való beszédnek, az olygarchiákban pedig szükséges, hogy az olygarchak a név érdekében*

láttassanak beszélni.»

Ez machiavelli tanács. Aristoteles meggyőződve látszik lenni arról, hogy a demokraták csak *látszólag* képesek a gazdagok mellett beszélni és hogy mindaz, amit az olygarcháktól kívánni lehet az, hogy beszélni *láttassanak* a nép érdekében. De jól tudja azt is, hogy az állam békéjéért és javáért ilyennek kell lenni magatartásuknak.

De többre is, alaposabbra is van szükség. Az arisztokratáknak nem csupán látszaniok kell népbarátoknak, de népbarátoknak is kell *lenniük*. ha magának az arisztokráciának érdekeit megértik, amelynek alappal kell bírnia; a demokratáknak nem csupán látszaniok kell arisztokratáknak, de arisztokratáknak is kell lenniök, ha megértik a demokrácia érdekeit, melynek vezetővel ken bírnia. A jó szolgálatok ezen viszonyossága, a hódolatnak ezen összekapcsolása és az erőfeszítésnek ezen kombinációja éppen annyira szükségesek a modern köztársaságokban, mint a régiekben. Ez nem egyéb, mint a társadalmi synergia.⁶ A társadalmi synergianak éppen oly eresnek kell lennie, mint a családi synergianak. Minden megosztott család elenyészik, minden megosztott ország elenyészik.

Keveset beszéltem a királyságról, amely csak közvetve jut feladatom körébe. Ha annyira erős királyságokat láttunk, ez azért van, mert a royalista érzület, az arisztokrácia és a nép által közösen tanúsítva, megvalósítja a társadalmi synergia, az, hogy mindketten meghódolnak valakinek, a vezetőre vissza, hogy az akaraterők egy irányba haladnak s így egymás előtt fejet hajtanak. *«Eadem volle, eadem nolle amicitia est.»*

A királyság erre a célra nem szükséges. A királyság egy emberben szemlélt hazát. Ha önmagában tekintjük is a hazát, ugyanazon synergiahoz lehet és kell is eljutnunk, az akaraterőknek ugyanazon egyirányú közös céljához. Kell, hogy a kicsinyek szeressék a hazát a nagyokban és hogy a nagyok szeressék a hazát a kicsinyekben és hogy ennek folytán úgy egyik, mint másik egyet akarjon s egy és ugyanazon dolgot vesse vissza. Amicitia sit!

⁶ Synergia alatt több szerv együttműködését vagy az összetett erők együttműködését értjük. Ford.

FORDÍTÓ JEGYZETEI.

1. Montesquieu (Charles de Secondât, báró de la Brede et de la Montesquieu. 1689 – 1755.) Nagybátyja halála után – ki Bordeauxban parlamenti tanácsos volt – ennek hivatalát örökölte, majd parlamenti elnök lett; erre vonatkozik Voltaire-nek a 61. lapon idézett gúnyos megjegyzése. Szerző idézetei többnyire Montesquieu «Esprit des lois» című művéből és a «Lettres persanes»-ből valók.

2. Quinet Edgar (1802 – 1875.) francia író; híres politikai röpirata: «l'Allemagne et la Révolution.»

3. Szerző idézetei leginkább Aristoteles «metafizikájából», etikájából és politikájából» valók.

4. Amceba: ázalagfaj.

5. Socratest avval vádolták, hogy nem hiszi az isteneket és rosszra csábítja az ifjúságot, amiért az athéni népbíróság halálra ítélte. A halálos ítéletet az atheneiek később megbánták.

6. Pnyx, az a hely Athenben, ahol a népgyűléseket tartották.

7. Baccalaureátusnak nevezik Franciaországban azt a legalsóbbrendű akadémiai fokot, amelyet a teológiai-, jogi-, mennyiségtan- és természettudományi (faculté des sciences) és a nyelvészet-történettudományi (faculté des lettres) fakultáson nyernek el a tanulók.

A teológiai baccalaureatus három évi tanfolyam után írásbeli dolgozatok és szóbeli vizsgák alapján, a jogi baccalaureatus pedig két tanév után, a második tanév végével sikeresen kiállt második vizsgálat által szerezhető meg.

A mennyiségtan-, természettudományi- és a szépirodalmi baccalaureatusok (baccalauréats és sciences et des lettres) helyébe az 1890 április 8-iki decretum egységes baccalaureatust (baccalauréat unique) létesített. Ezen vizsgálat két részből áll (baccalauréat première partie et seconde partie) s egy évi időköznek kell köztük lenni. Az orvosi karon nincs baccalaureatus.

8. Licentiatusnak nevezik Franciaországban azt a második akadémiai fokot, amelyet az orvosi kar kivételével, az összes többi fakultásokon nyernek el a tanulók és pedig: a theol. karon a baccalaureatus után eltöltött egy évi, a jogi karon ugyancsak a baccalauréatus után eltöltött egy évi tanfolyam és megfelelő vizsgák után; a mennyiségtan természettudományi karon (faculté des sciences) hasonlóképpen a baccalaureatus és megfelelő vizsgák után; minthogy pedig az ezen karon előadott egész tudománykör három csoportra van felosztva három licentiatus van, úgymint *a*) a mennyiségtani (licence és sciences mathématiques), *b*) a természettani (licence es sciences physique) és *c*) a természetrajzi licentiatus (licence és sciences naturelles).

A nyelvészet-történettudományi fakultáson (faculté des lettres) az 1880 dec. 25-iki és az 1885 júl. 28-iki decretum a licentiatus, amely a bölcsészet, a történelem és az idegen nemzetek irodalmának mellőzése folytán eddig kizárólag szépirodalmi volt, oly módon alakította át, hogy a vizsga egységének megőrzése mellett megengedte, miszerint mindenik jelölt ezenfelül a maga által választott külön tárgyból tehessen vizsgálatot.

9. Franciaországban az 1896 júl. 10-iki törvény által egyetemekké emelt fakultások, – megfelelő vizsgálatok alapján – a következő tudori fokokat adományozzák ú. m.

a) a hittudományi (doctorat en théologie),

b) a jogtudományi (doctorat en droit),

c) az orvostudományi (doctorat en médecine),

d) a nyelvészet-történettudományi (doctorat és lettres) és a mennyiségtan-természettudományi tudorságot (doctorat és sciences)

10. Nantes-ban 1598. adta ki IV. Henrik francia király a híres «nantesi edictumot», amely a reformátusoknak szabad vallásgyakorlatot engedett s amelyet **XIV.** Lajos 1685-ben visszavont.

11. Drachma a görögök ezüst pénze, melynek súlya a súlydrachmával azonos s értéke az egyes országokban különböző volt.

12. Cooptatio alatt valamely testület tagjainak ön-kiegészítés által való megválasztását értjük.

13. A tarantella pók Olaszországban honos, csípése folytán – minthogy az véletlenül történik s leginkább a lábakat éri - a megcsípett ember a tánc látszatával bíró ugránczó mozdulatokat tesz, miért is ezen ugránczást «tarantella-tánc»-nak hívják.

14. Rousseau (János Jakab 1712-1778) a nagy francia bölcsező, híres «Contrat social»-jából idéz leginkább szerző.

15. κραιπός alkalmazkodást jelent s a görög mythologiában mint istenség volt személyesítve.

16. Colbert János. Keresztély Franciaország nagymiu pénzügyminisztere a XVII. században. Szerző hivatkozása Colbertre ennek azon intézkedésére vonatkozik, mely által a hasznavehetetlen hivatalnokokat elmozdította és a hivatalok káros adás-vételét korlátozta.

17. Louvois (Ferenc-Mihály le Tellier marquis de Louvois; francia hadügyminiszter a XVII. században, aki mindenben – tehát a hivatalnokok felett is – teljes önállósággal rendelkezett. Szerző hivatkozása erre irányul.

18. Renouvier Károly-Bernát (1815-1869). Francia bölcsező.

19. Idézet Homer Odysseia-jából (XVII. ének 322. és 323. sor).

20. Demos a köznépet jelenti.

21. Az 1875. évi február 25-iki alkotmány és 188. évi dec. 10-iki törvény, a törvényhozó hatalmat két kamara között osztotta meg, ú. m. a képviselő kamara (chambre des députés) és a Senatus között. Az 1875 február 25-i alkotmány szerint a Senatus 300 tagból áll, akik közül 225 szenator kilenc évre a de partments-ok és a gyarmat választanak meg, 75 szenator pedig az Assemblée national választ meg; ez utóbbiak az elmozdíthatatlan senatorok (sénateurs inamovibles).

22. A délamerikai Paraguayban a jezsuiták számos missió-telepet alapítottak és a bennszülött indiánokat keresztényiségre térítve, megtanították a földművelésre és felvirágoztatták a kereskedelmet. Az egész ország egy családot képezett, melyben a jezsuiták voltak a családfők. Amit az egyes ember keresett, azt, nem magának, hanem az intézménynek szerezte és ebből osztották ki a jezsuiták az egyeseknek életszükségleteiket, a ruházatot és a fegyvereket és szigorú rendet tartottak. A jezsuitákat 1767-ben űzték ki Paraguayból.

23. A francia államtanács (Conseil d'État) mai napság az államfő és a miniszterek legfőbb tanácsa, amelynek az a rendeltetése, hogy a törvények előkészítésénél, a közigazgatási szabályok hozatalánál, és az állami szolgálat (services publics) legtöbb kormányzati ügyeit érintő decretumok kiadásánál segítőleg közreműködjék; továbbá, hogy az elébe terjesztett kérdésekre javaslatokat adjon és végül, hogy a közigazgatási bíraskodás körébe tartozó perekben, mint legfőbb bíróság ítélkezzék.

24. Solon, az athéni államalkotmány megalapítója mint archont a Drakó-féle túlszigorú törvények helyett új törvényeket hozott és átalakította a különböző alkotó elemekből álló régi alkotmányt, melyet a timokrácia, vagyis a vagyon alapjára fektetett.

25. Roland nagy Károly császár unokaöccse és a legünnepeltebb vitéz nagy Károly kíséretében.

26. Cicero a «mérséklet» (temperantia seu moderatio) fogalmát ekként határozza meg: «Temperantia est rationis in libidinem atque in alios non rectos impetus animi, firma et moderata dominatio». («A mérséklet az észnek a rossz hajlamok és a léleknek egyéb rendellenes kitörései felett való erős és mérséklő uralma.») Cicero: De inventione rhetorica Lib. II. Ugyancsak a «mérsékletről» (de temperantia seu moderatione) értekezik Cicero de officiis Lib. I.

27.; Montesquieu itt «Esprit des Loix» című művére hivatkozik.

28. Szerző idézetei Platon «Köztársaság»-ából valók, amely Platon ideális államszervezetét foglalja magában.

29. Macchiavelli (Nikolo di Bernardi dei Macchiavelli, 1469 – 1527.). Szülővárosának Florenznek tett politikai szolgálatai mellett, kiváltképpen a «Principe» című műve által lett nevezetessé, melyben a bitörő uralom megalapításának eszközeit ismerteti és az *erény nélkül való okosság politikáját* hirdeti, mely politika «macchiavellismus» név alatt ismeretes.

30. Valentinois hercege: azonos Cesare Borgiával,

31. Moore Tamás (1780–1852) Nagy-Britannia egyik legnagyobb költője, szerző még⁴ésése onnan eredhet, hogy Moore Anakreon ódait fordította le, majd Little álnév alatt megjelent költeményeiben Catullust utánozta.

32. Harrington James híres műve: «The Oceana» cím alatt jelent meg, amelyben Anglia számára egy olyan eszményi köztársaságot ajánl, mely a javaknak lehetőleg egyenlő megosztására van alapítva. Erre hivatkozik a szerző.

33. Proudhon Péter-József (1809 – 1865.) ismert francia szociálista és nemzetgazdasági író.

34. Lycurgus Sparta számára szerzett törvényeket amelyekkel az állam alkotmányának alapját vetette meg.

35. Sulla (Lucius Cornelius) Marius ellenfele, majd annak legyőzése után Róma diktátora és törvényhozója; 79-ben Kr. e. önként vonult vissza a hatalomtól.

36. Szent Lajos (IX. Lajos 1226-1270.) francia király, uralkodásával a jogszolgáltatásnak egész új korszaka kezdődött. Erre reflektál az idézetben Montesquieu.

37. A Code pénal 324-ik artikuluszának jelzett része szószerinti fordításban így hangzik ... «a házasságtörésnek a 336-ik artikuluszban körülírt azon esetében, midőn a férj feleségén, nemkülönben annak tette társán azon pillanatban követi el a gyilkosságot, midőn őket a hitvestársi házban tetten éri: a gyilkos férj büntetésmentes.»

38. Usbek à Pvhédi. Lásd Montesquieu «Lettres persanes».

39. Demosthenes beszédei közül 61 maradt reánk, de ezek közül sok nem valódi; ezenkívül van hat levele és 56 bevezetés egyéb beszédeihez, de ezeknek sem biztos a valódiságuk.

40. A lajstromos szavazás (scrutin de liste) a szavazás azon módja, midőn a szavazás egyszerre történik több jelöltre, akiknek neve egy lajstromban foglaltatik. A lajstromos szavazás ellentéte, az arrondissement szerint való szavazás (scrutin par ou d'arrondissement).

41. Olympiadnak nevezték a görögök azon négy egész éven át tartó időszakot, amely az egyik Olymp-ünnep⁴től a másikig tartott. Az első Olympiadt a Kr. előtti 776-ik évre teszik, az utolsó, vagyis a 293-ik Olymp, pedig összeesik a Kr. utáni 394-ik évvel.

42. Charondas, görög törvényhozó.

43. Phsedon a címe Platon a hallhatatlanságról szóló dialógjának; Phsedon különben Platon barátja volt.

44. Anélkül, hogy a Scipiók közül valamelyiket különösen akarná a szerző megnevezni, a Scipio névvel egy

kiváló ős római férfit jelöl meg.

45. A «via sacra» (szent út) a mons palatinust a mons capitolinustól elválasztó út, amely közös áldozó körmenetek számára volt rendeltetve.

46. Beaumarchais Aug. Caron de Beaumarchais (1732 – 1799.) francia drámaíró.

47. Carnot Lázár Miklós (1753 – 1823.) híres francia matematikus és műszaki katona; a Directorium tagja, majd Brumaire 18-ika után hadügyminiszter.

48. Conventionnels a nagy francia forradalom alatt a conventb'iek.

49. L'ancien régime alatt értjük az 1789. előtti uralmat és kormányrendszert Franciaországban.

50. A francia semmitőszéket (Cour de Cassation) az 1790. évi november 27-iki törvény – melyet későbbi törvények csak a szervezet szempontjából módosítottak – állította fel; hatáskörét az idézett törvény 2-ik art. ekként állapítja meg: «a semmitőszék hatásköre az utolsó folyamodásban hozott ítéletek ellen beadott semmisségi panaszok, továbbá egyik bíróságtól a másikhoz való átutalás iránti kórvények felett törvényes aggály, vagy a közbiztonság okából ítélkezni, végül a bíróságok közötti illetékességi összeütközések s a bírákra vonatkozó szabályok felett dönteni. A semmitőszék hatásköre egyaránt kiterjed a polgári és a büntető peres ügyekre.

51. A huissiers azon hivatalnokok, akiknek az a feladatuk, hogy a perindításhoz szükséges cselekményeket foganatosítsák, az ítéleteket végrehajtsák, a kézbesítéseket végezzék, a feleket a bíróságok elé idézzék stb. Ezen hivatalnokokat az igazságügyminiszter felterjesztésére a köztársasági elnök nevezi ki és azon joggal bírnak, hogy utódjukat kinevezésre ajánlhassák.

52. Az avoués (ügyvivők) azon hivatalnokok, akik a feleknek törvényes megbízottai és akik a felek képviselőitől vannak kötelezve, azon törvényszékek előtt, amelyhez ki vannak nevezve. Az avoués intézményét az 1791. január 29-iki és március 20-iki decretum alkotta meg, a régi prokurátorok (procureurs) helyébe, amely decretum a hivatalok elarusítását és öröklését megszüntette. Az 1816. április 28-iki törvény 88. art. az avouésokat cautio adására kötelezte.

53. A notaires (közjegyzők) a XI. év ventőse 25-én hozott törvény 1. art. szerint «azon köztisztviselők, akik arra hivatvák, hogy átvegyék mindazon szerződéseket és közbenjárjanak azon cselekményeknél, amelyekhez a felek megszerezni kötelesek, vagy megszerezni óhajtják a hitelesség jellegét».

A közjegyzők a törvény által meghatározott cautiot tartoznak letétbe helyezni.

54. Voltaire (Ferenc-Mária Arouet de Voltaire; 1694-1778) a XVIII. század ezen egyik legnagyobb alakjának következő műveiből veszi idézeteit a szerző, ú. m.

a) «Mort de Labarre» «Calas» et «Sirven» (1766.) ezen művét a bírói tévedés mellett ártatlanul kivégeztettek becsületének helyreállítására írta.

b) Lettres sur l'Angleterre.

c) «Essai sur les mœurs et l'esprit des nation» (1756.).

d) «Idées républicaines» (1762.).

e) «Droits de l'homme» (1768.).

55. Suidas görög grammatikus és lexicograph a X. vagy XI. században élt. Lexicon nagy és becses tömegét tartalmazza most már ismeretlen régi írások kivonatainak és fragmentumainak.

56. Anastasius császár volt a keletrómai birodalomban.

57. A szerző által említett «banc du roi» Anglia három főtörvényszékének (Superior Courts of Common Law at Westminster) egyike az ú. η. «Court of Kings Bench», mely egy elnökből és annak négy bírói társából áll.

58. A francia parlamenti bíróságok (Parlements de France) 1302-ben alkottattak. A legrégibb közöttük a párisi parlament volt, melynek illetékességi köre fél Franciaországra kiterjedt. Volt még ezenkívül 12 parlament, amelyek magukat «Cours souveraines»-nek nevezték, minthogy utolsó folyamodásban ítélkeztek. A parlamenti tanácsosok megüresedett állásai, vétel- és örökösödés útján töltettek be.

60. Pascal Balázs (1623 – 1662) a jezsuiták egyik legerősebb ellenfele. Híres műve: «Gondolatok a vallás felett.»

61. A *canton*, mint az *arrondissement* része területiális kerületet képez. Minden *canton*ban békebíró működik és *canton*ok szerint történik a *conseil général* és a *conseil d'arrondissement* tagjainak megválasztása.

62. Az *arrondissement* a *département* járása; minden *département* 3-7 *arrondissement*ra van felosztva. Az *arrondissement* élén az *alprefet* (*souspréfet*) áll, mellette a *conseil d'arrondissement* működik.

A *département* az *Assemblée nationale* által 1789. dec. 22-én a provinciák és *généralitások* (*provinces et généralités*) helyett szervezett közigazgatási kerület. A *département* első tisztviselője a *préfet*, mellette két tanács működik, ú. m. a *conseil général* és a *conseil du préfeture*.

63. Az athéni népbíróság bírái voltak a *heliasták*.

64. Rabelais Ferenc (1483 – 1553.) híres francia satirikus.

65. Busiris a görög mythológia szerint Poseidon és Lysianissa Epaphos leányának fia, aki az országba bejött összes idegeneket áldozatul megölte. Busiris Osiris sírját is jelenti, ahol évenként embereket áldoztak.

66. Lefèvre János, Ferenc de la Barre lovag 1757. Abbeville-be ment látogatába, ahol egy haragosa vádjaira tűzhalálra ítéltetett és az rajta végre is hajtattott, éppen úgy mint d'Etalonde elnök 17 éves fián.

67. Calas János toulousi protestáns kereskedő, akit azzal vádoltak, hogy legidősb fiát vallási gyűlöletből

meggyilkolta, ezért a toulousi parlament halálra ítélte s a büntetés rajta 1762. évi március 9-én végre is hajtattott. Voltaire a per felülvizsgálását kieszközölvén, Calas ártatlansága a bírói tévedéssel együtt kiderült.

68. Aristophanes görög vígjátékíró.
69. Idézet Xenophon Συμπόσιον című művéből (IV. fejezet 29–32. §§.) Charmides-nek az egyik szereplő személynek szavait idézi szerző.
70. Seneca (Lucius Annaeus, bölcész, Nero nevelője.
71. Antisthenes görög bölcész, a cynikus bölcészeti iskola megalapítója.
72. Az ostracismus (cserép szavazás) azon népbíráskodás volt Athenben, mely által valamely igen befolyásos polgár szavazattöbbséggel tíz évre terjedő száműzetésre ítéltetett.
73. Tyrannusnak hívták az ókori görög államok egyeduralkodóit .
74. Cassandra Priamus trójai király leánya, aki mindig szerencsétlenséget jósolt, de akinek senki sem hitt.
75. Nietzsche Frigyes Vilmos (1844–1900). Bölcséleti rendszerében – melyet a szerző homályosnak mond – magasabb kultúrát akart teremteni az «arisztokratikus individuum» által, tehát az erősebb jogát érvényesíti a gyöngébbek felett s nem ösmeri el a teljes jogegyenlőséget; majd megteremtí az «Übermensch» «a magasabbrendű ember» ideálját. (Lásd Füle ρ Lajosnak: Nietzsche Frigyes a «Tragedia eredete» című műve fordításához írt «Előszavát»).
76. Gunyoros megjegyzés a nagy császárra, Nagy Károlyra.
77. Molière (János-Keresztély Poquelin de Molière, 1622-1673.) a legnagyobb francia vígjátékíró.
78. Plautus, római vígjátékíró a 2-ik században Kr. e.
79. Terentius római vígjátékíró ugyancsak a 2-ik században Kr. e.
80. Idézet Horatius Flaceus Ars poeticájából (160 s köv. sorok).
81. Ezen gondolatot fejezi ki Kant Immanuel, a königsbergi bölc «Kritik der praktischen Vernunft» című munkájában.
82. Barthélémy János-Jakab (1716 – 1795.); abbé, francia archeológus, aestheticus és történétíró. Híres műve az 1788-ban megjelent: «Voyage du jeune Anacharsisen Grèce».
83. Lestranger Marcel francia büntetőjogi író,
84. Boileau-Despreaux Miklós (1663 – 1711.) francia költő és kritikus.
85. Az agrégés a jogi- és orvosi fakultásokon, nemkülönben a gyógyszerési főiskoláknál verseny vizsgálatok után alkalmazott docensek.
86. Perrin Dandin: a peres felek pénzén meggazdagodott bíró.
87. Brunetière Ferdinánd, francia író és a «Revue des deux Mondes» irodalmi kritikusa.
88. Ezen szellemes szójáték Roland János de la Platière miniszter feleségétől, a girondisták egyik szellemes vezérétől származik.
89. A kommunizmus alatt a vagyonközösség tanát értjük.
90. A kollektívizmus alatt azon társadalmi rendszert értjük, amely minden magántulajdont megszüntet s minden termelő tényezőt és vállalatot az államnak ad át, amely azután a termelt javakat az egyes emberek közt kiosztja.
91. Ronald (vicomte de Bonald †1840) francia bölcész.
92. Goncourt Edmond és Gyula francia író testvérpár.
93. A deismus Istenbe vetett azon tiszta hit, amely nem a kinyilatkoztatáson alapul.
94. Diderot Dénes (1713-1787.) francia bölcész, az «Encyclopaedia» főmunkatársa volt.
95. Holbach (Larousse) Pál Thierry d'Holbach francia bölcész, író. † 1789.
96. Robespierre Miksa a francia révmuralom feje.
97. Lásd fentebb 68. lap.
98. Augier Emil (1820-1889.) francia vígjátékíró.
99. Fouillée Alfréd, francia evolutionista bölcész. (†1912.)
100. Aristoteles metafizikájában előadott rendszer szerint léteznie kell egy első mozgató vagy ható oknak annyival inkább, mert az anyag magát nem mozgathatja, ehhez mozgató oknak kell járulnia; ez a κίνητης ακίνητος vagyis a mozdulhatlan mozgatója.
101. Renan Ernő (1823-1892.) a «La Vie Jésus et les Apôtres» című mű híres szerzője.
102. Schopenhauer Arthur (1788 –1860.), megalapítója azon bölcészeti rendszernek, mely a Kant-féle idealizmustól a realizmushoz való átmenetet képezi. Fogondolatát, «hogy a világnak lényege az akarat», Nietzsche átvette.
103. Idézet Stuart Mill. János (1806–1873.) «A képviseleti kormányzatról» szóló művéből (1861.).
104. Az aristidesi törvények szerint – tekintet nélkül a vagyonra – minden athéni polgárnak meg volt engedve az állami hivatalokba való jut hatás.

TARTALOM.

[A fordító előszava](#)

[I. A kormányformák alapelvei](#)

[II. A munkakörök zűrzavara](#)

[III. A hivatottság menedéke](#)

[IV. A hivatásos törvényhozó](#)

[V. Törvények a demokráciában](#)

[VI. Kontárság a kormányzat körében](#)

[VII. Kontárság a jogszolgáltatás körében](#)

[VIII. Egyéb kontárság](#)

[IX. Közkerölcsök](#)

[X. Hivatásszerű szokások](#)

[XI. Megkísérlett gyógyszerek](#)

[XII. Az álom](#)

[Fordító magyarázó jegyzetei](#)